

STAROHRVATSKA PROSVJETA O.S. 6 1901

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO

HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA

U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ

UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

God. VI. SV. 1. i 2.

„Starohrvatska Prosvjeta" izlazi četiri puta na godinu najmanje na dva tiskana arka. Predbrojba za nečlanove u monarkiji iznosi [illegible] kruna, a u inozemstvu [illegible] kruna ili [illegible] franaka. Predbrojba, knjige i listovi šalju se upraviteljstvu družtva u Knin, a starinarske vieśti, rukopisi i slike za časopis uredniku u Korčulu.

U KNINU 1901.

NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

SADRŽAJ.

(Sommaire.)

Str.
Pag.

STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO

HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ

UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

GODINA VI. SV. 1. i 2.

U KNINU 1901.
NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

Ostanci starinske crkve i groblja u gornjim Koljanima kod Vrlike.

(Sa slikama.)

(Nastavak i svršetak. Vidi god. V. Br. 3—4.)

Kovinski predmeti nadjeni u grobovima pred crkvinom u vinogradu Petra Žukele.

A. Tri vrsti gvozdenih ostruga, koje su svekolike mnogo oštećene hrdjom.

Dvie ostruge sa kracima u jednoj ravnini i istoga kalupa.

I. Ostruga br. 1 a. Ukupna joj duljina iznosi 11 cm., otvor medju kracima 8·8 cm. Šiljak joj je dug 2·5 cm. skovan od istog komada s cielom ostrugom. Pri peti je luk polukružan. Presjek krakovâ sličan je kružnu odsječku. Krajevi su jim spljošteni u pločice, od kojih se je sačuvala tek polovica one na lievom kraku. Duga je 1·6 cm., a polovina joj je široka 1 cm. Na njoj je sačuvana hrdjom sad pokrivena uzdužna ušica s gornje strane kraka. Šiljak ima debelom hrdjom pokriven vrat, te nešto udebljao vrh. Visina ostruge u petnjaku 8 mm., pri krajnjim pločicama 6 mm., debljina 4 mm., dotično 2 mm.

II. Ostruga br. 4. (Nije naslikana.) Ukupna duljina 12·5 cm. Otvor medju okomitim pločicama, u koje završuju krajevi krakovâ, 7 cm., ali će bit bio veći, jer je desni krak malo skrivljen put nutrnje strane. Na ovoj, kao i na prvo opisanoj ostruzi, šiljak nije podpuno u njezinoj ravnini, nego se malko podiže iz nje, a dug je 2 5 cm. Kraci svršuju na krajevim u pačetvorne pločice duge 2 cm., široke 1·4 cm., debele 1·5 mm. Na tim su pločicama probivene dvie usporedne, uzdužne ušice po 1 cm. duge, 1·5 mm. široke za pritvrdjenje remena. Luk je polukružan. Vrat šiljka je dug 1 cm., za njim sliedi udebljali dio, koji oštro završuje, ali mu debela hrdja skriva pravi oblik pobočne površine. Sva je prilika da bude bila piramidalna. Kraci su pri pločici visoki 1·2 cm., debeli 3 mm.; u petnjaku je visina ostruge 8 mm., debljina 5 mm.

III. Par ostrugâ 3 a. Kraci su jim savijeni i ovjesnim smierom u luku koji se mnogo približuje četvrtini kruga; oni se u petnjaku ne sastaju u polukrug, nego sklapaju gotički spljošten luk. Na krajevim krakovâ je po ušica ovjesno probivena kroz vodoravno izradjenu pločicu, dugu 13 mm., široku 8 mm. Same ušice su duge 7 mm., široke 2 mm., za prolaz uzka remenčića. U kutu petnjaka je ostruga visoka 11 mm., debela 5 mm. Silna

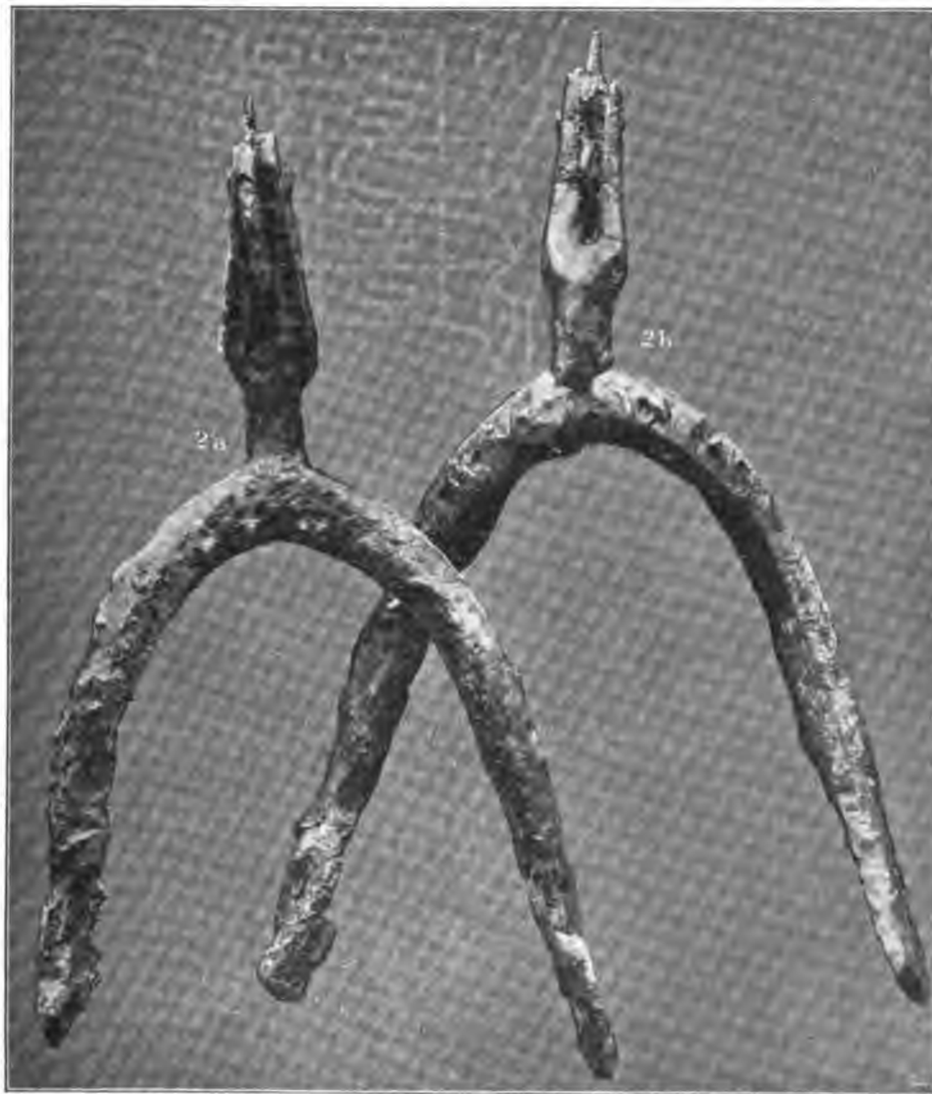
hrdja ne dopušta razabrati pravog oblika presjeka krakovâ, ali je sva prilika da je bio pačetvoran. Kraci su pri ušici visoki 5 mm., debeli 3 mm. U vodoravnom položaju krajeva dvostruko zavijenih krakova ukupna jim duljina iznosi 12·6 cm., otvor medju kracima širok je 7·6 cm. Šiljak je malko nizbrdo nagnut, dug 3·8 cm., od kojih na vrat odpada 12 mm. Po

sred šiljka je krugljica ili poliedar debeo 13 mm., dok je slobodan šiljak dug 11 mm. Nadjene su kod Crkvine dne 30. srpnja 1898.

IV. Par ostrugâ 2 a i 2 b. Debelo su obavite hrdjom i zemljom. I njim su kraci i uzgor savijeni na četvrtinu kruga. Ukupna duljina svake ostruge u vodoravnom položaju krajevâ krakovâ, 13·5 cm. Otvor medju ovjesnim pločicama na krajevima krakova širok je 8·6 cm. Ti krajevi krakova niesu

kao na ostalim do sad opisanim* ostrugama našeg »Prvog muzeja hrvatskih spomenika«, istosmjerni, već razkrečeni, raznosmjerni. I oni se, kao na prije opisanom paru ostrugâ 3 a, sastaju na spljošten gotički luk pri petnjaku. Pločice na krajevim krakovâ su duge i široke po 2·3 cm., te imaju po dvie uzdužne ušice, koje diele visinu na tri jednaka diela. Presjek krakovâ je

pakružnica, kojoj je ovjesna velika osovina duga od 8 mm. do 11 mm., mala osovina od 5 mm. do 8 mm. Ove se ostruge bitno razlikuju od svih do sad opisanih vrsti starohrvatskih ostruga i po tom, što jim na petnjaku nije nasadjen prost šiljak, nego mjesto njega štipalica, u kojoj se ovjesno

* Vidi „Starohrvatska Prosvjeta" God. II, Br. 1, str. 4—9; Br. 2, Tab. II. str. 77; Br. 3, str. 144; God. III, Br. 1, str. 35 i 38; Br. 3 i 4, str. 103; God. IV. Br. 2, str. 60 i 61.

vrti, poput čekrka na bunaru, trakasta zviezdica. Štipalica je nizbrdo nagnuta duga 5·6 cm., skupa s vratom koji je dug 14 mm. Sama je štipalica duga 3·2 cm., visoka 1 cm., široka od 12 mm. pri vratu, do 9 mm. pri kraju. U štipalici se vrti oko vodoravne osovine u jednoj ostruzi šesterou drugoj sedmerotraka zviezdica od 3 cm. u premjeru, debela oko 3 mm. po sriedi a oštra pri rubu. Traci zviezdicâ usječeni su poput istostraničnih u šesterotrakoj, a istokračnih trokutića u sedmerotrakoj. Na ovom se paru ostrugâ opažaju obilati tragovi pozlate, te su još urešene urezanim kolobarićima sa rupicom u središtu. U tim rupicama bili su možda usadjeni kakvi kamenčići, kao granati i slični, ili i kovinske pupice, koje su sve medjutim odpale.

B. Naušnice ili sljepočno prstenje.

I. Par br. 59/1 i 59/2 = 38/a. Veliko, dugoljasto, jajcu ili želudu slično zrno, udjenuto, smierom svoje duljine, na kariki debeloj 2·2 mm., srebrnoj, pozlaćenoj. Karika je zavijena u pakružnicu, kojoj je velika osovina duga na jednom komadu 8 cm., na drugom 7·8 cm., mala osovina 6·4 cm. i 6·7 cm. Zrno je dugo 4 cm., široko 2 cm., sastavljeno od četiri komada: dvie u sredini medju sobom sliepljene šuplje polutine i dvie kapice na krajevima. Sredinom je zrno opasano sa dva pasa od upredene dvostruke žice, koji se dotiču. Obadva kraja zrna završuju polukrugljastim kapicama sliepljenim sa želudom. Kapice su duge po 6 mm., a kolobari, u kojima se sastaju s želudom pokriveni su svaki svojim pasom od dvostruke, upredene žice. Vrh svake polukrugljice, kroz koji je provučena karika, urešen je obručićem od upredene dvostruke žice, nad kojim je opet utvrdjen oko karike kolobar malih kovinskih pupica. S nutrnje strane tih stožernih kolobarića od upredene dvostruke žice naslanjaju se, u jednakom razmaku, istostranični trokutići, sastavljeni svaki od 10 pomnjivo nanizanih pupica. Isto takova tri trokutića podižu se i sa kolobara od upredene žice, koji pokriva sljubnicu izmedju kapice i želuda, sa vrhovim okrenutim prama prostorim što ostaju medju svaka dva prije opisana trokutića. Površina svakog poluželuda ovako je urešena: Na jednake razmake na njoj su priljubljena tri velika kolobara od debele žice, koji s vanjske strane dopiru do kapice, a s nutrnje ne dosižu do srednjeg pojasa želuda. Ta su tri kolobara iznutra i iz vanka opasana nizom pupicâ na njih naslonjenih. U sred svakog velikoga je po mali susredištan kolobar od isto debele žice, na kojemu je nasadjeno poveće krugljasto zrno (od 2·5 mm. u premjeru). U tri medjuprostora medju velikim kolobarima i rubom kapice umetnuta su tri mala kolobarića od iste debele žice, kojih se velikih ne dotiču, a dopiru do ruba kapice. Na svakom od tih kolobarića naslonjen je u meridijanom smieru želuda prama nutrnjoj strani po istostraničan trokutić sastavljen od šest pupicâ. U prostorima

medju velikim krugovima i srednjem pojasu želuda, a na ovom naslonjeni, podižu se sa svake strane, u jednakim razmacima, po tri istostranična trokuta sastavljena od 28 pupicâ; a u prostorima medju tim velikim trokutima, pojasom i velikom kolobaru, naslonjeni na pojasu, podižu se još i mali istostranični trokutići sastavljeni svaki od 6 pupicâ. Ima dakle u sve po šest takovih trokutića sa svake strane srednjeg pojasa. Po dva takova mala prama meridijanoj crti simetrično položena trokutića naslonjena su na sdvornjem kolu pupicâ svakog velikog kolobara, a imaju vrhove okrenute prama vrhovima onih velikih središnjih trokuta.

II. Par br. 60/1 i 60/2 = 39. Ovaj je par takodjer srebrn, ali su mu obadva zrna pozlaćena, kao i na prije opisanom paru. Karika je od žice debele 2 mm., savijena je u pakružnicu, kojoj je velika osovina duga 7·7 cm., mala os. 7·1 cm. Na kariki je, smierom duljine, navučeno veliko, dugoljasto jajasto zrno, dugo 3·5 cm., široko 1·85 cm. Sredina zrna je naznačena pojasom nanizanih velikih pupica, koje imaju premjer od 1·2 mm. S jedne i druge strane toga pojasa teku usporedno druga dva od próste žice, debele $^2/_3$ mm. Tri meridijana (uzdužna) pojasa diele svako poluzrno na tri jednaka trokutna prostora. Ti uzdužni pojasi sastavljeni su od dvie debele usporedne žice, koje su udaljene jedna od druge po 3 mm. U svakom trokutnom polju je po velik kolobar od debele žice, a u njemu susredištan drugi. Vanjskomu je kolobaru premjer 11 mm., nutrnjemu 7 mm. Središte je naglašeno velikom pupicom, a drugih šest manjih izpunjuju preostali prostor manjega kruga. Mnogobrojne pupice srednje veličine pokrivaju ostale trokutne prostore izvan velikih krugovâ. Oko jedne i druge stožerne rupe, kroz koju prodire karika u zrno, pritvrdjen je po kolobar od debele žice, a na njemu kao vratić od pločice, sa zavraćenim izvanjskim rubom, visok 1·5 mm.

Obadva opisana para sljepočnog prstenja nadjena su dne 20. travnja 1899. Na njihovim zrnima je karika dobro utvrdjena, ali je na jednom tako udešena, da se s jedne strane može izvlačiti i uvlačiti u rupu.

III. Par br. 1/a i 1/b. Ovaj je par u glavnim crtama sličan prvom ovdje opisanomu. I on je od srebra, a zrna su mu pozlaćena. Nego je ovaj par prilično izlizan, ne ima trzkutićâ od pupicâ, ni polukrugljicâ pri krajevima. Karike su malo da ne okružne, a imaju po 6 cm. u premjeru. Zrna su dugoljasto-jajasta, duga 2·6 cm., široka 1·6 cm. Dva polujajca imaju rubove po sriedi i oko rupâ obrubljene upredenim dvostrukim žicama, tako da je srednji popriečni pojas sastavljen od dva upredena konopca. Na površini svakog polujajca su po tri velika kruga sa malim susredištnim krugom i velikim na njemu jedrim zrnom. Tri mala kolca od žice niesu pri stožeru, nego u prostorima do srednjeg pojasa. Svaki od tih kolaca opasan je s dvora viencem malih pupica. Karike su debele po 1·9 mm.

IV. Par br. 2/a i 2/b. Karike od žice debele 2·5 mm. su jim pakružne, sa velikom osovinom dugom 6·2 cm., malom 5·7 cm. Karika je s jedne strane dobro utvrdjena, a s druge završuje u otanjenu kvačicu, s kojom se prikopčava na okružnu ušicu, kojom završuje drugi kraj zrna. Ta je ušica napravljena od pločice debele 1/4 mm., a ima u nutrnjem premjeru 2·5 mm. I karika i zrno su srebrni, pozlaćeni. Zrno je dugo 2·6 cm., široko 1·6 cm., jajastog oblika, kao obično, sastavljeno od šupljih dugoljastih kapica. I ono ima po kolobarić od upredene žice na obadva kraja i dva takova, koja mu sačinjavaju srednji poprieční pojas. Svaka je polutina zrna, sa tri meridijanska niza kolutićâ od upredene žice, na svakomu od kojih sjedi poveća pupica, razdieljena na tri polja. U svakom nizu ima četiri ili pet kolutićâ. Svako je polje urešeno sa dva komada upredene žice, koji uputivši se od stožernog kolobarića teku pored niza kolobarićâ, dopiru do srednjeg pojasa, te se put sredine polja jedan prama drugomu simetrično zakovrčuju svaki u dvie vitice. Zakovrčeni krajevi viticâ nose svaki po pupicu, a jedan mali kolobarić od upredene žice, koji napunja srednji izvanjski prostor nad viticama nosi takodjer pupicu.

V. Br. 3. Zrno od velikog sljepočnog prstena. Ima s jedne strane ušicu za prikopčavanje poput zrnâ u paru opisanu pod br. IV, ali mu je odpala oko 2·5 mm. debela karika. Zrno je dugo 2·8 cm., široko bez dodataka oko 1·3 cm. Oblika je dugoljasto-jajasta, šuplje je kao i ostala do sad opisana, i takodjer po svoj prilici sastavljeno od dvie polutine, kojima se ne razpoznavaju sljubnice. Oko jednog i drugog stožera nasadjen je po kolobar od žice, obkoljen s nutrnje strane pupicama. Dvostruki nizovi sljubljenih pupica sklapaju preko sriede zrna četiri kose četvorine, koje se s vrhovima tupih kutova sastaju na sredini, a vrhovi oštrih kùtova okrenuti su jim prama stožerima, te su vezani sa stožernim kolobarima isto takovim nizovima pupicâ u smieru meridijanih crta, tako, da pri krajevima zrna nastaju po četiri druga polja u obliku simetričnih peterokuta. U svakomu od tih peterokuta umetnut je kolobar od žice, koji se dotiče stožernog kolobara pupicâ, a u njemu omanji susredištni, kao podloga poveće pupice. Na vanjskoj obodnici tog kolobarića od žice naslonjen je put srednje strane zrna istostraničan trokutić od šest pupica. Na sred koso-četvornih polja, t. j. baš na srednjem dielu zrna, umetnut je po krug od upredene dvostruke žice, koji obrubljuje sljubnicu polujajaste šuplje kapice podignute na tom mjestu zrna. Na vrhu svakog polujajašca pritvrdjena je velika pupica obkoljena kolobarićem od žice na kojem se na jednake razmake naslanjaju tri istostranična trokutića od šest nanizanih pupica. Iz dna polujajašacâ podižu se po njima na jednake razmake druga tri trokutića, ali od 10 nanizanih pupica, kojima vrhovi ostaju u prostorim što ostaju medju dva gornja trokutića. Na krugu koji obkoljuje polujajca, izpunjajuć prostor iz-

39
11
4
37
1a
2b
7
5
3
6
9
8
28

medju njega i oštrog vrha svake kose četvorine, naslanja se na površini zrna po istostraničan trokutić sastavljen od 6 nanizanih pupica. I ovo je zrno srebrno pozlaćeno.

VI. Br. 4. Srebrna naušnica. Karika joj kružna sa 2·7 cm. u premjeru. Na njoj je udjenuto jajasto zrno sastavljeno od dvie šuplje polutine. Zrno je dugo 12·5 mm., široko 8 mm. Preko sriede obkoljeno je pojasom od proste žice; pri svakom kraju zrna je po kolobar od upredene dvostruke žice. Karika, debela 2 mm., pritvrdjena je s jedne strane zrna, a na drugom kraju, pri samom vrhu, zera otanjena, ulazi u rupu zrna.

VII. Br. 5. Srebrna naušnica na jedno zrno. Karika debela 2·5 mm., pakružna, sa vel. osov. dugom 3·05 cm., mal. os. 2·8 cm., s jedne strane utvrdjena s druge ne, ali i ne otanjena. Ne može se pomisliti, da se je karika uvlačila u rupu, niti je mogla imati za to potrebite gibkosti pri tolikoj debelini. Jedro zrno je dugoljasto jajasto, dugo 12 mm., šir. 6 mm. Ima pri jednom i drugom kraju po kolobar od prilično debele žice. Površina zrna urešena je sa četiri smierom duljine poput naopakog slova *S* savijena komada žice, koji se medjusobom dotiču u zavojicama. Svaka je vitica dvakrat savijena.

VIII. Br. 6. Pakružna karika od tuči, debela 1·5 mm., ima vel. os. dugu 3·8 cm., mal. os. 3·7 cm. Pri jednom je kraju karike ušica, a drugi, otanjen, završuje u kuku za zakopčavanje. Na njoj su udjenuta dva jajasta zrna. Jedno, pri ušici, sastoji od dvie zvonolike šuplje polutine, koje su medju sobom sliepljene svojim na dvor zavrnutim okrajcima, koji sačinjavaju srednji pojas. Drugo se je zrno razstavilo na svoje dvie polutine, koje pokazuju kako su izdjelane od posve tanke pločice. Na mjestim gdje su zrna navučena, karika je opasana pretankim tračićem od bronzane pločice.

IX. Poput br. 6. bila je sastavljena i naušnica br. 7., ali su joj sačuvani tek ostanci jednog zrna.

X. Br. 8. Okružna naušnica, poput vitice. Premjer 2·2 cm. Sastavljena je od dvie debele zajedno na konopac upredene žice, poput onih br. 13—19 naslikanih na str. 41 God. V. ovog časopisa, koje su bile nadjene na rimo-kat. groblju u Biskupiji. Takove naušnice imaju ušicu pri kraju, gdje je udvojena žica, dočim je na drugom kraju kvaka sastavljena od produženja jednog kraja žice, dok je drugi kraći od prvoga za toliko koliko iznosi duljina kvake. Ukupna debljina konopca iznosi 2 mm.

XI. Br. 28. Naušnica srebrna, slična onoj pod br. 8, ali bez kvake ni ušice, pa je zato bolje mogla služiti kao vitica, premda je moguće, da su obedvie bile okrnute. Premjer 2·5 cm. Ukupna debljina konopca 2·5 mm.

XII. Br. 9. i 10. Par srebrnih naušnica, sastavljenih od žice debele 1·5 mm. savite u kolo, kojemu je premjer dug 2·3 cm. Urešene su tako,

da jim je pri jednom kraju, na strani njemu suprotnoj, kao što i po sriedi medju ta dva mjesta, dva do tri puta obavita tanja srebrna žica.

XIII. Br. 11. Od dvie debele žice, poput naušnicâ br. 8 i 28, upredeno bronzano kolo, pri sastavku krajevâ koljenasto sagnuto; pa mu je na tom mjestu možda prekinut i neki nastavak. Premjer 3·6 cm.

XIV. Br. 12. i 13. To su na kolo svijene naušnice od bronzane žice, koje su na jednom kraju imale kuku, a ušice nijesu imale na drugom kraju.

XV. Br. 14—22. su na prosto kolo svijene bronzane naušnice u premjeru od 2·6 cm. do 3·4 cm., od žice debele od 1·5 mm. do 2·5 mm.

XVI. Br. 23—27. su male na kolo svijene neke bronzane, neke srebrne naušnice.

XVII. Br. 29. Srebrna, na kolo svijena, naušnica od žice debele 1·5 mm. Premjer 2·9 cm.

XVIII. Br. 30. Liepo kolo od crljene pečene zemlje, po svoj prilici rimsko tkalačko motovilo.

XIX. Br. 31. Gvozdeno sječivo britve za nasadjivanje na držalo. Sječivo dugo 8·1 cm., široko najviše na početku, i to 3·4 cm. Drača za nasadjivanje duga 6·8 cm., debela 2 mm.

XX. Br. 32. Bronzana naušnica, koja sastoji od same na kolo svijene karike.

XXI. Br. 33. Isto kao br. 32.

XXII. Br. 34. Pločasta bronzana vitica, široka 8 mm. Premjer 18 mm.

XXIII. Br. 35. Bronzana vitica pakružna presjeka. Nutrnji premjer 19 mm.

XXIV. Br. 36. Tanka, pločasta, uzka bronzana vitica, kojoj rek' bi da je pripadalo polukrugljasto stakleno oko.

XXV. Br. 37. Mali srebrni praporac bez rupâ, ni zarezâ, koji sastoji od dvie polukrugljaste kapice, sa ušicom za vješanje i kolobarom od tanke žice izpod nje.

F. Radić.

Još o hrvatsko-bizantinskom slogu.

(Nastavak. Vidi broj 3.—4. od pr. g.)

Ocjena razprave M. G. Zimmermanna: »*Die Spuren der Langobarden in der italischen Plastik des ersten Jahrtausends*« Leipzig, Commissionsverlag von Artur Seemann, 1894 i knjižice E. A. Stückelberga, *Longobardische Plastik*, Zürich, Druck u. Verlag Ed. Leemann 1896. U koliko su mi bili poznati po Krausovim navodima, ja sam već prije[1] pobio krive Zimmermannove nazore o slogu talijanskih graditeljskih i klesarskih spomenika od VIII. do X. vieka, a navlaš netemeljitost naziva longobardskog sloga za takove spomenike. Nego, pošto sam već dobavio Zimmermannovo predavanje, a ono se smatra najboljom obranom mnienja ob obstanku longobardskog sloga, dužnost mi je da se na njega opet povratim, te da izpitam i ocjenim u potankostima njegove razloge i njegove zaključke.

Meni je začudno, kako gosp. Zimmermann može da započme svoje predavanje o tragovim Langobarda u talijanskoj plastici prvog tisućljeća čak od Teodorikova mauzoleja, današnje crkve S. Marije Rotonda u Ravenni. Za njega bi taj graditeljski spomenik iz prve polovine VI. vieka (Teodorik je umro 526. god., a nezna se stalno, da li je svoj mauzolej još za života dao sam sebi sagraditi, ili mu ga je dala podignuti sestra Amalasunta) imao vriediti kao »jedini *narodni* spomenik« iztočnih Gota; on kaže, da je »proiztekao iz podpuna *stopljenja* narodno-gotičkih i starinskih počela«, da je po njem »postalo nešto jedinstveno nova, monumentalna hunska grobnica« (!). Bože moj, koliko li se napetosti ljudske mašte hoće, da se učini orijaški skok umjetničkog razvitka narodnoga od prostog keltičkog dolmena, kromleha, ili hunske grobnice, prosta i neotesana kamena vrhu kamena, ča do okružna mauzoleja u slogu propadajućeg rimskog graditeljstva, i to uprav do Teodorikove grobnice u Ravenni! Kad bi iztočni Goti imali bili toliko naučljivosti i toliko umjetničke sposobnosti, koliko jim pripisuje g. Zimmermann, je li moguće da bi bili nakon sebe ostavili, kao trag svoje umjetničke djelatnosti taj cigli i jedini spomenik? U toliko Zimmermannova tvrdnja ne nahodi nikakve potvrde u povjesti iztočnih Gota i njihovog velikog i slavnog vojvode i kralja Teodorika. Povjest dapače sasvim nešto drugo svjedoči o tom prvobitnom i ratobornom narodu. Teodorik proživio je kao talac punih

[1] Vidi „Star. Prosvj.“ god. V. sv. I. str. 18—22.

10 godina svoje prve mladosti na carskom dvoru u Carigradu. U neprestanu obćenju sa prvim i najučenijim ljudima, naučio je on mnogo mudrih nauka, ali mu je ipak bila najmilija zabava mačevanje, jahanje i svakojako drugo vojničko vježbanje. Po tomu se razumije, kako taj mladi Got u tom učenom gradu nije naučio ni pisati. Teodorikova je težnja bila, nakon osvojenja Italije, da mu njegovi Goti budu vojnici i vodje u ratu; njihova djeca niesu smjela ići u školu, jer škola, po njihovu mnenju, škodi duhu junačkomu i jer onaj, koga je mlatila učiteljska šiba, ne umije nikada dobro kretati mačem. Teodorik je hotio, da njegovi Goti budu vojnička kasta medju Rimljanima. Neka je posao Gotâ samo i jedino boj; a Rimljani neka budu ratari, obrtnici, trgovci, govornici, učenjaci i umjetnici. Zato je potreba, da ovi idu u školu, da u njoj stiču znanja i vještine, što su jim potrebne za te poslove mira i gradjanskoga zanimanja. Teodorikova je kuća bila uprav utočište rimskih umjetnika, pisaca i učenjaka, koji su živili za njegova vladanja. Osjem drugih, živili su na njegovom dvoru slavni Boecije, Kasiodor i pavijski biskup Enodije, sve sami prvi predstavnici tadašnjega znanja rimskoga. Za graditelje i kipare dvorske držao je Teodorik rimske umjetnike Aloizija i Daniela, koji su mu izvršivali sve njegove graditeljske i kiparske osnove; dočim nije spomena u povjesti, da bi kojega od svojih Gota bio pozvao da se uče kod rimskih majstora graditeljstvu i kiparstvu.

Ali je same tri godine kašnje isti g. Zimmermann dosta suspregao svoju maštu, rekavši, ne više, da je Teodorikov mauzolej »stopljenje narodno-gotičkih i starinskih počela«, nego da je »umjetnički oblik tog grobnog spomenika uobće uzet iz starinskih grobnih spomenika, a pokrivenje s jednim jedinim kamenom, da *napominje* na hunske grobove sjevera«.[1] Još piše g. Z.: »Jedan ures na sgradji (Teod. mauzol.) može da se nadje i u sjevernogermanskoj ornamentici, takozvani ures na kliešta (Zangenornament) na najgornjem rubu najgornjeg sprata, trokuti sa malim krugovima u vrhu.« Medjutim o tom uresu piše Lübke, da »pokazuje jaku ali bezsložnu (styllose) tvorbu, koja se medjutim daje ipak izvesti iz starinskih motiva«.[2] Reber piše o tim trokutima sa krugovima na vrhu, da su »tudji rimskim uzorcima«, ali jih ne pripisuje germanskoj ornamentici. U ostalom neka znade g. Z., da je taj ures isto tako svojstven starim Hrvatima, kao što se nahodi na starinskim kovinskim germanskim predmetima,[3] jer ga mi nahodimo upotrebljena na starim hrvatskim jelenjim lovačkim rogovima, od kojih jedan posjeduje moj kolega g. Vid Vuletić-Vukasović u Dubrovniku, a jedan izkopan iz starohrvatskog groba čuva se u našem »Prvom muzeju hrvatskih spo-

[1] Allgemeine Kunstgeschichte. Bielefeld u. Leipzig. Verl. v. Velhagen & Klasing 1897. Erster Band str. 361—362.

[2] Geschichte der Architektur VI. Aufl. I. str. 404.

[3] Lindenschmidt, Handbuch der deutschen Alterthumskunde I. Th., str. 77. sl. 4.

menika« u Kninu. O tom se motivu uresa može dakle samo kazati, da je bio zajednički sa Iztoka doseljenim germanskim i slavenskim narodima u početku srednjega vieka, ali ne nipošto da je pripadao samim germanskima. Kao Zimmermann, i Lübke je lako sklon bez ikakva temelja da pripiše germanskom duhu uresni motiv, kojemu ne može čisto da nadje izvor. I zato o viencu lišća od trstike, što je izdjelan oko jedne pogači slične nadstupine na nekom stupu na ostancima Teodorikove palače, takodjer u Ravenni, piše, da je »motiv koji, pošto se neda izvesti iz svieta starinskih oblika« da ga se smije smatrati germanskim(!). O jednokamenom pokrovu Teodorikova mauzoleja piše pak Lübke samo da potiče pravo čudjenje. O samom Teodorikovom mauzoleju piše Reber,[1] da i ako je u njem »za motiv u donjem spratu uzet Augustov, a u gornjem Adrijanov mauzolej, da ipak potankosti izvedenja pokazuju, uz obćenito propadanje umjetnosti, nešto osobita i tudja rimskoj umjetnosti«. Da što je Teodorikov spomenik, nego svjedok nižega stupnja propadanja rimskog graditeljstva, nego li je Dioklecijanova palača u Spljetu, s kojom ima toliko zajedničkih motiva! O nazubljenom klinastom kamenju svodovâ izdubakâ, koje da se opetuje i na vodoravnom nadvratniku i o kojem kaže, da je riedko na rimskim djelima, treba mi upozoriti g. Rebera, da je takovo i na nadvratniku željeznih vrata Dioklecijanove palače, da nebi njegovi suplemenjaci malo o malo zaključili, da je i to izum germanskoga duha.

Na Teodorikovom mauzoleju u Ravenni ne ima dakle ništa germanskoga osim imena, jer su ga gradili rimski majstori, po rimskim uzorcima, prema postepeno pokvarenoj umjetnosti, kao naravskoj posljedici uslied raznih uzroka propalog zapadnog rimskog carstva. Mogao je dakle g. Zimmermann slobodno i ne spominjati tog spomenika u svojem predavanju o »tragovima Langobardâ u italskoj plastici prvoga tisućgodišta«.

Da vidimo sada, gdje li su ti stalni tragovi Langobardâ.

G. Z. piše (str. 8), da su Langobardi donieli sobom u Italiju »sjevernjačku umjetnost onoga doba, tako zvani slog iz doba seobe naroda«. Zaludu bi bilo ovdje iznova dokazivati ono što je već utvrdjeno i priznato, da ne ima više govora o slogu iz doba seobe naroda, jer da takova sloga u obće niti ne ima. Ono što g. Z. zove sjevernjačkom umjetnosti, to su oni motivi uresa zajednički svim primitivnim narodima, koje su i Germani i Slaveni donieli sobom iz zajedničke im pradomovine Azije, i oni, koje su i jedni i drugi našli već razvijene kod starijih evropejskih naroda, te su jih od njih baštinili. Taj slog iz doba seobe naroda predstavlja sebi g. Z. ovako: »Dok sjeverni narodi ne dodjoše u doticaj s rimskom prosvjetom, ne poznavahu nego samo linearan ures za nakit svojih orudja i pokujstva. Svakako od toga doba unašahu se rimski umjetni proizvodi i nasljedovahu se bez razumjevanja,

[1] Kunstgeschichte des Mittelalters, str. 181.

ali što je znamenitije, razvija se uslied oplodjenja po rimskoj prosvjeti, i samostalna nova vrst umjetnosti, životinjski ures. Najprije postadoše okončanja na predmetima uobličena poput životinjskih, osobito ptičijih glava. Pri tom se živinski oblici samo posve u obće naznačuju, a ne dolazi do predstave stanovite vrsti životinje. Za seobe naroda, u kojoj Germani razvijaju cielu svoju snagu, dopire germanstvo do izključiva vladanja i u nakitu (ornamentici). Ali živinski ures pokazuje nam se u razplinjavanju, živinska uda postavljena su jedna od drugih otrgnuta, pojedine česti posve izostavljene. Osjem toga razvija se bogata igra trakovâ i pleterâ. Umjetnost dakle prodire svom snagóm k čisto uresnomu. Česti životinjâ su linearno-uresno tako podpuno preobličene, da jih dielomice može razabrati kao takove jedino uvježbano oko iztraživaočevo. U tom uresnom sustavu ne pojavljuju se, kao što se prije tvrdilo, likovi zmajeva, a zmija igra tak podredjenu ulogu. Temeljna počela jesu četveronožci i ptice. Ti živinski likovi ne imaju samostalna značenja i niesu izrazom stanovitih predstava. »Oni su«, kako piše Sophus Müller, »čisto uresni motivi, kojih je jedino odredjenje, da razveseljuju oko. Što su točka i potez bili u kameno doba, zavijena crta, u doba tuči, akantusov list u grčkoj umjetnosti, gotičko lišće u kašnjem srednjem vieku, to su bili medju sobom razkinuti živinski likovi u umjetničkom slogu iz doba seobe naroda: motivi uresa i ništa dalje.«. (Sophus Müller: Dyreornamentiken i norden. Kjöbenhavn 1880. str. 77).

»Taj sustav uresivanja je u bitnosti jednak kod svih germanskih naroda u cielom obsegu na sjever Alpâ, a isti je uresni sustav na nadjenim longobardskim predmetima u Italiji. Možemo dakle točno da omjerimo umjetničku sposobnost, što su ju Longobardi posjedovali pri svojoj provali u Italiju prema umjetničkim odnošajima na sjever Alpâ.«

Ono, što g. Z. piše o sjevernim narodima, vriedi još više za Slavene nego li za Germane i to tim više, što su Slaveni, ostavši za dulje doba u doticaju s iztočnim rimskim carstvom, i u užoj trgovačkoj svezi s narodima srednje i zapadne Azije, primali motive živinskoga uresa najbolje razvijena u Perziji, Mezopotamiji i Maloj Aziji.

Rimljani i ako su u svojem uresu posjedovali živinske motive, nije to kod njih bilo u tako obilatoj mjeri kao kod iztočnih naroda, a dosljedno u grčko-iztočnoj umjetnosti, iz koje su jih neposredno primali Slaveni sjevera[1] i juga, a Skandinavci i ostali Germani najviše uprav preko ruskih Slavena. Najnovija iztraživanja ruskih kurgana i mogila i u njima nadjeno silno blago starinskih kovinskih predmeta iz vremena od V. do XI. vieka doniela su bolju svjetlost u pitanje smjera razprostiranja uresnih motiva i medjusobnog kulturnog upliva medju narodima sjevera i jugoiztoka Evrope i prednje Azije. Toliko je jak bio upliv živinske ornamentike Perzije, Armenske i Sirije na

[1] I. Tolstoj i N. Kondakov, Гусския древности, str. 11. i sl.

Rusiju, da se u Kievu već u IX. vieku nahode obilni njezini tragovi. Kako nas obavieščuju arapski spisatelji IX. i X. vieka,[1] u to i u prijašnje doba, živa je bila trgovina izmedju Rusije i Azije, a i sami ruski trgovci mnogo su joj doprinašali. Skandinavska pak trgovina preko Visle, Dnjepra i Volge dopirala je do Crnoga i do Kaspijskoga mora. Zato, kao što se medju ruskim izkopinama nahode predmeti takozvanoga skandinavskoga tipa, navlaš na sjeverozapadu, tako se medju skandinavskima nahode opet slavenski. Prednost skandinavske arheologije med slavenskom zavisi jedino o tom, što se je skandinavska ranije proučila i organizovala te objelodanila. Otud je mogla nastati misao, kao da je u ranom srednjem vieku i nekoliko vjekova prije njega Skandinavska mogla biti kao matica jake prosvjete, koja kao da se je sa sjevera prostirala na jug put zapada do Francuzke i Englezke, a put iztoka do Kaspijskoga i do Crnoga mora. To pogrešno mišljenje popravlja se i popravit će se konačno sjajnim posliedcima iztraživanja slavenske arheologije na sjeveru kod Rusa, Poljaka i Čeha, a na jugu kod nas Hrvata. Ogromno gradivo srebrnih i zlatnih starinâ iz V.—IX. i X.—XII. stoljeća nagomilano u stokholmskom narodnomu i u drugim skandinavskim muzejima trebovat će da bude iznova proučeno i prispodobljeno sa starinama slavenskim, pa će se onda jasnije izpostaviti, da nije sve izključivo skandinavsko ono što se do sad držalo takovim, a morat će se priznati znamenita uloga, što su ju u ranijem srednjem vieku igrali Slaveni u pitanju kulturnog posredovanja medju Germanima i Iztokom. G. Zimm. Slavene ni zapadnu Aziju niti ne spominje u svojem predavanju, i u tom se velike grieši. Da se bude obazirao na Slavene i na Iztok, ne bi bio došao do krivog zaključka, da se je »uslied oplodjenja po *rimskoj* prosvjeti« razvila »samostalna nova vrst umjetnosti, životinjski ures«, jer bi se bio sjetio, da je takav ures pod imenom starog grčko-iztočnog sloga i bogata živinskog uresa, navlaš sa starinskih rukopisa sirskih, koptičkih i armenskih,[2] preko grčko-bizantinske pismenosti prešao na sjever. Taj slog lako se je primio sjevernih varvara zar s toga, što je nahodio kod njih početke ukusa odgojena uplivom i predajom sa Iztoka; ali se ne smije i ne može kazati ni da je bio samostalan, ni da je postao izključivo oplodjenjem po rimskoj prosvjeti. Okončanja predmetâ »poput životinjskih, osobito ptičjih glava«, nahode se već na bizantinskim uresima primljenim sa Iztoka, pa je i tu vrst uresa naći i kod starih Slavena[3] i kod Germana. Još i do dneva današnjega sačuvali su se kod Hrvata uresni srebrni privjesci dovršujući sa ptičijim glavama. Ja sam cieli niz

---

[1] Ibn-Hordabd; Ibn-Fadlan; Ibn-Haukal.

[2] I. Tolstoj i N. Kondakov n. dj. str. 18.

[3] Vidi starohrvatski bronzani jezičac podveze nadjen u zemlji predvorja bivše bazilike S. Marije u Biskupiji kod Knina, što se čuva u našem „Prvom muzeju hrvatskih spomenika“, a opisao sam ga u ovom časopisu god. V. sv. 1. str. 38, slika u god. IV, br. 3 i 4 str. 133. — I. Tolstoj i N. Koudakov, Nav. dj. slike: 39, 60, 61, 62, 118, 124, 137, 174, 177, 178, 220, 221, 222 i 223.

takovih glava vidio nazad malo godina privješenih na starinskom narodnom srebrnom uresu iz imocke okolice, što ga je prodavao neki zlatar u Spljetu. Ono što g. Z. piše, da se za seobe naroda živinski ures pokazuje »u razplinjavanju«, da »su živinska uda postavljena jedna od drugih otrgnuta, pojedine česti posve izostavljene«, a misli kao da je to obilježje izključivo germanskog ukusa, vrlo dobro pristaje i za staroslavenski pa i posebno starohrvatski ures. Ptice, urezane na krasnom starohrvatskom velikom bronzanom, s obiju strana cezelovanom i pozlaćenom, jezičcu kajiša, posebna tipa, iz doba od VI. do VIII. vieka, što se čuva u našem »Prvom muzeju hrvatskih spomenika«, a nadjen je u prostoj zemlji u Smrdeljima kod Skradina[1], imaju krila kao otrgnuta, a repa ne imaju. Ako Germani pokazuju za prvog razdoblja seobe naroda cielu svoju snagu, to isto čine Slaveni u drugo kašnje doba, pa tada dopire i slavenstvo »do izključiva vladanja i u nakitu« u svim zemljama evropejskim od sjeveroiztočnih granica Italije do rieke Volge, kao što nam u obilatoj mjeri dokazuju kovinski predmeti nadjeni u staro-hrvatskim grobovima u Dalmaciji, u staro-poljačkim u Galiču i u staro-ruskim kurganima i gomilama. I na njima se opaža vladanje linearnog uresa. O »bogatoj igri trakova i pletera«, o kojoj g. Z. piše, da se razvija u to doba izključiva vladanja germanskog ukusa u uresu, treba mi još jedanput živo naglasiti, da su uresni trakovi i pleteri blago zajedničko svim narodima u prvo doba svojeg razvitka, pa dakle i Germanima i Slavenima, kao što to vrlo očito i bistro dokazuju neizbrojni kovinski predmeti nadjeni u grobovima germanskim i slavenskim, navlaš ruskima[2].

Pošto je u početku navedena Stückelbergova knjižica osobitim načinom posvećena izučavanju trakova i uresnih pletera iz vremena Langobardâ, a upravo ta vrst uresa ima veliku i poglavitu uporabu na klesarskim spomenicima toliko talijanskim koliko hrvatskim iz doba od VII. do XI. vieka, nuždno je na ovom mjestu da iznesem u prevodu mjerodavan sud veleučenog talijanskog povjestničara umjetnosti gosp. Dra. Pavla Fontana iz Rima o Stückelbergovoj knjizi. Dr. Fontana napisao je u časopisu »Archivio storico lombardo« Anno XXIII. Fasc. XII. 1896. razpravu »Sull' origine dell'arte longobarda«, koja je i otjesnuta u posebnoj brošuri. Na str. 18. i sl. te brošure ovako će Dr. Fontana:

»Najnoviji spis o predmetu o kojemu razpravljamo potiče od drugog inostranca, (jer je prije pisao o brošuri Zimmermannovoj) g. Stückelberga; koji cieni, da niesu bili dovoljno uzeti u obzir umjetnički proizvodi vjekovâ VI., VII. i VIII., i da su netočni sudovi, koji su bili prije izjavljeni o naravi njihovog sloga.«

»Treba dokazati, veli on (str. 10), da *su* ti proizvodi *djelo Longobardâ*, t. j. spomenici, koji su postali za vladanja narodnih kraljeva (571—774), te

[1] „Starohrvatska Prosvjeta“ god. IV, br. 3 i 4 str. 131—132.

[2] I. Tolstoj i N. Kondakov, Nav. dj. slike: 35, 39, 40, 55, 60, 63, 95, 96, 98, 102, 170, 173, 174, 177, 178 i 204.

imaju na sebi pečat izvorna germanskog sloga »»einen eigenen nationalgermanischen Styl««. U doba longobardskog zaposjednuća upotrebljavana su tri umjetnička sloga: u grčkom carstvu, bizantinski, u Rimu latinski; a *u središtim longobardskog vladanja slog germanski*. Ali u koliko se tiče ovog zadnjega, g. S opaža, da premda ima zajednički temelj sa slogom drugih germanskih naroda, ipak ima razlikujućih obilježja dobro opredieljenih; a on uzimlje na sebe zadaću da iztakne i te razlikosti.[1]

I toliko mu je stalna vjera u izvornost longobardskog uresa da, obzirući se na Sempera, traži riešenje pitanja: »da li su ovaj ili onaj motiv oponašanja likovâ proiztičućih iz tkanja ili s kovinskih rabota«.[2]

»Najveći dio knjige bavi se onim pleterovima što smo vidili da su bili preobičajni kod naših kamenara u srednjem vieku. Spisatelj polazi sa predpostavke, da su pleterovi uresni motiv germanski, ali oni na longobardskim spomenicima razlikuju se po vlastitu obilježju, tako da jim se *izum* i razširenje ne samo u Italiji nego i preko Alpâ ima pripisati Longobardima i nikomu drugomu. »»Žlieb (die Falzung) je jedno od poglavitijih obilježja longobardskog uresa«« kaže spisatelj, na str. 19; a isto opetuje na str. 20. Ali ja mogu da navedem nekoliko primjerâ predmetâ drugih naroda germanskih posve jednakih. Zaviri u Lindenschmit-ovom djelu »»Die Alterthümer«« odj. I, sv. V, tab. 7; sv. IX, tab. 8; sv. X, tab. 8 i tako u Handbuch der d. Alterth., i u svakom djelu gdje su naslikane merovinžke kopče.«

»Je li pak dozvoljeno pitati, kada li se je dogodio taj čudnovat izum? U doba, dok su Longobardi bili još s onu strana Alpâ, ili nakon njihova salazka u Italiju?«

»Nego iztraživanja o proizvodima, da tako rečem, umjetničkima tog ogranka velikog plemena germanskoga broje se od nazad vrlo kratkog doba, t. j. odkad su odkriveni grobovi Civezzano-a u Friulu i u Testona u Piemontu. U njima je nadjeno oružje posve srodno onomu iz grobovâ, koji se običavaju nazivati merovinžkim; a to je davalo povoda sumnji, da li baš

[1] „Novo izašla knjižica može se smatrati kao nasljednik djela Rafaela Cattaneo, premda ga spisatelj spominje sa malo počitanja, i premda je u dobroj vjeri cienio, da ga je, što no riet, porazio. Evo njegovih rieči: „„Nur als Statistik der Denkmäler, aber textlich *unbrauchbar* ist R. Cattaneo's Buch über die Architektur Italiens vom V. bis zum XI. Jahrhundert"", to jest: „„R. Cattaneova knjiga o talijanskom graditeljstvu od V. do XI. vieka može da služi samo kao statistika spomenikâ, ali je sadržajem *neupotrebiva*"". Iztočni grieh vriednog našeg kritičara bio bi, pred očima tog inostranca, u tomu, što nije imao nikakva pojma ob obstanku germanskog uresa. Ali da je to posve nevjerojatno, dovoljno dokazuje sud, što ga daje o Mothes-ovu djelu (što ga je g. Stückelberg ili ne poznavao, ili zaboravio) Vidjeti je pak ono, što na str. 11. u bilježci kaže: „„ali on kao dobar Niemac hoće da su baš Goti tamo donieli dobar dio svojih počela"". A na str. 89. podruguje sc mnienju, da bi na klesarijama u Cividale „„bilo odsjeva maglovitih nauka sjevera donešenih nam . . . . po Longobardima"" (Selvatico)." Bilježka Fontana-ova.

[2] „Djelu Gotfrida Sempera, *Der Styl in den technischen und tektonischen Künsten*, nije potreba mojih pohvala; ali u nekim novijim djelima našao sam samovoljnih uporaba njegovih teorija." Bilježka Fontana-ova.

pripadaju Longobardima, ili drugom kojem od mnogobrojnih sjevernih nanaroda, koji su u različito doba sašli k nama.«

»Jedna jedina vrst predmetâ bi predstavljala kao razlikujuće obilježje grobova talijanskih; to su križići na zlatnoj pločici, od kojih neki imaju na sebi utjesnute prepletene trakove. Buduć da su se takovi križevi našli u mnogim grobovima talijanskim izpod oblasti Longobardâ, a riedko u grobovima preko Alpâ, zaključilo se je da su longobardski.«[1]

»Ako li su longobardski, čini mi se da poraba tog uresa ne bi mogla biti starija od najezde. I zbilja jednoličnost oružja i kopčâ u najodaljenijim germanskim narodima predpostavlja izmjenu vrlo čestih trgovačkih odnošaja. Sad, kako li su igda križići tako lahke izvršbe i tako sposobni, da budu prenašani u množini mogli da budu iznimkom pravilu?«[2]

»Čitatelj će misliti, da je Stück. podao najveću zlamenitost onoj vrsti predmetâ, koji se u obće zovu longobardskima, te da je postao ures križićâ kao izhodištem svojih iztraživanja o klesarskom uresu Longobardâ. Ali nije baš tako; nego su dapače oni posve zanemareni. O čemu se meni čini da vidim razlog u razlici izmedju križićâ i longobardskih klesarija obzirom na urese. Postavljeno da su razlikujućim obilježjem longobardskog sloga oni zarezi ili žliebovi, koji prate trakove po svoj njihovoj duljini, oni zlatarski proizvodi, odalečujuć se od rečenog načina, imali su kritičara uvesti u veliku zabunu. I ja ne znam kako li bi mogao bio da rieši pitanje, da ga bude stao izpitivati: ali je volio da ga niti ne napomene.«

»Ostavimo za sad zlatne križiće i povratimo se na klesarije. G. Stückelberg smatra kao neku vlastitost Longobardâ, da su urezavali trakove složene na pletenice, s *dvostrukim* žliebom; nu je li moguće smatrati njihovim izumom motiv toliko običan prije njih, radi te male razlike? U ostalom je lahko dokazati, da niti rad takove potankosti Longobardi niesu trebovali stavljati na kušnja svoj obretni genij. U djelu g. De Vogiié, »»Syrie centrale«« sv. I, tab. 24, neki nakit sastoji od krugova sastavljenih od traka sa dvostrukim zarezom. Na nadstupinama S. Vitala imaju dvostruk žlieb trakovi, koji se na njima prepliću. U Rimu, u S. Klimentu, ploče sa ograde imaju čitavo polje pokriveno hasurom sastavljenom od trakova sa dvostrukim žliebom.«[3]

---

[1] „Starinar, koji je najobširnije i najpomnjivije proučio takove predmete, očitovao se je naklonjenim smatrati jih bizantinskoga izvora“.

Paolo Orsi, *Di due crocette auree nel museo di Bologna e di altre simili* (Atti e mem. della R. Deputazione di Storia patria per la Romagna, serie III, vol. V (1887), p. 333—414). — Istoga je mnenja Campi, *Le tombe barbariche di Civezzano*, 1887. Maiocchi, nasuprot, *Crocette longobarde del museo di Pavia*, 1896, cieni da su longobardski. — Izpor. Wieser, *Das longob. Fürstengrab von Civezzano*, učenu i veoma marljivu monografiju.

[2] Do sada su toliko riedki križići odkriveni u germanskim grobovima vanka Italije, te se smatraju ili ratnim plienom ili darom. Lindenschmit, *Die Alterthümer* itd. odio IV, sv. VII (1889), jih poznaje tek četiri, nadjena u grobovim južne Njemačke. Ugledni starinar cieni, da će križići bit bili u porabi kod Gota, koji da će se bit u tomu ugledali u Bizantince. Uzp. *Handbuch*, III. sv., str. 474—5.

[3] Slika će se naći u Rohault de Fleury, *La messe*, sv. II, str. 92, i bolje u djelu Cattaneovom.

*

»Kršćanska raka, što je u hramiću S. Akvilina u Milanu, ima na sred prednje strane ures krugovâ sastavljen od vrpcâ, koje se prepliću. Na njima se opažaju dva žlieba, a s druge strane sličnost sloga sa podobnim motivima bizantinskih djela ne bi mogla biti veća.«[1]

»Ovi bi se primjeri mogli umnožiti, kad bi se ponešto protraživalo; ali su više nego dovoljni, jer pripadaju različitim spomenicima gradovâ preda lekih medju sobom, i koji imaju obično obličje čista bizantinstva.«

»Iztočni umjetnici bizantinskog doba i rimski mozajičari niesu prvi pronašli uresne oblike, što se tako često opažaju na našim sredovječnim spomenicima; i ne treba dugih iztraživanja da jim se nadju primjeri na starijim spomenicima. Naravski, motiv, koji treba smatrati najdavnijim je onaj traka, koji se svija u nizu kolobarâ. U veleliepom atlasu Layard-ovom[2] nahodi jim se toliko primjerâ na različitim predmetima (na posudam od tuči, predmetim od pečene zemlje, pečatim, dragu kamenju), da mi se čini vrlo vjerojatnim, da su oni bili uzorom Grcima o tomu, kako rek' bi da su jim podali primjer i drugih uresnih počela.[3] Najlogičnija poraba takova uresa jest, kad obkoljuje i čini se da stiska u kojemgod dielu kakav predmet; kao na jednom podnožju od tuči,[4] ili na balčaku jednog mača.[5] Vazda je razumna njegova poraba, poput okružna nakita na tasama, pa uprav toga načina ima mnogo primjera u slikama zaslužnog starinara. Na svakoj tasi ima od tri do šest susredištnih kolobara prostih pletenica.«

»Na arkaičnim grčkim posudama prosta pletenica sačinjava pojase oko vrata i trbuha posude,[6] a najstariji dorički graditelji su s njom kitili ravne članke gredovlja, kako se može da vidi u djelu Fengerovu: »Dorische Polychromie«. Starinski novci nekih grčkih gradova u Italiji imaju mjesto običnog kruga perlicâ, prostu veoma razriešenu pletenicu a, posred svakog njezinog kruga malu jezgru.«[7]

---

[1] Njezin ne posve točan nacrt nahodi se u Rohault de Fleury, *La messe*, sv. IV, tab. 273; i na tab. 387 Garucci-evoj. Bolje, premda u malašnu mjerilu, na tablici g. J. Kohte, *Zeitschrift für Bauwesen*, g. 1890. Cattaneo ne napominje tog prezlamenitog djela, o kojem je prošastog vieka Allegranza napisao učenu razpravu: *Spiegazioni e riflessioni sopra alcuni sacri monumenti antichi di Milano*, 1757.

[2] A. H. Layard, *A second series of the monuments of Nineveh*, etc. London, 1853.

Tab. LV, sl. 3 i 6; LVIII, *d*, *e*; LX; LXII; LXIII; LXIV; LXV; LXIX, 12, 35, 38, 44. Uzp. Perrot i Chipiez, *Chaldée et Assyrie*, sl. 126—7, 391, 396, 399, 407, 415, 443 i tab. XIII i XIV.

L. von Sybel, *Weltgeschichte der Kunst*. Marburg, 1888, str. 82, pločica od slonovine.

[3] Layard, *Nineveh and its remains*. London, 1848—9, sv. II, str. 294 kaže, da ures palmetâ naizmjence poredanih sa lotusovim cviećem bi unešen u Grčku ili izravno ili neizravno, i utvrdjuje svoje mnienje postavivši uz to nekoliko slikâ.

[4] Layard, *Discoveries in the ruins o Nineveh and Babylon*. London, 1853.

[5] Layard, *Nineveh and its remains*. London, 1848 - 9, II, 298.

[6] Ne imajuć u ovaj čas na moje razpoloženje bogatijih djela, navest ću sbirku tablicâ Lau-a i Brunn-a, *Die griechischen Vasen*. Leipzig, 1877, tab. VIII. Blümner, *Das Kunstgewerbe im Alterthum*, I. Abth. sl. 32.

[7] Vidi u sjajnom atlasu De Luines-ovom, *Choix de medailles grecques*. Paris, 1840, tab. V, sl. 4, 6, 10, 11, 14 i 15; malo da ne sve prenešene u Denkmäler Baumeister-ovim, Griechische Münzen. —

»Na samim grčkim spomenicima nahodim drugi motiv složeniji i mnogo umjetniji, koji je imao preobilnu uporabu u staro i u nova doba nakon Preporoda. Sastavljen je od dvie proste pletenice, kojih se krugovi diraju i sklapaju. A medju jednim i drugim parom umetnut je češalj urešen poput palmete.[1] Nahodi se već primjerâ na pravim grčkim posudama i na starijim doričkim spomenicima, ali pošto su i na jednim i na drugim naslikani, naginjem k mnienju, da su klesari sliedili primjer slikarâ, kad nahodimo na taj način urešene kamenite i tučane predmete. Rimljani su više nego li Grci upotrebljavali pletenice u graditeljskom urešivanju, na posudama od mramora i od tuči, do napokon na pokućnom orudju; najpotla na mozajicima na podu.«

»Rimski mozajici prvih vjekova imaju vrlo često motive pletenicâ, koje manje ili više sastavljene obkoljuju razna polja ili odielke poda. I opazit je, da, kao što na slikarijam asirskim i onim na grčkim posudama, tako na mozajicima, trakovi imaju u svoj njihovoj duljini crte, koje sliede njihov hod, i vrlo dobro odgovaraju zarezima uklesanih pletenica. Iztaknut ću po kojigod primjer. U starinarskom Muzeju u Milanu ima pletenicâ na dva i na četiri traka; na dva traka na mozajiku Rotonde u Breši, a u kršćanskom Muzeju ovoga grada ima preliep primjer. U njemu, osjem prostih pletenica što zaokviruju razna polja, ima skupinâ od dva i od četiri pakružna prstena poredana na križ.[2] U Parmi, u starinarskom Muzeju, dvorana III, na dva ulomka potičuća sa rimskog Kazališta. Na jednom mozajiku Karakallinih termâ, sad u Muzeju lateranskomu, četverostruke pletenice se svezuju na pravi kut i služe kao okviri raznih slika. Mozajik sa četverostrukim pletenicama u Muzeju u Lijonu naslikan je u Martha »Arch. étr. et rom.« str. 269. U susjedstvu Constantina-e (Afrika) nadjen je nazad malo godinâ mozajik, kojemu je okvir od prostih pletenica.[3] Takodjer u Africi odkriven je prezlamenit mozajik 403-e god.[4] Svakomu je poznat mozajik S Konstance, u Rimu, toliko puta objelodanjen.[5] Maffei, u svojem »Museum veronense«, podaje nacrt kršćanskog mozajika na str. 208. U Caylus-ovom djelu »Recueil de monuments« itd. ima drugih zlamenitih primjera iz Francuzke; Lysons jih je velikim marom objelodanio nekoliko vrlo zlamenitih iz Englezke. U svima je česta i prerazličita poraba pleterova.«

Mnogobrojni primjeri pletenicâ, ponajviše prostih, urezane su na etruskičnim zrcalima. Pobilježio sam jih četrdesetak na onim Gerhard-ovih tablica, *Etruskische Spiegel*.

[1] Riedak način, koji nije našao nasljedovanja, sastoji u istosmjernim pletenicama sa češljevim zataknutim s vanjske strane. Na rimskim mramorovim često se nahodi motiv, kojega ne nahodim na grčkim djelima, a to trostruke pletenice za ures kalupa polukružnih na podstavcima, podstupinama, grobnim rakama, ili na dolnjoj strani glavnih greda.

[2] Naći ćeš jim dobru sliku u djelu *Museo bresciano*, sv. I, tab. LIX.

[3] Prvi je put objelodanjen u *Ann. archéolog.* onoga grada, i nahodi se u mnogim potlašnjim djelima.

[4] *Revue archéolog.*, IV, str. 661 i tab. 78.

[5] Garrucci, nav. dj., tab. 206. — Na tab. 278 mozajik iz Solone sličan.

»Prevelike su zlamenitosti druga dva mozajika, od kojih je jedan bio nadjen u Nennig-u kod Triera (kojega daje sliku Baumeister u drugom svezku svojih »Denkmäler«, str. 1001—2); drugi u grobištu S. Jeline. Na obadva je, uz klasičan tip pletenice, tip rabljen u srednjem vieku; tako da se čini malo da ne, kao da umjetnik u ovim mozajicima počimlje sliediti neki novi način, ne odalečivši se posve od starinskoga. To se nagadjanje čini u toliko vjerojatnije u koliko je trierski mozajik iz II. vieka. Ali ja cienim, da je klasični motiv osamljeno trajao za mnogo drugih vjekova, premda je drugi način sve to više postajao obćenito upotrebljavan,[1] kako mi se čini, da su dokazom jedan u Valence-i[2] a jedan u Sv. Mariji Capna Vetere;[3] u kojim je polje obrubljeno s jedne strane prostim pletenicama približanim i obskrbljenim češljevima, s druge s onim istim pletenicama, ali bez češljevâ.«

»Predaja rimskih mozajika uzdrži se kroz mnoge vjekove; i tako ne samo u hramu u Poreču nahodimo proste pletenice i prekrižane prstenove; ali u jednom mozajiku god. 705. (Garr. n. dj., 278), opetovane su pletenice S. Konstance, pa i prekrižano prstenje.«

»Kratak popis, što sam ga složio, dokazuje, kako ona vrst uresivanja, koju danas mnogi nazivlju longobardskom a drugi opet tvrde, da su je oni izumili, *bijaše razprostranjena u doba Rimljana od Afrike do Velike Britanije;* a opaziti je pak, da kad Longobardi sadjoše u Italiju sličnim mozajicima bijahu pokriveni podovi svih crkava, ne samo, da li sa svom vjerojatnosti i kuća;[4] tako, da oni Barbari imadijahu bezprestano pred očima ures, što su ga pak za dugo doba klesali njihovi umjetnici.«

»Druge primjere pleterova, brazdanih ili ne, nahodim u minijaturama; a barem jedan ne bi bio imao izbjeći učenjacima, jer se nahodi prenešen u mnogim rukovodnicima. To je onaj u rukopisu Dioskoridovu »»exécuté sans aucun doute vers l'année 500««,[5] u kojem se vidi predstavljen Julijan Anicije medju dva simbolična lika.«

»Nakon ovoga, što se vidjelo, premda sam se ja zadovoljio tim, da nahrcim tek dokazni pregled, čini mi se da mogu zaključiti, da pleterovi, koji su se upotrebljavali na talijanskim sredovječnim klesarijama, imaju svoj neposredni izvor u djelima rimskog propadanja, a svoj prvi izvor u najdavnijem urešivanju iztočnjačkomu; a što se tiče načina urezavanja, da treba priključiti predaji bizantinskog doba.«

»Taj se zaključak prostire, ako se ne varam, i na urese predmeta nadjenih u germanskim grobovima. Na njima se često nahodi, osjem pletenice,

---

[1] Naprotiv u klesarstvu je više pobjedio drugi način. Jedini sredovječan primjer klasičnog načina, kojega se spominjem, je onaj u Cimitile kod Nola-e, objelodanjen od De Fleury-a, a bolje od Cattaneo-a.

[2] Garrucci, nav. dj., sv. IV, tab. 277, sl. 2. — *Mosaico di Valence.*

[3] Ibid., tab. 277, sl. 1.

[4] Onaj u Muzeju u Breši pripadaše nekoj kući.

[5] Kondakoff, *Histoire de l'art byzantin*, sv. I, str. 19.

motiv dvaju prstena pakružnih prekrštenih. Takovih se mogu vidjeti primjeri u Lindenschmitovu djelu »Alterthümer« i u onom Lindenschmitova sina »Das germanische Central-Museum«, Mainz 1889.«

Osim u Poreču obstoje obilni ostanci krasnih mozajika rimskih sa pletenicama u hrvatskim krajevima još u Solinu i u Sarajevu. U Solinu su: mozajik poda pobočne lieve ladje starokršćanske bazilike sv. Staša tangara u Marusincu, gdje je cielo polje opervaženo četverostrukom pletenicom, a pojedini četvorni i okružni razdieli zaokvireni su dvostrukim pletenicama; mozajik poda u pjevalištu iste bazilike, gdje nahodimo motiv prekrštenih pakružnih prstena i dvostruke pletenice.[1] Kod Sarajeva u Bosni, i to kod kupališta Ilidže, jesu ostanci mozajika razdieljena na polja zaokvirena dvostrukim i trostrukim pletenicama. Opažamo kod njih i prekrštena dva pakružna prstena u pojedinim poljima i polja izpunjena mrežastim pleterovima[2]. Još ću kazati i o načinu urezavanja sredovječnih pletenica. O njemu mislim, da može da bude prenesen toliko natrag u staro baš i prastaro doba, kolikogod i same pletenice. Prošaste zime primio sam na dar od veleučenog našeg suradnika g. Dušana pl. Preradovića, fregatnog kapetana c. i kr. vojene mornarice, ustrižak hartije sa Meyerovog »Historisch-geographischer Kalender« od ove godine, na kojemu je sličica pod kojom njemački piše: »Kaldejska klesarija sa trakastim uresom. Po Henzey-u i de Sarzec-u. Ova klesarija, koja je nadjena u ruševinama Telloha na dolnjem Evfratu (Irak-Arabi), pokazuje podpun grb staro-babilonskog grada Sipurla-Lagaš-a, koji je bio položen nad jednim vratima palače kralja Ur-Ninas-a. Potiče po prilici iz doba oko 2500 pr. Is.« Preko ciele dolnje trećine ploče proteže se uklesana plosnorezana uprav **troprutasta** *dvostruka zatvorena pletenica*, svijena na četiri prividna kruga. Razlika izmedju te i sredovječnih pletenica leži jedino u tom, što su prutci sredovječnih trokutna, a na njoj su polukružna presjeka. Na toj kaldejskoj pletenici se očito vidi, da je izradjena po uzoru kovinskih pletenica na tri žice sliepljene jedne uz druge, ili po uzoru šibicâ, koje se upotrebljuju za pletenje košićâ. Naš »prvi muzej hrvatskih spomenika« posjeduje krasan srebrni prsten, nadjen u starohrvatskom grobu kod Knina, oko kojega je prilieplјena troprutasta trostruka pletenica, napravljena od triju sliepljenih usporednih srebrnih žica. Ja sam pak otrag nekoliko godina kupio u nekog zlatara u Spljetu starinski srebrni prsten iz okolice Imockoga, na kojemu je isto takova troprutasta trostruka pletenica.

(Nastavit će se.)

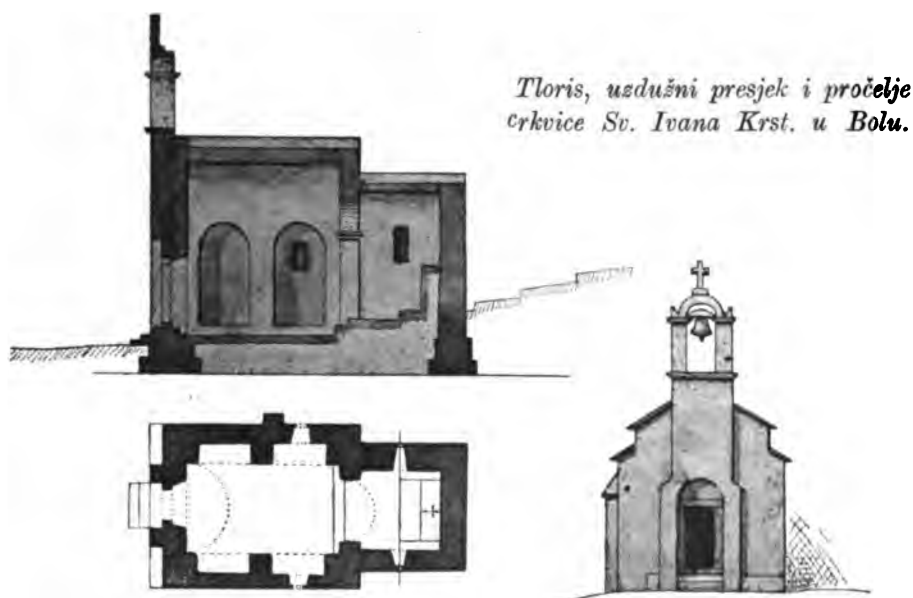
[1] Don Fr. Bulić, *Po ruševinama staroga Solina*, Tab. II i III k str. 28.
[2] Glasnik zem. muzeja u Bosni i Hercegovini. God. VII (1895), Br. 2. Tab. III, IV, V, VII, VIII, IX i X, uz članak Iv. Kellnera *„Rimski gradj. ostanci u Ilidžama kod Sarajeva“*.

F. Radić.

Sredovječna crkvica Sv. Ivana Krstitelja u Bolu na otoku Braču.

(Sa slikama.)

Pri zapadnom podnožju brežuljka, na kojem je novija župna crkva Bl. Gospe od Milosti, dominikanski samostan i obćinsko groblje varoši Bola na otoku Braču, stoji tvrdo sagradjena i posvodjena, pa zato vrlo dobro sačuvana, sredovječna crkvica Sv. Ivana Krstitelja. Orientovana je s pročeljem okrenutim put zapada. Pri nutrnjoj dužini od 4·15 m. i širini od 2·475 m. ima ona pročeoni zid debeo 60 cm., uzdužna platna

Tloris, uzdužni presjek i ***pročelje*** *crkvice Sv. Ivana Krst. u* ***Bolu.***

debela po 95 cm. Uz to joj je sa sjeverne strane 51·5/57 cm. jak podpornjak, a na pročelju još, s jedne i druge strane ulaza, po podpornjak od 42/46 cm. jakosti, koji, spojeni polukružnim lukom, podupiru pročeoni zvonik u vrh kojega je latinski kameniti križ. U uzdužnim platnima u nutrnjosti crkvice izkopane su po dvie sliepe arkade duboke od 57·5 do 62 cm. Preko dva stepena ulazi se iz crkvice u četverostranu polukružnim bačvastim svodom posvodjenu apsidu, iznutra dugu 2·2 m., široku 2·08 m., u kojoj je otar naslonjen na začelju. Apsida prima svjetlost kroz dva uzka (7 cm. široka) prozorčića. Po jedan prozorčić 18 cm. širok, u iztočnim arkadama, razsvjetljuje prednji dio crkvice. Osjem glavnoga krova nad crkvenim svodom,

nahodi se na crkvi dva pobočna krovca, koji pokrivaju vanjski dio debljine zidová (40 cm.), i mnogo doprinašaju k povišenju estetičnog utiska njezine vanjštine.

Do godine 1462., kad je, po sačuvanim domaćim izpravama, započeta gradnja nove prostranije crkve, ova je crkvica služila kao župna crkva bolska. Ona je dakle svakako starija od XV. vieka, ali bi, po obliku prozorâ, po sliepim arkadama i po pročeonom zvoniku mogla slobodno poticati i iz XI. ili XII. vieka.

F. Radić.

Popis

naušnicâ (ukosnicâ, mingjušâ) „Prvoga muzeja hrv. spomenika“ u Kninu.

(Sa slikama. Nastavak).

Br. 133/1. Srebro pozlaćeno. Na karičici po tri jabučasta šuplja, sredinom sastavljena zrna. Na svakom zrnu po tri unutra okrenuta peterolatična cvietka od prepletene žice. Prostor medju zrncima izpunjen je na rubove omotanom žicom. Dobro sačuvana; 26 mm. premjera, 5·13 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 133/2. Jednaka predjašnjoj. Slabo sačuvana: treće zrno sasma postradalo; 24 mm. premjera, 3·34 gr. težine.

„ 134. Jednaka predjašnjoj, s tom razlikom, što je prostor izmedju zrnaca ukrašen, kako i na onoj pod br. 119. Dobro sačuvana; 30 mm. premjera, 4·25 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 135/1. Jednaka onoj pod br. 133, s razlikom, što u svakom listu šesterolatična cvietka ima po jedna obla glavica klinčića. Dobro sačuvana; 50 mm. premjera, 10·53 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 135/2. Jednaka predjašnjoj. Slabo sačuvana; 50 mm. premjera, 11·02 gr. težine.

„ 136. Jednaka predjašnjoj, bez klinčićâ na laticama cvietka. Osrednje sačuvana; 42 mm. premjera, 9·60 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 137/1. Jednaka onoj pod br. 133. Dobro sačuvana; 30 mm. premjera, 3·85 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 137/2. Jednaka predjašnjoj; 26 mm. premjera, 3·32 gr. težine.

„ 138. Jednaka onoj pod br. 136. Dobro sačuvana; 25 mm. premjera, 4·84 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 139. Jednaka predjašnjoj. Dobro sačuvana; 2·1 mm. premjera. 3·02 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 140/1. Jednaka predjašnjoj. Dobro sačuvana; 24 mm. premjera, 3·44 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 140/2. Jednaka predjašnjoj; 26 mm. premjera, 3·15 gr. težine.

„ 141/1. Jednaka predjašnjoj. Dobro sačuvana; 24 mm. premjera, 4·07 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 141/2. Jednaka predjašnjoj; 26 mm. premjera, 3·15 gr. težine.

„ 142/1. Jednaka predjašnjoj. Dobro sačuvana; 20 mm. premjera, 3·75 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 142/2. Jednaka predjašnjoj; 22 mm. premjera, 4·32 gr. težine.

„ 143/1. Jednaka predjašnjoj. Dobro sačuvana; 24 mm. premjera, 4·59 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 143/2. Jednaka predjašnjoj; 24 mm. premjera, 4·84 gr. težine.

„ 144/1. Jednaka predjašnjoj. Slabo sačuvana: jedno zrno postradalo; 24 mm. premjera, 2·04 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 144/2. Jednaka predjašnjoj. Slabo sačuvana: dva zrna sasvim postradala; 29 mm. premjera, 1·47 gr. težine.

Br. 145/1. Jednaka predjašnjoj. Dobro sačuvana; 18 mm. premjera, 3·04 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 145/2. Jednaka predjašnjoj; 18 mm. premjera, 2·79 gr. težine.

„ 146/1. Jednaka predjašnjoj. Dobro sačuvana; 23 mm. premjera, 2·31 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 146/2. Jednaka predjašnjoj; 22 mm. premjera, 2·26 gr. težine.

„ 147/1. Jednaka predjašnjoj. Dobro sačuvana; 21 mm. premjera, 4·01 gr težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 147/2. Jednaka predjašnjoj; 22 mm. premjera, 3·14 gr. težine.

„ 148/1. Srebro pozlaćeno. Na karičici po tri šuplja zrna. Svako zrno pokrivaju po tri okružna cvietka. U kutovima, gdje se ovi cvjetci dotiču, smještena su piramidalno četiri zaobljena klinčića. Osreduje sačuvana; ali jedno zrno je sasvim propalo; 24 mm. premjera, 2·94 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 148/2. Jednaka predjašnjoj. Dobro sačuvana; 24 mm. premjera, 3·44 gr. težine.

„ 149/1. Jednaka predjašnjoj. Slabo sačuvana: dva zrna su sasvim postradala; 20 mm. premjera, 0·90 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 149/2. Jednaka predjašnjoj. Osrednje sačuvana: na jednom zrnu oštećena; 18 mm. prémjera, 1·60 gr. težine.

„ 150/1. Jednaka predjašnjoj. Dobro sačuvana; 19 mm. premjera, 0·80 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 150/2. Jednaka predjašnjoj; 18 mm. premjera, 0·900 gr. težine.

„ 151. Jednaka onima pod br. 133. Dobro sačuvana; 21 mm. premjera, 2·73 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 152. Jednaka predjašnjoj. Dobro sačuvana; 21 mm. premjera, 2·73 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 153. Jednaka onoj pod br. 110. Slabo sačuvana; 39 mm. premjera, 7·77 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 154/1. Jednaka onoj pod br. 148. Dobro sačuvana; 18 mm. premjera, 2·19 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 154/2. Jednaka predjašnjoj. Osrednje sačuvana: jedno zrno postradalo; 18 mm. premjera, 1·06 gr. težine.

„ 155. Jednaka predjašnjoj. Osrednje sačuvana; 20 mm. premjera, 1·56 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 156. Jednaka onoj pod br. 133. Dobro sačuvana; 20 mm. premjera, 2·49 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 157. Jednaka onoj pod br. 148. Osrednje sačuvana; 18 mm. premjera, 1·28 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 158. Jednaka onoj pod br. 133. Osrednje sačuvana; 18 mm. premjera, 1·39 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 159. Srebro pozlaćeno. Na karičici tri jabučasta, od dvie pole sastavljena šuplja zrna. Na svakoj poli zrna ima po dva nakita u spodobi slova *S*, od prepletene žice. Krajevi tog nakita ukrašeni su glavicom klinčića. Prostor medju zrncima jednak je kao na onoj pod br. 58. Dobro sačuvana; 22 mm. premjera, 1·59 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 160. Srebro pozlaćeno Na karičici jedno zrno: dva druga sasvim su postradala. Sačuvano zrno je jabučasto od dvie pole sastavljeno. Svaka pola ukrašena je sa četiri vjenčića od prepletene žice. Prostor medju zrncima je jednak kao i na

onoj pod br. 58. Slabo sačuvana; 24 mm. premjera, 1·36 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

Br. 161. Jednaka onoj pod br. 133. Slabo sačuvana: dva su zrnca sasvim postradala; 20 mm. premjera, 1·20 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 162. Jednaka onoj pod br. 160. Slabo sačuvana: dva su zrnca sasvim postradala; 20 mm. premjera, 0·90 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje

„ 163/1. Srebro pozlaćeno. Na karičici tri jabučasta skroz šuplja, od dvie pole sastavljena zrna. Svaka pola predstavlja razvijen cviet od dva reda latica. Nutrnji je dio od četverolatična pri krajevima zaoštrena tenećetâ, dočim izvanjski je osmerolatičan od sploštnjene zarubljene žice, ukrašen sa osam zaobljenih klinčića. Oba cvieta sljubljuju se kroz prepletenu žicu, preko koje simetrično teče osam drugih zaobljenih klinčića. Prostor izmedju zrnaca jednak je kao i na onoj pod br. 119. Živi krak karičice sedam puta ovijen je prepletenom žicom. Dobro sačuvana: 44 mm. premjera, 19·30 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 163/2. Sasvim jednaka predjašnjoj; 40 mm. premjera, 20·84 gr. težine.

„ 164/1. Jednaka predjašnjoj s razlikom, što joj karičica od spletene žice. Prostor izmedju zrnaca jednak je kao na onoj pod br. 113. Dobro sačuvana; 35 mm. premjera, 8·74 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 164/2. Jednaka predjašnjoj. Osrednje sačuvana; 34 mm. premjera, 7·54 gr. težine.

„ 165. Jednaka predjašnjoj. Dobro sačuvana; 44 mm. premjera, 10·94 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 166/1. Jednaka predjašnjoj s razlikom, što razmak izmedju zrnaca jednak je kao na onoj pod br. 104. Osrednje sačuvana; 36 mm. premjera, 5·02 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 166/2. Jednaka predjašnjoj; 35 mm. premjera, 5·48 gr. težine.

„ 167/1. Jednaka predjašnjoj s razlikom, što kraj karičice gdje se sapinje jednak je kao na onoj pod br. 2. Dobro sačuvana; 34 mm. premjera, 5·85 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 167/2. Jednaka predjašnjoj; 34 mm. premjera, 7·44 gr. težine.

„ 168/1. Jednaka predjašnjoj bez naznačenog varijanta u karičici; 30 mm. premjera, 7·00 grama težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 168/2. Jednaka predjašnjoj; 30 mm. premjera, 5·75 gr. težine.

„ 169/1. Jednaka predjašnjoj sa varijantom u karičici, kako u onoj pod br. 2. Dobro sačuvana; 30 mm. premjera, 7·44 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 169/2. Jednaka predjašnjoj; 30 mm. premjera, 5·84 gr. težine.

„ 170/1. Jednaka predjašnjoj bez naznačenog varijanta u karičici. Dobro sačuvana; 30 mm. premjera, 3·71 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 170/2. Jednaka predjašnjoj; 30 mm. premjera, 3·46 gr. težine.

„ 171/1. Jednaka predjašnjoj; Dobro sačuvana; 30 mm. premjera, 3·41 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 171/2. Jednaka predjašnjoj; 30 mm. premjera, 3·90 gr. težine.

„ 172/1. Jednaka predjašnjoj. Dobro sačuvana; 28 mm. premjera, 3·40 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 172/2. Jednaka predjašnjoj; 24 mm. premjera, 3·42 gr. težine.

„ 173/1. Jednaka predjašnjoj. Dobro sačuvana; 26 mm. premjera, 4·70 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 173/2. Jednaka predjašnjoj; 25 mm. premjera, 4·45 gr. težine.

130
134
138
133
177
178
164
186
205
163
184
185
206
212
214
210
211
213
100
215
216
217

Sl. 6.

Br. 174/1. Jednaka predjašnjoj s razlikom, što razmak izmedju zrnaca izpunjen je zbijenim glavicam klinčićâ. Dobro sačuvana; 23 mm. premjera, 3·60 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 174/2. Jednaka predjašnjoj. Osrednje sačuvana; 22 mm. premjera, 3·59 gr. težine.

„ 175. Jednaka predjašnjoj s razlikom, što su cvietovi četverolatični sa jednakim brojem klinčićâ. Dobro sačuvana; 25 mm. premjera, 2·60 grama težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 176/1. Jednaka predjašnjoj. Dobro sačuvana; 21 mm. premjera, 2·46 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 176/2. Jednaka predjašnjoj; 26 mm. premjera, 1·77 gr. težine.

„ 177/1. Jednaka predjašnjoj. Dobro sačuvana; 20 mm. premjera, 2·38 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 177/2. Jednaka predjašnjoj; 20 mm. premjera, 1·52 gr. težine.

„ 178/1. Jednaka onoj pod br. 163 s razlikom, što je izvanjski dio osmerolatična cvieta od prepletene žice, i što sredinom, gdje se sastaju cvietovi nema nikakovih klinčića. Razmak izmedju zrnaca jednak je onoj pod br. 174. Dobro sačuvana; 22 mm. premjera, 3·00 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 178/2. Jednaka onoj pod br. 164 s razlikom, što na sredini, gdje se sastaju cvietovi nema nikakovih klinčića. Osrednje sačuvana; 24 mm. premjera, 2·58 gr. težine.

„ 179/1. Jednaka predjašnjoj. Dobro sačuvana; 20 mm. premjera, 2·07 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 179/2. Jednaka predjašnjoj; 20 mm. premjera, 2·00 gr. težine.

„ 180/1. Jednaka predjašnjoj. Dobro sačuvana; 20 mm. premjera, 1·48 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 180/2. Jednaka predjašnjoj; 20 mm. premjera, 1·58 gr. težine.

„ 181. Srebro pozlaćeno. Na karičici po tri šuplja zrna. Svako zrno sastavljeno je od dva spajajuća se cvietka. Svaki cvietak ima po tri reda laticâ: prvi i drugi (nutrnji) kako na onoj pod br. 163, treći (vanjski) sastoji od glavicâ poredanih klinčića. Sredina gdje se cvietovi sastaju, ukrašena je sa osam vienčića od zbijenih klinčića. Prostor izmedju zrnaca jednak je kako i na onoj pod br. 164. Krak karičice, gdje se sapinje jednak je kao na onoj pod br. 2. Osrednje sačuvana; 28 mm. premjera, 2·17 grama težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 182. Jednaka predjašnjoj. Osrednje sačuvana; 26 mm. premjera, 3·75 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 183. Jednaka predjašnjoj. Dobro sačuvana; 24 mm. premjera, 2·10 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 184/1. Srebrna. Na karičici po tri šuplja zrna. Svako zrno sastavljeno je od dva spajajuća se osmerolatična cvietka. Latice su od dvostruke prepletene žice. Prostor izmedju zrnaca jednak je kao na onoj pod br. 104. Dobro sačuvana; 22 mm. premjera, 2·44 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 184/2. Jednaka predjašnjoj. Osrednje sačuvana; jedno joj je zrno sasvim postradalo: 20 mm. premjera, 2·00 gr. težine.

„ 185/1. Jednaka predjašnjoj sa varijantom u karičici, kako na onoj pod br. 2. Dobro sačuvana; 22 mm. premjera, 2·23 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 185/2. Jednaka predjašnjoj; 21 mm. premjera, 2·15 gr. težine.

„ 186/1. Srebro pozlaćeno. Na karičici po tri jabučasta šuplja zrna. Svako zrno sastoji od dva spajajuća se cvietka. Svaki cvietak ima po dva reda laticâ: nutrnji je od četverolatična tenećeta, a vanjski od osmerolatične prepletene žice. Kraj ka-

ričice, gdje se sapinje, jednak je kao na onoj pod br. 2. Prostor izmedju zrnaca jednak je kao i na onoj pod br. 124. Dobro sačuvana; 26 mm. premjera, 5·77 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

Br. 186/2. Jednaka predjašnjoj; 22 mm. premjera, 5·41 gr. težine.

„ 187/1. Jednaka onoj pod br. 177. Osrednje sačuvana, ali joj karičica i jedno zrno sasvim postradalo; 28 mm. premjera, 2·63 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 187/2. Jednaka predjašnjoj. Dobro sačuvana; 34 mm. premjera, 4·20 gr. težine.

„ 188/1. Jednaka predjašnjoj. Dobro sačuvana; 30 mm. premjera, 4·07 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 188/2. Jednaka predjašnjoj. Osrednje sačuvana: jedno zrno i karičica su sasvim postradali; 25 mm. premjera, 3·41 gr. težine.

„ 189/1. Jednaka predjašnjoj. Dobro sačuvana; 32 mm. premjera. 4·70 grama težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 189/2. Jednaka predjašnjoj. Osrednje sačuvana; 32 mm. premjera, 5·83 gr. težine.

„ 190. Jednaka onoj pod br. 177. Dobro sačuvana; 20 mm. premjera, 1·38 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 191. Jednaka predjašnjoj. Dobro sačuvana; 22 mm. premjera, 2·28 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 192/1. Jednaka onoj pod br. 178/2. Dobro sačuvana; 30 mm. premjera, 3·67 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 192/2. Srebro pozlaćeno. Na karičici po tri šuplja jajasta zrna. Svako zrno sastavljeno je od dva spajajuća se cvietka. Svaki cvietak sastoji od tankog na šest krajeva prošupljena tenećeta, koji je iz vana pokriven šesterolatičnim cvietkom od prepletene žice. Na sredini, gdje se cvjetovi spajaju, rasporedjene su po tri glavice klinčića. Prostor izmedju zrnaca jednak je kao na onoj pod br. 58, dok kraj karičice, gdje se sapinje, jednak je kao na onoj pod br. 2. Dobro sačuvana; 26 mm. premjera, 3·35 gr. težine.

„ 193. Jednaka onoj pod br. 174. Dobro sačuvana; 17 mm. premjera, 3·70 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 194. Jednaka onoj pod br. 178. Dobro sačuvana; 21 mm. premjera, 3·14 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 195. Jednaka onoj pod br. 177. Dobro sačuvana; 22 mm. premjera, 2·00 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 196. Srebro pozlaćeno. Na karičici po tri jab časta šuplja zrna. Svako zrno je izvana pokriveno sa tri peterolatična cvietka od proste žice. Sredina cvietka, bolje rekuć njegova petlja, sastoji od odskočita za 3 mm. klinčića, pri glavici zarezana. Kraj svake latice ukrašen je sa glavicom sitnih klinčića. Prostor izmedju zrnaca jednak je kao na onoj pod br. 178. Osrednje sačuvana, ali joj jedno zrno sasvim postradalo; 20 mm. premjera, 1·70 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 197. Jako oštećena: ostala joj čitava samo karičica, dok tri zrna, kojima se tragovi razabiru, sasvim su postradali; 24 mm. premjera, 1·37 gr. težine. Našasta na Kapitulu kod Knina.

„ 198. Jednaka predjašnjoj. Slabo sačuvana; 20 mm. premjera, 1·25 gr. težine. Našasta gdje i predjašnja.

„ 199. Jednaka predjašnjoj. Slabo sačuvana; 16 mm. premjera, 0·65 gr. težine. Našasta na rimo-kat. groblju u Biskupiji.

„ 200. Srebrna. Na karičici jedno zrno od prosto savijene žice, kao na onoj pod br. 108. Osrednje sačuvana; 16 mm. premjera, 0·77 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

Br. 201. Srebrna. Slabo sačuvana: ostala joj čitava samo karičica, dok su joj tri zrna, kojima se tragovi razabiru, sasvim postradala. Prostor izmedju zrnaca jednak je kao na onoj pod br. 58; 20 mm. premjera, 1·35 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 202. Srebrna žica sa dva koljenca od proste žice: jedan je omotan samo jedan, a drugi četiri puta; 20 mm. premjera, 0·45 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 203. Jednaka onoj pod br. 200 s razlikom, što ima na karičici šupalj privjesak od crljene staklene tjestine. Osrednje sačuvana; 36 mm. premjera, 0·88 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 204. Jednaka onoj pod br. 164. Dobro sačuvana; 30 mm. premjera, 4·30 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 205. Jednaka predjašnjoj. Dobro sačuvana; 30 mm. premjera, 4·25 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje

„ 206/1. Na karičici sa svake strane po jabučasto šuplje zrno, a na sredini iste treće jednako zrno, iz kojeg vise četiri dugoljasta privjeska, završujuća sa istovjetnim poluzrnom. Svako zrno s krajevâ karičice pokriveno je sa osam vjenčićâ od prepletene žice i sa šestnaest glavica od klinčića simetrično rasporedanih. Srednje poluzrno jednako je ukrašeno vjenčićim i klinčićima, dok četiri dugoljasta privjeska medju sobom spojena, prama svojemu donjemu kraju u pačetvorastom obliku pomalo se razširuju, te se tubasto završuju. Rubovi ovih privjesaka ukrašeni su dva prutka od prepletene žice, uz koju se priljubljuju paralelno sa svake strane u šest redova po tri zbijene glavice klinčićâ. Prutci ovih privjesaka završuju sa malom alkom od razplaćene žice. Isto tako ukrašeno je i donje poluzrno sa vjenčićima i završuje sa jednakom alkom, ali nema na sebi nikakovih klinčića. I privjesci, ondje gdje se sljubljuju, imaju u razmaku po dvie sasvim slične alke. Isto takovu alku ima u vrhu srednje poluzrno, iz kojeg opisani privjesci niču. Dobro sačuvana; 24 mm. premjera; 8·72 gr. težine. Našasta gdje i predjašuje.

„ 206/2. Jednaka predjašnjoj; 24 mm. premjera, 9·15 gr. težine.

„ 207. Srebrna. Izradbom slična predjašnjoj, uz neke nuzgredne inačice. Osrednje sačuvana; 30 mm. premjera, 6·30 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 208/1. Jednaka predjašnjoj. Osrednje sačuvana; 28 mm. premjera, 7·38 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 208/2. Jednaka predjašnjoj; 28 mm. premjera, 5·20 gr. težine.

„ 209. Mjedena žica, na kojoj dva koljenca od dvadesetčetri puta prosto omotane žice. Osrednje sačuvana; 32 mm. premjera, 2·80 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 210/1. Srebrna. Na karičici dva koljenca od šest puta omotane žice a medj ovima čunjast privjesak, sa četiri strane, od vrha k dnu ukrašen izvijuganom žicom u spodobi zmije. Gornji i donji kraj ovog čunjka završuje sa glavicom klinčića. Ovim kao da se htjelo oponašati kakva zareznika. Dobro sačuvana; 14 mm. premjera, 1·80 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 210/2. Jednaka predjašnjoj s razlikom, što na karičici nema nikakovih koljenaca, doliš gore opisanog privjeska; 14 mm. premjera, 2·28 gr. težine.

„ 211. Jednaka predjašnjoj s razlikom, što na čunjastu privjesku rubovi žice upravno teku. Ovim privjeskom kao da se htjelo oponašati kakva krastavca. Dobro sačuvana; 14 mm. premjera, 0·85 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 212/1. Mjedena. Na sredini karičice dvopupast privjesak. Gornjim dielom privjeska kao

da se htjelo oponašati borovu češericu, a donjim grozd. Dobro sačuvana; 20 mm. premjera, 2·27 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

Br. 212/2. Jednaka predjašnjoj; 20 mm. premjera, 2·64 gr. težine.

„ 213. Srebro pozlaćeno. Sa stranâ na karičici dva filigranska koljenca, sastojeća iz tri reda zbijenih zrnaca. Srednji sastoji od šest većih a dva skrajnja od dvanaest manjih u vienac poredanih zrnaca. Na sredini karičice privjesak takodjer od filigranskih zrnaca, sredinom svojom uz karičicu pričvršćen tako, da se prikazuje kao dva grozda: jedan okrenut prama gore a drugi dolje. Dobro sačuvana; 18 mm. premjera, 1·57 gr. težine. Našasta dne 22. lipnja 1892. u grobu uz mrtvaca, s podnevne strane bazilike na rimo-kat. groblju u Biskupiji. Kod nogu istomu mrtvacu našaste su željezne ostruge, slabo sačuvane.

„ 214. Mjedena žica. Na karičici tri privjeska od prepletene žice. Dobro sačuvana; 16 mm. premjera, 0·52 gr. težine. Našasta gdje i predjašnje.

„ 215. Zlatna. Na karičici privjesak predstavljajuć raspolovljen oktaedar, u kojemu vjerojatno stajao dragi kamen (*„gemma“*), ali ovaj postradao. Dobro sačuvana; 14 mm. premjera, 1·48 gr. težine. Našasta u Golubiću kod Knina.

„ 216. Zlatna. Sa stranâ na karičici dva koljenca od triput opasane žice. Na sredini karičice privjesak od filigranskih sbivenih zrnaca, nalik grozdu. Dobro sačuvana; 14 mm. premjera, 0·73 gr. težine. Našasta na starohrvatskom groblju, — na zemljištu Nikole Grčića — u Šupljaji — „Burnum“.

„ 217. Zlatna. Na karičici pačetvoran privjesak od zlatna tenečka. Privjesak je bio izvezen, ali se vez slabo razabire. Osrednje sačuvana; 12 mm. premjera, 0·87 gr. težine. Našasta dne 31. svibnja 1892. u grobu uz mrtvaca s poddnevne strane bazilike na rimo-kat. groblju u Biskupiji. Uz desnu ruku istog mrtvaca našast je kratak nožić. Mrtvac je suvremen ostaloj šestorici mrtvaca našastih u šest grobova, o kojima je nahrceno u zagrebačkomu „Viestniku“ god. 1892., str. 94.

(Biti će nastavljeno.)

Fra V. Marun.

Sredovječne crkvice oko Selaca na otokn Braču.

(Sa slikama.)

Na jugoiztočnom kraju otoka Brača, oko Selaca, obstoje još dobro sačuvane četiri male sredovječne crkvice skoro jednakih protega, po staroslavenskom običaju sagradjene na vrhuncim četiriju visokih brežuljaka, koji su po njima i primili naziv *Sv. Nikole, Sv. Nedjelje, SS. Kuzme i Damjana* i *Sv. Tome.* Sama imena svetaca kažu, da su to od

Crkvica Sv. Nikole.

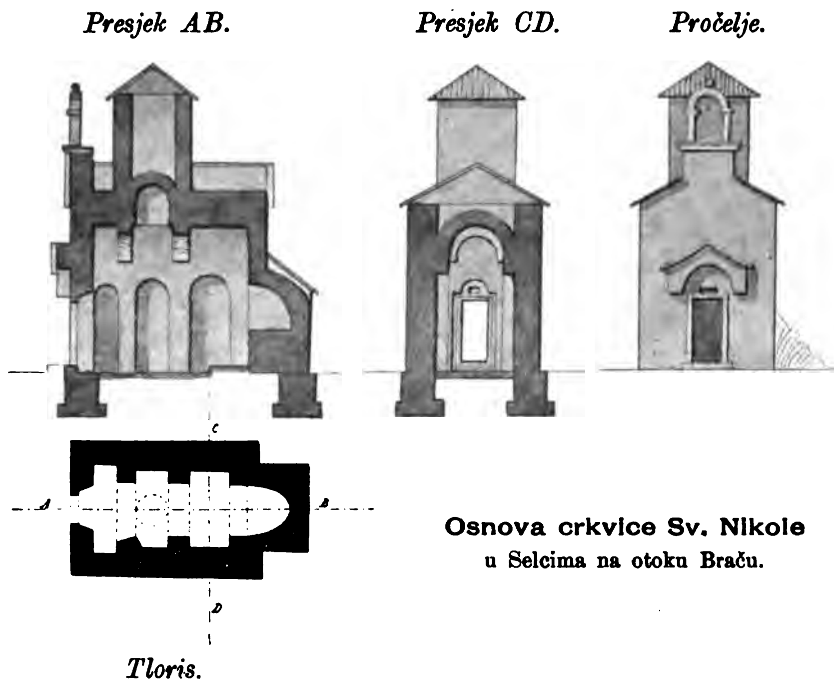
onih za koje hrvatski narod goji i gojio je osobito počitanje još od prvih doba svojega pokrštenja: za Sv. Nikolu kao zaštitnika putnikâ, navlaš pomorskih. Sv. Nedjelju radi velikog štovanja dana Gospodnjega, te se o njoj pjeva u narodu u toliko inačicâ krasna pjesma »Kraljević Marko i Sv. Nedjelja«.[1] SS. Kuzme i Damjana, kao svete vrače, parce i zaštitnike od svake bolesti. Crkvica Sv. Nikole je na brežuljku visoku nad morem 160 m., na granici

[1] „Hrvatske narodne pjesme". Skupila i izdala Matica hrvatska. Odio prvi. Knj. I. str. 122 i 541.

izmedju područja sela Sv. Martina i Selaca, Sv. Martinu prama sjeverozapadu, a na iztok i nešto bliže Selaca; dočim su crkvice Sv. Nedjelje, SS. Kuzme i Damjana i Sv. Tome daleko na zapad Selaca. Ova druga bliže južnoj obali Brača, na sjeveroiztok luke Hrvatske, blizu granice selačkog, a na području Gornjo Humčanskom. Brieg Sv. Nedjelje je visok 383 m., onaj SS. Kuzme i Damjana 449 m. a onaj Sv. Tome 406 m. nad morem.

Ja sam već javio, da sam te crkvice obašao i obećao, da ću jih ovdje opisati, pa eto izpunjujem svoje obećanje.[1]

I. *Crkvica Sv. Nikole.* Duga je s dvora 5·25 m., široka 3·56 m., iznutra 4·08 m. i 1·51 m.; ali su joj u debljini zidova izkopane s jedne i

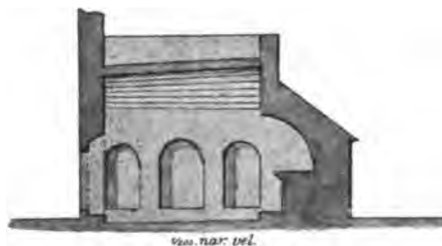
Osnova crkvice Sv. Nikole
u Selcima na otoku Braču.

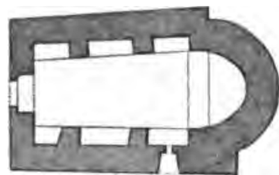
druge strane po tri nejednake sliepe arkade, duboke od 34 cm. do 42 cm., široke: prva do ulaza 68 cm., druga 95 cm., treća 1·13 m., visoke 2·56 m., razstavljene lezenama širokim od 47 do 51·5 cm. (Vidi na tlorisu.) Na visini od 2·88 m. od tleha iztiču se nad lezenama naskočeni pojasi, koji polukružno bačvasti svod diele na tri polja (vidi na tlorisu i presjeku *AB).* Sa crkvicom sdružena je s iztočne strane s dvora pačetvorna, 2·24 m. široka, 1·22 m. duga, a iznutra parabolična apsida, sa dotičnim svodom, u kojoj je uzidan otar (vidi u tlorisu i presjeku *AB).* Na sredini srednjeg polja svoda podiže se malo sliepo kube, koje je s dvora naglašeno četverostranom kulicom, koja se iztiče nad crkvenim krovom, kao što se razabire iz slikâ na priloženoj tablici. To je, samo u vrlo manjoj mjeri, kube poput onoga na

[1] U ovom časopisu God. V. Sv. 2, str. 103.

crkvi Sv. Petra u Priekom kod Omiša,[1] a mjerom i oblikom vrlo slično onom na crkvi Sv. Nikole u Priekom u Dubrovniku.[2] Kao što ova crkva potiče po prilici iz XI. vieka, ne može da bude iz kašnjega doba ni crkvica Sv. Nikole kod Selaca, ako nije nešta starija. Paraboličan oblik njezine posvodjene apside napominje nam parabolično kube bivše hrvatsko-bizantinske bazilike Sv. Eufemije u Spljetu[3] i slično na crkvi Sv. Luke u Kotoru.[4] Kao neka uspomena predvorja stoji nad ulazom crkvica Sv. Nikole kod Selaca naskočen sliepi luk pokriven krovcem sa strehom. Osjem vratî, crkvica ne ima drugog otvora za svjetlost, nego malu pačetvornu ponaricu nad gornjim pragom ulaza. Visoko pročelje završuje u pročeoni zvonik na šuplji polukružno završeni prozor za zvono. Kao što i sve tri sliedeće crkvice, pa i više njih po Dalmaciji na vrhovim brežuljaka, i ova je crkvica naokolo ogradjena mrtvom ogradom od 1 m. do 1·5 m. visine.

II. *Crkvica Sv. Nedjelje* je oko 6 kilometera daleko od Selaca. Ona se nahodi pri zapadnoj strani liepe i plodne kotline na vidiku crkvice SS. Kuzme i Damjana. Njezin je tloris u obliku inosmjernjaka, užeg pri pročelju, šireg pri polukružnoj s dvora, paraboličnoj apsidi iznutra. Južno joj je platno s dvora dugo 5·98 m., sjeverno 5·23 m.; pročelje je široko 4 m. Iznutra je crkva do apside duga 4·13 m., široka pri ulazu 1·75 m., pri apsidi 2 m. U predebelim joj platnima izkopane su iznutra po tri sliepe arkade, sve različitih širina od 97 cm. do 1·37 m. u dubini od 38 cm do 44 cm., koje su razstavljene lezenama širokim koje 50 cm. koje 52 cm. Arkade ne dosižu do tleha, kao u crkvici Sv. Nikole, nego počimlju na 39 cm. visine, kao u crkvici Sv. Ivana Krstitelja na Bolu.[5] Brod crkve je posvodjen polukružnim kuso-čunjastim svodom, apsida paraboličnim polukubetom. Otar je, kao u crkvici Sv. Nikole, uzidan u svoj širini apsidice, ali ne zaprema svu njezinu duljinu i ima pred trpezom stepen. U južnoj arkadici do otara probiven je uzahan prozorčić. Na otaru je uljenom bojom na kamenitoj ploči napengana slika. Gori po sriedi Gospa s djetićem u naručaju, drži krunicu

Tloris i uzdužni prosjek crkvice Sv. Nedjelje kod Selaca na Braču.

[1] U ovom časopisu God. II. Br. 4, str. 226–227.

[2] Vidi moj članak sa s ikama: „Dvije najstarije sačuvane crkve grada Dubrovnika“ u ovom časopisu God. IV. Br. 2, str. 82—85.

[3] Eitelberger, Die mittelalt. Kunstd. Dalmatiens, str. 293—295.

[4] Gj. Stratimirović, „O prošlosti i neimarstvu Boke Kotorske“, str. 21.

[5] Vidi u dotičnom mojem opisu u ovoj svezci, str. 24.

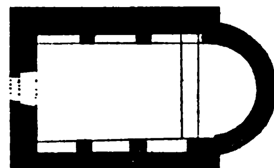
u ruci. S desne joj Sv. Ivan Krstitelj, s lieve Sv. Josip. Pod njom piše:

FECIT
FAR
SCA Dominica.

Još je na otaru i malen drven kipić Sv. Dominika.

U ogradi pred crkvom su dva prosta groba pokrivena velikim pločama. Jedna je duga 2·31 m., široka 1·22 m., debela 11 cm., druga njoj jednaka. Druga su dva groba sa sjeverne strane crkve: jedan preuzak, zazidan, bez ploče, drugi s pločom dugom 2·26 m., širokom 1·10 m., debelom 11 cm. U istoj crkvenoj ogradi sa južne strane su još dva groba pokrivena takodjer velikim pločama, od kojih je jedna prebivena po polak. Sve su plóče od domaćeg mjestnog gustog bielog vapnenjaka, a svi su grobovi orijentovani JI—SZ.

III. *Crkvica SS. Kuzme i Damjana.* Slična je prednjašnjoj, a razlikuje se od nje tim, što joj je apsida polukružna iznutra i s dvora, što ne ima nikakva prozora i što joj je tloris u obliku pačetvorine. I u njoj su tri para sliepih arkada nejednake širine: južne su prilično jednake, od 1·08 m. do 1·10 m. široke, a od sjevernih prva do pročelja široka je 1·22 m., druga 1·16 m., treća 1·14 m. Južne su lezene široke po 41 cm., sjeverne po 38 cm. Crkvica je s dvora duga 5·54 m., široka 4·29 m., iznutra 4·35 m. i 2·34 m. Arkade su kao i u predjašnje dvie crkvice duboke od 35 cm. do 41 cm. Vrata su široka 68 cm. Brod je pokriven polukružnim bačvastim svodom, apsida polukubetom. Grehota, što je ova liepa kapelica zapuštena. Neuki i surovi pastiri već su joj počeli razkopavati zidove i pločnik; izvukli i odnieli su kropionicu iz nutrnjosti pročeonog zida, svetogrdno su polomili krasno sredovječno bronzano kandilo, kojega neke ulomke nadjoh na otaru, kao što i dvajuh sviećnjaka i malog propeća. Po tlima nadjoh ruku u naravskoj veličini urezana na površini ulomka poveće kamenite okružne posude, možda prije spomenute kropionice. Pri tlehu opazih četvornu ploču od domaćeg gustog vapnenjaka a na njoj u kolobaru pravilno urezan križ jednakih trokutno završenih krakova oko poveće okružne sredine i rupice u središtu. Premjer kruga u kojemu je križ iznosi 34 cm.

Tloris crkvice SS. Kuzme i Damjana kod Gornjeg Humca na otoku Braču.

Osjem navedenih žalostno propalih umjetnina, sačuvani su u crkvici SS. Kuzme i Damjana još i ostanci jednog kiparskog iz preporodnog doba i jednog slikarskog spomenika srednjega vieka. Na otaru je u posebnu slobodno stojećem zidiću uzidana poput kamenita triptiha sliedeća kiparska grupa u visoku reljefu. Po sriedi Gospa sjedi na priestolju s djetićem, koji stoji na nogama na njezinom desnom koljenu. Do njih s desne i s lieve

strane stoje sveci Kuzma i Damjan. Sva je površina apsidinog svoda bila slikana a fresco po staro-kršćanskom načinu crljeno-surom zemljom okrom. Nego je većina slikâ odpala, te ostaju još u jednom redu oko apside šestero liepih kerubina. Nad slavolukom apside, takodjer okrom, je naslikana krasna, široka, narebrena divot-amfora (Pracht-Amphora). S desne strane amfore, pružajuć se oko luka u sjedećem položaju, sjedi žena u bogato nabranoj haljini. S lieva je bio naslikan isto tako sjedeći lik Spasiteljev, ali mu se sada još jedva razlikuju tragovi lica i pruženih, pallijem pokrivenih, noga. Uzamši, da je amfora prikazana kao simbol bunara, treba zaključiti, da je predstava predočivala Isusa na bunaru sa Samaritankom. U starokršćanskoj umjetnosti ne ima spomenika, koji bi nam svjedočio, da je taj prizor iz Novoga Zavjeta bio igda predstavljen na zidu iznad glavne apside. Na jednoj od pločâ od pečene zemlje, kojima je bila obložena iznutra bazilika u Hadscheb el-Aïun-u u Africi iz VI. vieka[1] predstavljen je Isus i Samaritanka stojeći jedan prama drugoj izmedju dva stupa. Obojica su odjeveni u tunikam do koščicâ. Isus drži lievom križ na dugoj štaci, a desnu pruža k Samaritanki. Medju njima je po sriedi bunar, predstavljen kratkim stupom, na kojemu je amfora. Bunar je izmedju dva kôca, koji su gori sastavljeni popriečnicom. Na sred iste visi čekrk, oko kojega ide konop od ruku ženinih do amfore. Neka je surova izradba plohorezbe na ploči od pečene zemlje, ipak jasno izrazuje predstavu. Na našoj slici ostala je od bunara sama amfora, a likovi na istim stranama, samo sjedeći mjesto stoječke.

Pred selačkim rodoljubima ja sam duboko požalio zapuštenost crkvice SS. Kuzme i Damjana, koja bi se lako dala popraviti uz malo dobre volje. Selčani bi doisto i dragovoljno pripomogli k popravljenju i sačuvanju te prezlamenite crkvice iz XI. ili XII. vieka, ali se oni ne mogu u nju pačati, jer ne pripada njihovoj, nego župi Gornjo-Humčanskoj. Usudjujem se dakle preporučiti pošt. gosp. župniku Gornjega Humca, da bi se što prije zauzeo oko toga, da bude popravljen i sačuvan od konačne propasti taj liepi spomenik bogoljubnosti i kulture naših pradjedova, koji, dok je odolio nepogodama kroz sedam-osam vjekovâ, bilo bi žalostno i malo dično po naraštaj XX. vieka, kad bi se mašio, da ga namjerice poruši, u času kad se u izobraženom svietu troše milijuni oko uzdržavanja starinskih spomenika, a ova bi se crkvica dala dobro urediti sa par stotinicâ krunâ.

IV. *Crkvica Sv. Tome* sačinjava uz prediduće dvie sjeveroiztočni vrh istokračna trokuta, te je od njih bliža Selcima, a daleka od Sv. Nedjelje, koliko i ova od SS. Kuzme i Damjana. S neke pometnje nije se mogao nikako naći ključ ove crkvice u onaj dan kad sam ju pohodio, pa ne znam ništa stalna da kažem o njezinom nutrnjem ustrojstvu. Uvjeravali su me,

[1] Le Blant: Sur quelques carreaux de terre cuite nouvellement découverts en Tunésie (Rev. arch. 1893, p. 273).

da je iznutra slična opisanim dvjema susjednim crkvicama, ali da ima sa svake strane samo po dvie sliepe arkade poput crkvice Sv. Ivana Krstitelja u Bolu. Na njoj je pročeoni zvonik sličan onomu crkvice Sv. Nikole. Duga je s dvora 4·56 m., široka 3·15 m., a završuje s iztočne strane pačetvornom apsidom dugom 1·35 m., širokom 1·90 m. I u tom bi sličila crkvici Sv. Nikole. Na sred nadvratnika urezan joj je latinski križ. Ima jedan uzahan prozorčić pri jugoiztočnom kraju broda, a jedan na pročelju do sjeverne strane ulaza. I oko nje je okrugla ograda, u kojoj ima nekoliko grobova, koji su pokriveni tankim sad prelomljenim pločama. Crkvica je na brežuljku s iztočne strane spomenute kotline. Sa svake od tih triju crkvica liepo se vide ostale dvie.

Ovdje opisane bačvastim svodom posvodjene četiri starohrvatske bračke bogomolje urešene i utvrdjene s nutrnje strane svakog uzdužnog platna su tri prilično duboke sliepe arkade, a kadgod su dvie, četiri ili više njih, ne sačinjavaju osamljen pojav u starohrvatskom graditeljstvu, nego su dapače zlamenitim članom neprekidna niza sličnih sredovječnih crkava u Dalmaciji, koje naš narod obično zove starim *grčkim* crkvama, nagovieštajuć time na bizantinsko poriekIo starohrvatskog graditeljskog sloga. Nekoliko od tih crkava sam ja već opisao većim dielom u ovom časopisu, druge će biti u svoje vrieme opisane i ilustrovane. Objelodanjene su:

1. Ostanci crkvice *Sv. Tome u Kutima* u Boki Kotorskoj[1] iz VIII. vieka, jer posve slična onoj Sv. Mihajla kod Stona, kojoj se postanak može da ustanovi po množini klesarskih ostanaka. Ima po tri sliepe arkade.

2. Ostanci starije crkve *Sv. Nikole u Priekom* u Dubrovniku.[2] Imala je po četiri sliepe arkade. Potiče po svoj prilici iz X. vieka.

3. Crkva *Bl. Gospe u Lužinam* u polju stonskomu.[3] Ima uz narteks po tri sliepe arkade. Iz IX. vieka.

4. Crkvica *Sv. Mihajla* kod trećoredkinja Sv. Dominika *pri strani s južne strane polja stonskoga.*[4] Ima po tri sliepe arkade. Iz VIII. vieka.

5. Ruševina crkvice *Sv. Martina pri južnom okrajku polja stonskoga.*[5] Ima po tri sliepe arkade. Najkašnje iz XII. vieka.

6. Zapuštena crkva *Sv. Ivana u Zamlinju u polju stonskomu.*[6] Ima po pet sliepih arkada. Izmedju IX. i X. vieka.

7. Zapuštena crkvica *Sv. Jurja u Ponikvama na Pelješcu.*[7] Ima po tri sliepe arkade. Iz XI. ili XII. vieka.

---

[1] Ђорђе Стратимировић: О прошлости и неимарству Боке Которске. Т. 2.
[2] Vidi moj opis u ovom časopisu God. IV. Br. 2, str. 83.
[3] Ibid. God. IV. Br. 2, str. 73.
[4] Ibid. God. IV. Br. 2, str. 78.
[5] Ibid. God. IV. Br. 2, str. 81.
[6] Ibid. God. IV. Br. 3 i 4, str. 144.
[7] Ibid. God. IV. Br. 3 i 4, str. 152.

8. Zapuštena crkvica *Sv. Luke na otoku Lastovu,*[1] sa dvie lezene razdieljena na po tri izdubka bez arkadâ. Iz X. vieka.

9. Crkva *Sv. Silvestra na otočiću Biševu.* Ima po četiri sliepe arkade. Iz svršetka IX. vieka.[2]

10. Tragovi stare crkve *Sv. Nikole u Komiži.*[3] Imala je po pet sliepih arkada. Iz god. 850.

11. Crkvica *Sv. Mihovila* u vrh brda *više Komiže*[4] uz put izmedju Visa i Komiže. Ima tri sliepe arkade tek s južne strane. Obstojala je u XII. vieku.

12. Donji dio broda crkve *Sv. Klimenta u Sitnom* u Poljici kod Spljeta.[5] Ima tri onizke sliepe arkade. Iz XII. ili XIII. vieka.

13. Crkva *Sv. Petra u Priekom kod Omiša.* Ima tri sliepe arkade.[6] Iz početka X. vieka.

14. Crkvica *Sv. Jurja u Kaštel-Staromu,*[7] nad željezničkom postajom. Ima po četiri sliepe arkade. Spomenuta je u nadpisu iz XI. vieka, ali bi mogla poticati iz IX. ili X. vieka.

15. Ruševine crkve *Sv. Luke na Uzdolju* kod Knina. Imala je po dvie lezene, koje su možda završavale u sliepe arkade. Iz svršetka IX. vieka.[8]

Od navedenih crkava najstarije, t. j. one iz doba od VIII. do XI. vieka, osjem sliepih lukova, medju nutrnjim lezenama, imaju i nad lezenama naskočene pojase, koji se protežu oko svega svoda crkovnoga, ili počivaju na posebnim modiljunima (Sv. Juraj u Kaštelu Staromu, Sv. Silvester, Sv. Nikola u Komiži, Sv. Juraj u Ponikvama, Sv. Nikola u Priekom u Dubrovniku, Bl. Gospa u Lužinama u St. polju i Sv. Nikola u Selcima), ili se mogu smatrati neprekinutim nastavcima samih lezena (Sv. Mihajlo kod Stona, Sv. Luka na Lastovu). Te crkve imaju još s vanjske strane platna ures sliepih lukova na lezenama (Sv. Juraj u Kaštelu Star., Sv. Mihajlo kod Stona, Sv. Luka na Lastovu, Sv. Toma u Kutima i još neobjelodanjena crkvica Sv. Ivana u Podaci u makarskom Primorju), ili vanjske jake podpornjake (Sv. Silvestar, Sv. Luka na Uzdolju), ili više apsidica, ili polukružnih izdubaka, osjem glavne apside (Sv. Juraj u Ponikvama, Sv. Mihajlo kod Stona, Sv. Toma u Kutima, Sv. Juraj u Kaštelu Staromu). Mladje od tih crkava, one to jest iz razdoblja od XI. do XIV. vieka imaju samo nutarnje sliepe arkade (Sv. Toma, Sv. Nedjelja i SS. Kuzma i Damjan kod Selaca na Braču, Sv.

---

[1] Vidi moj opis u ovom časopisu God. I. Br. 4, str. 239—241.
[2] Ibid. God. II. Br. 3, str. 158.
[3] Ibid. God. II. Br. 3, str. 157—159.
[4] Ibid. God. II. Br. 3, str. 158.
[5] Ibid. God. III. Br. 3 i 4, str. 139.
[6] Ibid. God. II. Br. 4, str. 226.
[7] Vidi moj opis u „Viestniku hrv. arkeol. dr.“ God. XIII. Br. 2, str. 47—50 u članku: „Četiri starohrvatske bogomolje u Primorskoj županiji“.
[8] Vidi moj opis u ovom časopisu God. I. Br. 2, str. 74—78 i God. II. Br. 3, str. 159.

Ivan Krstitelj u Bolu, tolike još neobjelodanjene crkvice u Lastovu, Sv. Mihovil u Komiži, Sv. Ivan u Zamlinju kod Stona, Sv. Martin kod Stona, Sv. Kliment u poljičkom Sitnomu). Navedeni starohrvatski spomenici iz VIII. do XI. vieka pripadaju hrvatsko-bizantiskomu slogu, kojemu eto redovito pripadaju izključivo i sve navedene struktivne oznake, osjem vanjskih sliepih arkada, koje je primio iz ravenatsko-bizantinskoga. Staro-hrvatske crkve sa samim sliepim nutrnjim arkadama potiču, kako vidimo, iz razdoblja od XI. do XIV. vieka, t. j. hrvatsko-romaničkom slogu, kojemu sliepe arkade podavaju posebno obilježje.

Iztraživanje i sravnjivanje mnogobrojnih još neproučenih starohrvatskih crkava, manje ili više sačuvanih u Dalmaciji, pružit će nam bez sumnje još veći broj stalnijih podataka za potanje označenje neprekinutog samostalnog razvitka starohrvatskog graditeljstva, što smo ga ovdje nahrcili u obćenitim potezima.

U KORČULI, o Ivanju dnevu 1901.

F. Radić.

Župna crkva Sv. Martina u Pridrazi kod Novigrada.

(Sa slikama.)

mojem »Izvješću o radu hrvatskog star. družtva u Kninu itd., a napose o kršćanskim starinama do sada (t. j. do g. 1894) odkrivenim i objelodanjenim u Dalmaciji itd.« na str. 10, pod br. 6. ovako pišem o starinama Pridrage: »(selo na jugoiztoku Novigrada). Naš predsjednik izviestio je u »Viestniku« (God. XIII. Br. 4, str. 126): »»Župska crkva *Sv. Martina* u romanskom (htjede reći hrvatsko-bizantinskom) slogu iz X. vieka, sa tri apside i pobočnim izvana i iznutra lezenami. Novijega vremena bila je korenito popravljana, ali podpuno u prvašnjem štilu. Na pročelju uzidan je starinski ulomak, koji predstavlja pokrovitelja crkve na konju sa štitom i mačem u desnici. Slika je barbarski izradjena, nešto gore nego običajne suvremene slike. Takov jedan ulomak s istom slikom tom prigodom oblazka našast je uz nekoliko drugih ornamentalnih komada u jednoj gomili kod iste crkve. Ulomak sa slikom i jedan važniji ornamentalni, i jedan sa slovima TES . SO prenesen je u Knin. Oko crkve ima triestak običajnih starinskih stećaka.««

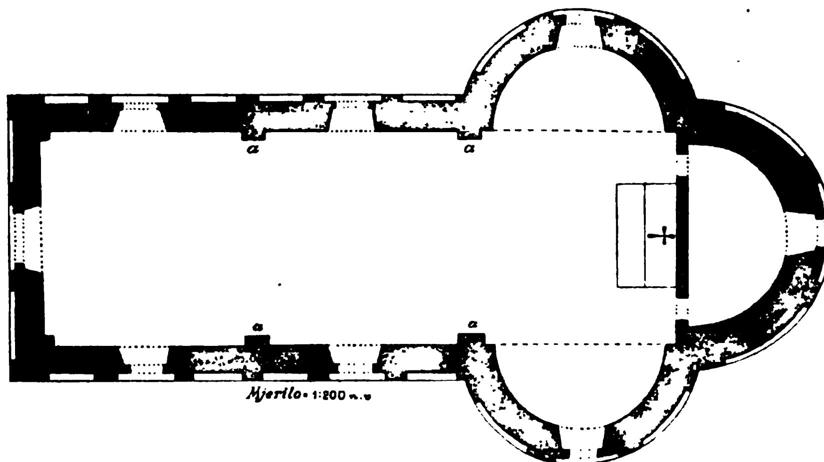
Bianchi[1] piše o Pridrazi, da se je u staro doba zvala *Dolac*. Još dodaje: »Starinska mu je crkva Sv. Martin, kod koje su malobraćani imali samostan, kao što izpada iz oporuke dne 23. kolovoza 1472 Ciprijana de de Giorgi, zadarskog plemića, koji je franovcima u Pridrazi ostavio 50 lirâ. Nakon srušenja samostana 1590. god. osta na nogama osamljena crkva u sred polja, sa susjednim grobištem, udaljena pô milje od prvih seoskih kuća. Još se vide ostanci samostana.«

Ja sam pridražku crkvu S. Martina pregledao i izmjerio kroz jesenske praznike 1899. god. U novijim popravcima nije više nadogradjen bačvasti svod, koji je od iskona pokrivao ovu krasnu baziliku, dočim su sačuvana polukubeta, kojima su presvodjene tri polukružne apside. Divna je jednostavnost razmjerja tlorisa ove crkve. (Vidi sl. 1.) Razstavljena su dva para lezena *(a, a)*, nižu se od iztoka put zapada tri savršeno četvorna prostora, kojima je stranica jednaka širini crkve, t. j. 5·60 m. Na tri stranice iztočnog četvornog prostora prislanjaju se tri polukružne apside, koje tlorisu davaju oblik latinskog križa. Na sredini svake apside je po prozor, a po dva po-

---

[1] Zara cristiana II. str. 308 – 309.

veća prozora su bila i u svakoj od dviju četvorina, koje sačinjavaju brod crkve. Sad su još otvorena dva prozora bliža pročelju, dočim su sliedeća druga dva zazidana. U koliko je meni poznato, ne ima u cieloj Dalmaciji crkve tlorisa slična onomu crkve Sv. Martina u Pridrazi. Mala crkvica Sv. Nikole na malom brežuljku neposredno pred gradom Ninom[1] ima doisto uprav tako razporedane tri apsidice, ali je ona i vrlo skromnih protega i ne ima u zapadnom kraku križa, već jedva toliko duljine, da se može reći, da je crkvica sagradjena u obliku grčkog križa. I ako se može nagadjati, da je pojam triju tako poredanih apsida na pridražkom Sv. Martinu crpljen sa starijeg ne dalekog Sv. Nikole ninskoga kao svojeg pralika, to se ne smije kazati za ukupni oblik tlorisa na latinski križ. Ovaj je jedino sličan i može se uzporediti sa tlorisima podzemnih staro-kršćanskih cemeterijalnih oratorija sagradjenih u obliku *cella-e trichora-e* u rimskim katakombama.[2] Takovi su:

Sl. 1.

oratorij Svete Soteris, sagradjen prije Dioklecijanovog progonstva, bazilika Svetih Siksta i Cecilije, i god. 1878 po oplakanom Stevensonu odkrivena bazilika Sv. Simforoze. Simbolični i, temeljnim otajstvima naše svete vjere nekako posvećeni, broj *tri* vlada u svom kolikom izvanjskom graditeljskom uresu crkvenih zidova pridražkog Sv. Martina sa sliepim, 18 cm. dubokim, arkadama, koje počivaju na lezenama. Tri takove arkade vidimo na pročelju crkve, dva puta po tri na pobočnim platnima, ili po tri na svakoj vanjskoj strani unutrnjeg četvornog prostora; po tri na svakoj apsidi. Svaka srednja od svake tri arkade ima po sriedi otvor, koji je na pročelju 1·27 cm. široka crkvena vrata, a na pobočnim platnima i na apsidama 95 cm. širok prozor. Na tri apside završuje i okružna crkva Sv. Donata u Zadru iz IX. vieka[3]; i njezine dvie pobočne apside urešene su izvanka sa tri sliepe

[1] Eitelberger, Die mitt. Kunstdkm. Dalm. Tab. XIII. sl. 4.
[2] Lübke, Geschichte der Architektur. Bd. I. str. 346.
[3] Eitelberger, n. dj. Tab. VII, tloris, prizemlje i gornja crkva.

arkade, te imaju u srednjoj prozor. Svaka su tri sliepe arkade, urešene su i četiri od šestero apsidâ okružne crkve Sv. Trojstva u Poljudim kod Spljeta[1] iz IX. vieka. Naše domaće graditeljstvo primilo je motiv sliepih arkada od ravenatsko-bizantinskoga. U Ravenni pojavljuju se sliepe arkade najprije na mauzoleju carice Galle-Placidije (oko 450 g.), onda na platnima crkve Sv. Apollinare in Classe (VI. viek). Na našim stranama vidjamo sliepe lukove već na starokršćanskoj velikoj bazilici u Solinu, pa na bazilici u Poreču (VI. vieka) i na mnogobrojnim porušenim i manje ili više sačuvanim starohrvatskim spomenicima iz doba od VIII. do XI. vieka, kao što su crkva Sv. Tome u Kutima[2] u Boki Kotorskoj, crkvica Sv. Mihajla kraj Stona,[3] Sv. Luke na Lastovu,[4] Sv. Ivana u Podaci u makarskom Primorju,[5] Sv. Petra u Priekomu kod Omiša,[6] gorispom. crkva Sv. Trojstva u spljetskom polju,[7] Sv. Jurja iznad željezničke postaje u Kaštelu Staromu, napom. crkva Sv. Donata u Zadru i ona Sv. Križa u Ninu.[8] Tako je dakle u hrvatskim zemljama *motiv sliepih arkada* bio udomaćen u vrieme od VIII. do XI. stoljeća, da se on može uz ostale da smatra *obilježjem hrvatsko-bizantinskog graditeljskog sloga.*

Ulomci lezenâ i plutejâ sa ograde svetišta, i ulomci pragovâ, koji su nadjeni u okolici crkve Sv. Martina a čuvaju se sad u »Prvom muzeju hrvatskih spomenika«, te su joj svakako morali pripadati prije njezinog porušenja i opljačkanja u doba turske najezde, očito dokazuju, da je i ova crkva bila sagradjena u starohrvatsko doba, te da je posjedovala sva obilježja staro-kršćanskog hrvatsko-bizantinskog sloga.

Te su ulomke stanovnici Pridrage posadjivali u zemlju čelo glave grobova svojih pokojnika, na groblju oko iste crkve Sv. Martina, pa su jih dne 7./X. 1897. za naš »muzej« darovali našemu predsjedniku: Šime Zubčić pok. Šima, Martin Zubčić pok. Anta, Mate Botur, Marko Čulina i Juraj Kokić. Zadnjih dana doznao je naš g. predsjednik, da ima na tom groblju još nekoliko ulomaka, na kojima da su urezani pleterovi, pa će nastojati da jih takodjer dobavi za isti družtveni muzej. Prilikom pokopavanja sadanjih seljana Pridrage dobro bi bilo preporučiti gosp. župniku, da pregledava nutrnjost grobovâ, ne bi li se u njima našlo uresnih ulomaka, kao što jih je toliko nadjeno na groblju na Kapitulu i u Biskupiji kod Knina.

---

[1] Vidi moj članak „Četiri starohrvacke bogomolje u Primorskoj županiji“ u „Viestniku hrv. arh. družtva“, God. XIII. Br. 1, str. 20—22, Br. 2, str. 46.

[2] Gjorgje Stratimirović, „O prošlosti i neimarstvu Boke Kótorske“, Tab. 2.

[3] Vidi moj članak u ovom časopisu God. IV. Br. 2, str. 78.

[4] Ibid. God. I. Br. 4, str. 239—241.

[5] Po fotogr. snimku predsjednika našega družtva.

[6] Vidi moj članak u ovom časopisu God. II. Br. 4, str. 226—227.

[7] Vidi nav. članak u „Viestniku“.

[8] Vidi joj fotolitogr. sliku u ovom časopisu God. II. Br. 4, str. 229.

Opis uresnih kamenitih ulomaka.

I. *Ulomak pluteja sa ograde svetišta.* (Sl. 2.) Dug je 47 cm., širok 32 cm., debeo 11. cm. Ploča je bila obrubljena troprutastim trakom, koji se po kružnim uzlićima, sa rupom u središtu, spliće sa četvorinom ili pačetvorinom od isto takova traka. U pačetvornom polju je plohorezan idući lav, simbol Sv. Evangjeliste Marka, od kojega ostaje na ulomku zadnji veći dio tiela sa gori uzvinutim repom. Odpali su: glava sa prednjim dielom desne prednje noge i kraj repa. Na nogama su prikazana po četiri prstića.

Sl. 2.

II. *Ulomak pluteja sa ograde svetišta.* (Sl. 3.) Dug je 35 cm., širok 22 cm., debeo 10·5 cm. Ploča, kao i predjašnja, bila je obrubljena troprutastim trakom, ali se taj na ovom ulomku po jednakim kružnim uzlićima spliće s kolobarom od isto takova traka. U kolobaru je plohorezan zadnji dio stojeće ptice sa podignutim jednim krilom, predstavljenim na način polupalmete. To bi mogao biti orao, simbol Sv. Ivana. U trokutnom prostoru, što ostaje izmedju kolobara i pravokutnog okvira ploče, urezana je osamljena vitica zavijena na obadva kraja poput naopakog *S*, motiv, koji se često nalazi na spomenicima iz doba od VIII. do X. vieka.

Sl. 3.

III. Jedan ulomak sa iste crkve Sv. Martina sam ja već opisao u članku »Starohrvatski ratni mač«,[1] gdje mu je slika, ovako: »Priložena slika predstavlja nam iz našega muzeja ulomak pluteja, nadjena dne 15. srpnja 1891. na rimokatol. groblju kod župne crkve Sv. Martina u Pridragi kod Karina, u području negdašnje ninske županije. Ulomak je dug 40 cm., širok 20 cm. U troprutastu kolobaru hrv.-biz. sloga sačuvan je gornji dio plosnorezana nagnuta junaka sa malim okruglim štitom u ljevici, a velikim i širokim mačem u desnici. O liku bi se moglo pomisliti, da predstavlja Sv. Martina biskupa u času kad, još katekumen i rimski konjanik, ide da presieče mačem svoju klamidu, i da je polovicu udieli prosjaku Ambijanu, kojemu nije imao što drugo da dade. Pred likom vidjeti je i nekakav štap, koji bi mogao prikazivati koplje, jer naliči koplju u Longinovoj ruci na pilastru našega muzeja sa nadpisom »Stefaton«.[2] Izvan kolobara je simboličan grozd. Taj ulomak

[1] U ovom časopisu God. I. Br. 4, str. 245—246.
[2] Vidi God. I. Br. 1 i 2, str. 24 i 84—86 ovog časopisa.

može poticati iz VIII. ili IX. vieka, a zlamenit je i s toga, što nosi svjedočanstvo i ob obliku starohrvatskoga štita.

IV. *Ulomak ploče sa ograde otara.* (Sl. 4.) Dug je 36 cm., šir. 23 cm., deb. 13·8 cm. Na licu mu je urezan niz uspravljenih predmeta. Po sriedi stoji na vrh kuta od troprutasta traka početak paomine grane, od koje su sačuvana četiri simetrična, vodoravna, malo savijena, izperka. Desno i lievo do paomine grane podižu se kao dva pilastrića pločicama obrabljena, koji naliče dolnjem dielu križevâ urezanih na nekim starohrvatskim spomenicima iz IX. i X. vieka, te su unutra poput istih izpunjeni plohorezanom troprutastom dvostrukom pletenicom. Pri desnom kraju opažaju se krajevi izperaka sliedeće paome, a pri lievom živom kraju stoji okomit trak, na kojemu je takodjer urezana troprutasta dvostruka pletenica. Slično urešen mramorni ulomak, nadjen medju ruševinama crkve Sv. Bartula na Kapitulu kod Knina, opisao je prag. prof. Dn. Franq Bulić sa slikom.[1] O njemu on ovako piše: »Ornamentalni motiv simbolična palma, jako obična u starokršćanskoj umjetnosti; uokvirena medju dva stupića upletena trostrukim prutićem. Izradba i tipična kompozicija istovjetna onim na plutejima pregrade svetišta u Sv. Sabine i Sv. Jurja in Velabro u Rimu iz devetoga vieka, i na pobočnim pločama, kojim je bila obložena *mensa* žrtvenika. Ulomak je po svoj prilici čest takova pluteja, spadajući na žrtvenik ili ambon ili pregradu svetišta crkve Sv. Marije na Kapitulu.« Pridražki ulomak treba dakle pomisliti da je izgubio gornje česti pilastrića, na kojima su dolazile njihove nadstupine.

Sl. 4.

V. *Dva ulomka lezene ili pilastrića medju plutejima ili dovratnika s ulaza u svetište.* (Sl. 5. i 6.) Prvi (sl. 5.) je dug 48 cm., drugi (sl. 6.) 25·5 cm., prvi je širok 23·5 cm., a to je ukupna širina bivše ciele lezene, drugi 18 cm., debeli su po 12 cm. Lice je obrubljeno prilično širokim pločicama, a sredina mu je urešena dvostrukom troprutastom pletenicom spletenom u svakom svojem križalištu na šesterostruke uzlove, a to pomoću dvaju zatvorenih koso pačetvornih krivocrtnih, dvakrat slomljenih, komada, koji se i medju sobom spliću u dijagonalnom položaju oko spomenutih križališta, koji tako ostaju u sredini svakog uzla. U koliko je meni poznato, nigdje ne

Sl. 5.

Sl. 6.

[1] Hrvatski spomenici, str. 19. Tab. VII, sl. 15.

ima takove uzlovite pletenice na kamenitom spomeniku; ni kod nas, ni u Italiji.

VI. *Dva ulomka gredâ nad pregradom svetišta, ili nadvratnika.* (Sl. 7. i 8.) Sl. 7. je dug 20 cm., sl. 8. 38 cm., široki su po 18 cm., debeli po 9 cm. Na donjem naskočenom dielu praga plohorezana je troprutasta dvostruka pletenica sa probivenim okružnim rupama u svakom središtu prividnih krugova pletenice. Gornji širi dio urešen je nizom koso položenih osamljenih kuka, kojima su držci troprutasto narezani. Središta zavojica kukâ naglašena su onakovim rupama, kao i središta krugovâ na pletenici. Kuke komada 7 nagnute su desno, zavijene na lievo, dočim su kuke komada 8 obratno nagnute i zavijene, kako je to običajno kod takovih starohrvatskih pragova, gdje je red kuka razstavljen na dvie jednake simetrične polovine. Komad 7 pripada dakle lievoj, a komad 8 desnoj polovici praga.

Sl. 7.

Sl. 8.

VII. *Tri ulomka praga nadvratnika.* (Sl. 9., 10. i 11.) Br. 9. je dug 18 cm., širok 16 cm., debeo od 9 do 10 cm.; br. 10 je dug 17 cm., širok 19·5 cm.; br. 11 je dug 35 cm., a širok kao i br. 10. Sva ta tri ulomka nose na licu s dolnje strane ostanke nadpisa, s gornje širje osamljene kuke na dugim troprutastim držcima. Na ulomku br. 10 su rupe na sred kukâ

Sl. 9.

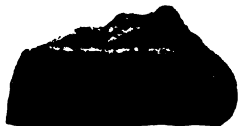

Sl. 10.

Sl. 11.

pravilno provrćene, kao i na br. 7. Na ulomku br. 9 je ostatak nadpisa:
ESSO = . . . *es so* . . .;
na ulomku br. 10. OYAS = *oyas*;
na ulomku br. 11: VM · VEL O = ... *um · vel o* . . .

Treba mi ovdje osobitim načinom naglasiti, da mi nije, vanka hrvatskih zemalja, poznat ni cigli spomenik, gdje bi kuke bile upotrebljavane za ures vodoravnih česti gradjevinâ, kako je to obćenito i obično bilo na starohrvatskim spomenicima u Dalmaciji. Mi takovih pragova imamo iz Koljanâ kod Vrlike, iz Biskupije, iz Žažvića kod Skradina, iz Zadra, pa eto i iz Pridrage, dočim na talijanskim spomenicima služe kuke samo za ures vanjske

strane luka, i kosih vanjskih strana tegurija ciborija. U nas pak ima takovih kuka i na prostu držku i na držku *troprutastu*, dočim mi iz Italije ni iz drugih krajeva nije poznat ni cigli primjer ovih zadnjih. ***Kuke na vodoravnim čestima sgradje i kuke na troprutastu držku*** u obće jesu dakle takodjer *vlastitosti i nova obilježja hrvatsko-bizantinskoga sloga.*

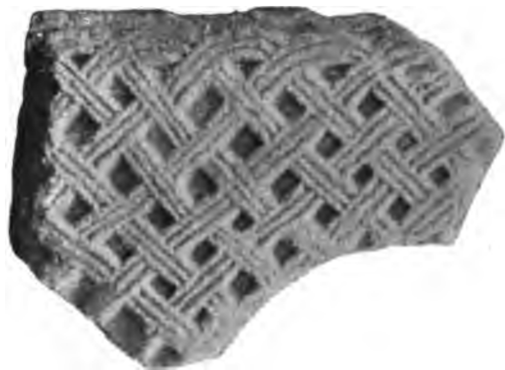

Sl. 12.

VIII. *Neopredjeljiv ulomak.* (Sl. 12.) Dug je 26 cm., šir. 14 cm., debeo 10·5 cm. Mogao bi pripadati i pragu i pluteju, jer su mu pri gornjoj strani početci troprutastih uresa. Veći dio lica zaprema ostatak nadpisa: A͡E · HVN, što bi se moglo čitati od prilike: (. . . *pro redemptione animae me)ae hunc* . . . . .

Svi su opisani pridražki ulomci od gusta bielkasto-siva domaćeg vapnenjaka, kakva ima u najbližoj okolici crkve Sv. Martina.

U ovi članak pomiešao se slučajno ulomak, sl. 13., koji je bio nadjen u Karinu, a sad se čuva u našem »Prvom muzeju hrvatskih spomenika«, dakle ne pripada crkvi Sv. Martina u Pridragi. To je ***ulomak pluteja sa ograde svetišta.*** Dug je 43 cm., širok od 17 do 31·5 cm., debeo 12 cm. Urešen je mrežastim, ili tkalačkim, ili košaračkim pleterom troprutastih trakova, koji se medju sobom dijagonalno križaju. Tako je bilo urešeno srednje polje jednog pluteja starije crkve Sv. Klimenta u Rimu još iz početka VI. vieka,[1] s tom samo raztikom, da su na pluteju Sv. Klimenta bile u svim medjuprostorima križalištâ trakovâ probivene skroz i skroz okružne rupice, tako da je sačinjavao pravu rešetku.

Sl. 13.

[1] R. Cattaneo: Nav. dj. str. 31.

U KORČULI, o Antunovu 1901.

F. Radić.

Starohrvatska crkvica Sv. Petra u Kuli Atlagića.

(Sa slikom.)

Oko četiri kilometra i po na sjeverozapad od Benkovca, pri sjeverozapadnom kraju krasna polja sa sjevera obrubljena zelenim gajevima, na onizku brežuljku, vidi ze iz daleka mala crkvica Sv. Petra, nazvana *u Kuli,* jer su joj u blizini ruševine kule Atlagića, uspomene iz zemana turske najezde. Ja sam tu crkvicu obašao u doba jesenskih praznika 1899. godine. Crkvica je u zadnje doba bila popravljena i pripogradjena, a ne ostaje joj od starine nego južno i iztočno platno i s ovim spojena pravokutna, polukružnim bačvastim svodom posvodjena, apsida. Do apside su iznutra u začeonom zidu sačuvana starinska dva izdubka (conchulae) poput onih na crkvi Sv. Barbare u Trogiru.[1] S dolnje strane dopiru do četrdesetak centimetara nad podom, a s gornje završuju polukružno. Južna strana crkve urešena je frizom polukružnih naskočenih lukića izpod strehe, razdieljenih u tri skupine, u svakoj po tri lukića, koje su medju sobom spojene sa četiri lezene, dopiru ća do zemlje, kao na starijim romaničkim crkvama njemačkim i na zvonicim ravenatsko-bizantinskoga sloga. Na crkvi Sv. Petra u Priekom kod Omiša[2] su takovi lukići na skupine po dva i dva spojeni lezenama.

Od starohrvatskog otarnog ciborija, od ograde svetišta, od nadvratnika i jednog glagolskog nadpisa sačuvani su tek mali ulomci, od kojih su tri uzidana kao gradivo pripogradjenog pročelja i sjevernog platna crkve.

Opis preostalih ulomaka.

I. *Gornji dio pluteja sa ograde svetišta.* Dug 55 cm., širok 22·5 cm., uzidan u sjevernom platnu crkve. Nosi na licu ostanke dviju troprutastih pletenica. S gornje strane je početak četverostruke pletenice, sastavljene od dvostruke, koja se provlači kroz zatvorene komade. Njoj sličan je malo drukčiji početak druge četverostruke pletenice, koja se na pravi kut sastaje s njom pri uglu ploče. Od prosta biela gusta vapnenjaka.

II. *Ulomak nadvratnika.* Uzidan na pročelju nad ulaznim vratima, malko put desne strane. Dug je 40 cm., širok 20 cm. Razdieljen je na dva pojasa. Gornji mu je dio urešen kukama nagnutim na desno, svijenim na lievo,

[1] Vidi joj tloris i opis u mojoj razpravi: „Četiri starohrvacke bogomolje u Primorskoj županiji“ u „Viestniku hrv. ark. dr.“ God. XIII. Br. 3, str. 78—83.

[2] U ovom časopisu God. II. Br. 4, str. 227.

njih pet na broju; na dolnjem je dielu početak nadpisa: ✠ HIC N. Od biela vapnenjaka.

III. Do drugog ulomka uzidan je *krnjatak* sa ostancim glagoljačkog nadpisa:

ⰰⰱⰲⰻⰻⱋ
ⱎⱂⰹ

što bi se moglo da čita: *crkvo(m)*
š . . . . . .

IV. Najznamenitiji je *ulomak trokutna tegurija ciborija otarskoga.* (V. Pril. sliku.) Vis. 47 cm., šir. 27 cm., debeo 11 cm. Lice ovog trokutnog tegurija bilo je urešeno po ukusu hrvatsko-bizantinskoga sloga, plohorezbom razdieljenom ovako: po sriedi *timpan* izpunjen simetričnim uresom, s dolnje strane *polukružni luk* tegurija obrubljen ravnim pojasom za nadpis, a desno i lievo *simetrične, kose stranice* naglašene sa trovrstnim usporednim uresnim elementima. Timpan je izpunjen sa *tri*, medju sobom okružnim poluuzlovima svezana, kolobara sastavljena od troprutasta traka, baš kao simbol Presv. Trojstva. Kolobari su izpunjeni osmerolatičnim zviezdastim cvjetovima, kojima su latice obrubljene zarezom. Od tih je krugova podpuno sačuvan lievi dolnji, oko trećine gornjega i poluuzao desnoga. Srednji krivocrtan trokutić medju kolobarima je bio prazan, a izvanjski na sredini stranicâ izpunjeni su trolatičnim, u bizantinskoj umjetnosti običajnim, krinima. Trokutni prostor dolnjega lievoga vrha timpana izpunjen je trokutnim obsrdčastim, prutkom obrubljenim, listom, kojega je nutrnjost izpunjena zrnjem poput grozda, uresnim elementom običajnim u bizantinskoj umjetnosti od VIII. do X. vieka. Sva je prilika, da će na isti način bit bio urešen i trokutni prostor desnog vrha timpana. Zaludu bi bilo nagadjati ob uresu gornjeg vrha timpana, dok nam je ovo jedini do sad poznati primjer ovako urešena timpana trokutnog tegurija otarskog ciborija. Timpanovo polje je desno i lievo obrubljeno tankim tvrdo zasukanim gajtanom. Drugi usporedni elemenat pobočnog obrubnog uresa do gajtana, glavni je ures kosih stranica tegurija, jer zauzimlje najveću širinu i jer je prilično, i za svoje doba neobično, naskočen nad površinom lica tegurija, pa je zato njegovim, sa tektonsko-vajarskog gledišta, najizrazitijim člankom,

koji, oštrom izmjenom sjene i svjetlosti, najviše doprinaša k estetskom utisku ove klesarske kompozicije. Ona se osobitim načinom odlikuje medju svim suvremenim joj plohorezbama na ravnoj plohi.

Taj žljeboviti naskočeni članak obično je najviše pretrpio pri rušenju spomenikâ, te se nahodi većim dielom izkrnjen i otučen. Najbolje je sačuvan, upotrebljen na isti način kao na ovom teguriju, na nekim ulomcim tegurijâ sa bazilike na Stupovima u Biskupiji i sa crkvice na Lopuškoj glavici kod Biskupije, koji će biti do skora objelodanjeni. Površine takovih žljebova urešene su redovito plohorezanim nizom polukružnih slomljenih poluuzlova na jedinom troprutastom traku. Tako je na dva ulomka tegurija otarskog ciborija s bazilike Sv. Marije u Biskupiji,[1] tako na spomenutim ulomcim tegurija i na pragovim s bazilike na Stupovim u Biskupiji, tako na nekim još neobjelodanjenim ulomcima pragova iste bazilike Sv. Marije u Biskupiji, tako na glasovitom Branimirovom spomeniku.[2] Ali ima kod nas, prije spomenutim suvremenih, trokutnih tegurija, na kojima je isti članak urešen, ili osamljenim troprutastim prekrižanim polukrugovima, kao na liepom teguriju Mutimirove crkve Sv. Luke na Uzdolju kod Knina[3] sa nadpisom, u kojem je ime kneza Mučimira, i takovih, gdje je isti članak urešen dvostrukom mješovitocrtnom pletenicom troprutastih trakova sastavljenih od prutaka i polukrugova, kao na ulomku tegurija s crkve Bl. Gospe. negdašnjeg Sv. Petra, u Gradcu drniškom.[4] Motiv uresa zauzlana troprutasta traka nahodi se na cigla dva talijanska suvremena spomenika (četverostrana ploča sa lukom ciborija iz Porto kod Rima iz god. 795. do 816.[5]), te je ipak samo jednom upotrebljen za ures ravne plohe oko luka, a žljebovit članak uresuje jedino na pluteju stare crkve Sv. Abondija u Como iz IX. vieka,[6] dočim na svim starohrvatskim gori spomenutim spomenicima služi kao karakterističan i vrlo dobro pristali ures žlieba, pa se i on može, skupa sa dotičnim graditeljskim člankom na gredama (trabes) nad pregradom (septum) svetišta, i na tegurijim nad ulazom u svetište i nad otarima, da smatra jednim od tolikih obilježja, koja, u prkos svojkolikoj neopravdanoj protivnosti, graditeljskom slogu starohrvatskih spomenika davaju podpuno pravo i izazivlju znanstvenu potrebu naziva *hrvatsko-bizantinskoga*. — Treći, izvanjski, ovjenčavajući i završni red uresa pobočnih kosih strana ovog tegurija jesu nanizane *kuke*, kao na svim našim trokutnim tegurijima.

---

[1] Vidi moj članak „Ulomci s jedanaest tegurija itd. Sv. Marije u Biskupiji kod Knina“ u ovom časop. God. III. Br. 2, str. 55, sl. 17 i 18.

[2] „Rad“ jugosl. akad. zn. i umj., knj. XXVI., članke pokojnih Prof. Dn. S. Ljubića i Dra. Fr. Račkoga, sa slikom.

[3] Vidi moj članak u ovom časop. God. I Br. 2. str. 76.

[4] Ibid. God. IV. Br. 3—4, str. 108, sl. 5.

[5] Cattaneo: „L'arch. in Italia dal secolo VI, al Mille circa“, str. 151.

[6] Ibid. str. 188.

Pojas oko luka ima na sebi urezan ostatak nadpisa: \^UDIMER, što se čita: *(B)udimer(ius)*.

U izpravi hrvatskoga vojvode, ili kako mnogi domaći povjestničari kažu, kneza, Mučimira, izdanoj u Biaču dne 28. rujna 892. god., nalazimo podpisana kao svjedoka odmah iza Mučimirova podpisa: »Budimiro iupano palatino«, a niže pak drugog: »Budimiro iupano comitissae«,[1] t. j. Budimira dvorskoga župana i Budimira župana kneginjina. Dvorski župan obnašao je u srednjem vieku iza vladaoca prvu i najvišu čast u državi,[2] bio je »secundus a Rege«. A i drugi Budimir iste izprave obnašao je takodjer visoku čast na vladalačkom dvoru. Naš je ulomak tegurija, sudeć po opisanim motivima uresa, svakako iz istog doba iz kojeg je i Branimirov mućski spomenik, pa je zato suvremen spomenutim Budimirima, županima na Mučimirovom dvoru; sasvim vjerojatno je dakle, da bude jedan ili drugi od njih poklonio zadužbinu crkvi Sv. Petra, a zato da jim bude urezano ime na teguriju, koji je stao nad otarom ili nad ulazom u svetište.

Na starohrvatskim crkvenim spomenicima nadjena su do sad urezana imena hrvatskih vojvodâ ili knezovâ Trpimira i Mučimira, baš na tegurijima s otara ili s ulaza u svetište, Držislava i Svetoslava na plutejima s ograde svetišta, Branimira sa grede nad pregradom svetišta, kraljice Jelene i kraljevskog namjestnika Pribimira na posebnim pločama medju crkvenim ruševinama; najlašnje je dakle vjerovati, da Budimir tog ulomka iz Kule bude uprav Budimir dvorski župan suvremene Mučimirove izprave. Dapače oslanjajuć se na Kukuljevićevu dobro obrazloženu slutnju,[3] po kojoj bi Budimir kralj svetoga puka, hrvatskog ljetopisa XIII. ili XIV. vieka, mogao da bude upravo prvi okrunjeni hrvatski kralj Tomislav, mogao bi se naš spomenik iz svršetka IX. vieka da prenese i u prvu polovinu X. i da se pripiše samomu kralju Tomislavu, kojemu bi se vrlo dobro pristojalo osnovanje crkve Sv. Petra. Kukuljević piše, da je Tomislav »mogao promjeniti ime prilikom nastupljenja vlade, jer su i bizantski vladaoci ovom prilikom ili pri krunitbi običavali primati nova imena, v. Reiske u komentarih, dodanih djelu Konst. Porph. »De ceremoniis aulae Byz.« cap. XXXVIII. Nota 88.« Još ovo piše Kukuljević: »toliko je istina, da ime Budimira, kao kralja hrvatskog, bijaše poznato ne samo njekim starijim zgodopiscem hrvatskim, nego da je i u narodu vazda živilo, o njemu se pričalo, a i danas u predavanju puka i crkve živi, te ga narodna crkva i medju svetce uvrsti«.[4] A u bilježci dodaje: »Slavi se 17. ožujka. — Dubrovački pisac XVI. vieka Jakov Lukari tvrdi, da je Budimir na krstu drugo ime dobio. Od ostalih hrvatskih po-

[1] Rački: „Documenta“, VII. str. 16.
[2] Du Cange-Gloss. Sub. v.
[3] U razpravi „Prvovjenčani vladaoci Bugara, Hrvata i Srba i njihove krune“, objelod. u „Radu“ jugosl. ak. zn. i umj. knj. LVIII, str. 33—37.
[4] Kuk. Nav. mj. str. 34—35.

vjestnika spominju Budimira kao svetca: Vitezović, Bedeković (Nat. Solum.), Kačić i Ratkay, koji je dapače svojoj poviesti banova dodao bakroreznu sliku Budimirovu. Ovu nalazimo u srebru kovanu i na koricah krasno pisana Misala XVI. vieka, čuvana u blagajni prvostolne crkve zagrebačke, uz slike drugih hrvatskih svetih štićenika«. Dalje će Kukuljević: »A taj njeki kralj hrvatski nije mogao biti drugi nego Tomislav, u kojega vrieme pada većom stranom sve ono, što nam o Svetoplku i Budimiru pripoviedaju naša dva ljetopisca. Tomislav mogao je dakle ili na krstu primiti ovo svoje drugo ime, što je kod starih kršćanah veoma obično bilo, te mu je prvo ime Budimir samo kod naroda bolje u spomeni ostalo, dočim se je ime Tomislav (možebiti od Sv. Tome) više u pismu rabilo. Ili je pako Tomislav po svom otcu nosio ime Budimir i Budimirov, iz česa bi sliedilo, da nije bio sin Mučimira, vel. župana, nego od jednoga njegovih dostojanstvenika«. I danas žive još u kninskoj okolici pravoslavno pleme Budimira, a katoličko u drniškoj.

O Kukuljevićevoj slutnji ovako se je izrazio prof. Tadija Smičiklas[1]: »Ona slutnja hrvatskoga historika, da je on (Tomislav) onaj sveti Budimir kralj, kojega su sliku poštovali mnogi odlični Hrvati, potvrdjivala bi se u toliko, što je on bio prvi poglavica Hrvata, koji je dobio kao kralj sveto pomazanje, zato su i drugi narodi svoje prve kraljeve radi toga neobičnoga uzvišenja rado svetimi nazivali, a »sveti kralj« znači u srednjem vieku kadgod toliko koliko: »veliki« kralj. To obadvoje prilično pristoji prvomu ujedinitelju hrvatskoga naroda.«

Svakako opisani naš ulomak otarskog tegurija povećava vjerojatnost Kukuljevićeve slutnje, i tim stiče veliku zlamenitost medju starohrvatskim spomenicima toliko i sa povjestno-umjetničkoga koliko ga već ima sa povjestnog gledišta. Čuva se u »Prvom muzeju hrvatskih spomenika« u Kninu. Bilo bi dakle vrlo potrebno, da se pomnjom protraže gomile i ograde u okolici crkve Sv. Petra u Kuli, kao što da se pregledaju i sve sgradje u susjednom selu Korlatu, ne bi li se po sreći našli ostali ulomci nadpisa, koji bi nam po svoj prilici potanje označivali dostojanstvo onog Budimira, koji je osnovao zadužbinu u crkvi Sv. Petra, i tako konačno riešio pitanje o lako mogućoj istovjetnosti osobe Svatopluka, Budimira i Tomislava prvovjenčanoga hrvatskoga kralja.

[1] Hrvatska povjest I. str. 226.

F. Radić.

Bibliografija.

Bullettino di archeologia e storia dalmata, pubblicato per cura di Fr. prof. Bulić. Anno XXIII. **Nro. 12.** Sadržaj: Izkopine u starokršćanskom groblju u Manastirinam u Solinu kroz god. 1900. — Sarkofag Primus-a, biskupa, sinovca Domniona mučenika. — Nadpisi sastavljeni odnoseći se na groblje u Manastirinam. — Iznašašća u starokršćanskom groblju u Marusincu god. 1900. — Imena i pečati tvornice na opekam nabavljenim od c. k. Muzeja god. 1900. — Starinska iznašašća u polju Spljetskomu. — Starinska iznašašća u selu Gomilici. — Ocjena djela „La Dalmatie de l' a. 1797. à 1815." — Popravak zvonika Stolne Crkve u Spljetu. — Bibliografija. — I. R. Commissione Centrale pei monumenti storici ed artistici. — Popis umjetnina nabavljenih god. 1900. od c. k. Arheoložkog Muzeja u Spljetu. — Kazala.

I. Supplemento: Apollonio Zanella: Riflessioni sopra l' istoria di S. Dojmo primo vescovo di Salona e Martire, Patron della città di Spalato del Dr. A. Mattiassevich-Caramaneo di Lissa.

II. Supplemento: Index Epigraphicus „Bullettini" 1900. composuit Fr. Bulić.

Anno XXIV. **Nro. 1—2.** Sadržaj: Neobjelodanjeni nadpisi: Sućurac, Solin, Klis, Vid Metkovića. — Drago kamenje c. k. Arheol. Muzeja u Spljetu nabavljeno godine 1900. — Kipić Bakov našast u Trogiru. — Ocjena djela „La Dalmatie de l' a. 1797. à 1815." — Dalmatinske stvari u povjestnom arkivu u Jakinu. — Spisi Vieća Obćine Spljetske godine 1678. — Naši spomenici u c. k. Središnjem Povjerenstvu za stare spomenike. — Arheoložke Viesti. — Supplemento: Descrizione dei due ripostigli di denari della republica romana trovati nella campagna di Sućuraz p. 1—16. incl.

Ovomu svezku je pridružena brošira od 82 str. pod naslovom: *Saints d' Istrie et de Dalmatie* od I. Delehaye D. I., „t. j. prva dva poglavja te radnje, koja u našem odnosnom prevodu (V. Bullet. dalm. 1900. str. 97.) bijahu izostavljena, jer su se pobliže ticala Istre".

Nro. 3—4—5. Sadržaj: Starinska iznašašća u Stobreču. — Sv. Feliks mučenik Epetija-Stobreča. — Neobjelodanjeni nadpisi: Solin, Sućurac, Klis. — Pljoskica ulja sv. Mene mučenika, našasta u Dalmaciji. — Odnošaji Solina sa Egiptom. — Znakovi uresani na rimskim srebrnim novcima. — Opis glinenih svjetiljaka nabavljenih od c. k. Muzeja u Spljetu god. 1899. i 1900. — Starinarska iznašašća u Trogiru. — Iznašašća novaca starinskih na otoku Kaprije Šibenika. — Ocjena djela „La Dalmatie de l' a 1797. à 1815." — Popravak pločnika Crkve Gospe od Milosti u Poljudu i bližje kule kruništem. — Naši spomenici u c. k. Središnjem Povjerenstvu za stare spomenike. — Primjer službene hrvaštine god. 1820. — Supplemento: Gemme della Collezione di S. Meneghelli a Zara p. 1—8.

Tabularium. Arhivi u Dalmaciji. Dio I. Sv. 2. Sadržaj:

I. E. Böttner: Arhiv S. Dmitra. Posebni dio Arhiva starinskih spisa kod c. k. dalmatinskoga Namjestništva. Str. 11—18.

II. J. Alačević: Prva knjiga „Dukala i Odredaba". Str. 19—34.

III. J. Alačević: Morejski rat od god. 1684—1699. Str. 35—40.

IV. F. Divnić: Omedjašenje Dalmacije god. 1671. Stari stečaj. Str. 1—8.

V. J. Alačević: Krize grada Makarske. I. God. 1807.

Izvještaj o petoj i šestoj glavnoj skupštini Bihaća, *hrvatskoga družtva za iztraživanje domaće povijesti, držanih u Spljetu 27. prosinca 1898. i 28. prosinca 1899. Izvještaj o crkvi Sv. Marije od Otoka i nadgrobnom spomeniku kraljice Jelene. Zapisnik sjednice upraviteljstva „Bihaća", držane dne 11. prosinca 1900.* Preštampano iz „Vjesnika hrv. arheološkoga družtva". Nova serija. Godina V., 1901. Zagreb. Tiskara i litografija C. Albrechta (Josip Wittasek), str. 42. u 4°. Sa 13 slika.

Don Frane Bulić. **Po ruševinama staroga Solina.** Sa četrnaest slika u slogu i osam sjajnih tablica. Pretiskano iz knjige „Spomen-cvieće" „Matice Hrvatske". Zagreb. Tisak C. Albrechta (Jos. Wittasek). 1900. Str. 63. u 8°.

Viestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog arkiva. Uredjuje Dr. Ivan pl. Bojničić-Kninski. Godina III. Sv. I. Sadržaj:

Vj. Klaić: O neupotrebljenom dosad prilogu za hrvatsku povjest na početku XII. stoljeća.

Dr. Ferdo Šišić: Studije iz historije anžuvinske dinastije.

Dr. Mavro Wertner: Prinosi k poznavanju hrvatskih banova od godine 1105. do godine 1225.

E. Laszowski: Stare slobоštine Ivanić-grada.

Vj. Klaić: Pismo ugarskoga kralja Ladislava opatu montekasinskomu Oderiziju.

Dr. Luka Jelić: Zadarski bilježnički arkiv. (Nastavak.)

Mile Magdić: Petnaest isprava, koje se čuvaju u arkivu senjskoga kaptola.

Dr. Gavro Manojlović: O „mletačkim prefektima" u Dalmaciji za Petra II. Orseola.

Svaštice: B.: Pečat kraljevine od godine 1497. — B.: Zagrebački biskup Luka, 1500—1510. — E. Laszowski: Imanja virovitičke županije od vremena oslobodjenja Slavonije do godine 1766. — B.: Pismo grofa Isolana od godine 1683.

Svezak II. Sadržaj:

Dr. Dane Gruber: Iz starije hrvatske povjesti. (Svršit će se.)

Dr. Gavro Manojlović: O godini „Prijenosa sv. Anastasije u Zadar".

Dr. Franjo Bučar: Katarina Zrinska i Klarise u Ljubljani.

Vj. Klaić: Tri Sekelja (Zeckel, Székely), rodjaci Ivana Hunjada.

E. Laszowski: Popis crkvenih dragocienosti bivšega pavlinskoga samostana u Lepoglavi.

Dr. Luka Jelić: Zadarski bilježnički arkiv. (Nastavak.)

Svaštice: Dr. Gavro Manojlović: Pripomene k III. knjizi, 25. pripovijesti kronike Joannesa Efeskoga. — Dr. Gavro Manojlović: Još nešto o „mletačkim prefektima" u Dalmaciji za Petra II. Orseola. — B.: Važan spomenik o utjelovljenju Slavonije. — E. Laszowski: Artis heraldicae notitia brevis. — E. Laszowski: Imanja virovitičke županije od vremena oslobodjenja Slavonije do god. 1766. (Nastavak B.) — Jul. Kempf: Stari pečat kaptola bosanskoga od god. 1374.

E. Laszowski. **Hrvatske povjestne gradjevine.** Knj. I. Svez. 4. Str. 81—104. Sadržaj: Cesargrad sa slikom. (Svršetak). — Otočac sa 8 slika. — Slavetić sa slikom. Suradnici: Dr. M. Šenoa i D. Hirc.

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. Urednik Kosta Hörmann. XIII. 1901. 1. Sadržaj:

Dr. Ćiro Truhelka: Rezultati prehistoričkog istraživanja u Bosni i Hercegovini. (Tečajem god. 1900.) (Sa 9 tabla i 46 slika u tekstu).

Prof. Mil. M. Vukićević: Iz starih Srbulja. (Sa 21 slikom u tekstu.)

Dr. Ćiro Truhelka: Državno i sudbeno ustrojstvo Bosne u doba prije Turaka.

Teodor Ippen: Starine iz Albanije. (Sa 10 slika u tekstu.)

Dr. F. M.: Kratki prijegled balkanskih duodec-državica od XIII. do XV. vijeka.

Izvestja muzejskega društva za Kranjsko. Urejuje Anton Koblar. Letnik X. Sešitek 5. in 6. z prilogo. Vsebina: Razprave.

1. *Viktor Steska:* Dolničarjeva „Bibliotheca Labacensis publica". (Dalje in konec.)
2. *Viktor Steska:* Herkul v ljubljanskem muzeju.
3. *A. Koblar:* Ljubljančani 17. stoletja.

Mali zapiski:

1. *J. Vrhovnik:* Nekaj ljubljanskih potresov.
2. Stari napisi v cerkvi sv. Jošta nad Kranjem.

Věstník českoslovanských museí a spolků archaeologických. Rediguje a vydává Kliment Čermák. Díl IV. Číslo 9. Obsah:

Archaeologická cesta do Dalmacie, na Černou Horu a do Řecka r. 1900. Podnikl a popsal Kliment Čermák. (Pokrač.) — Výroční zpráva předsedy musejního spolku „Včely Čáslavské" za správní rok 1900—1901. Kliment Čermák předseda. — *Literatura:* Písemnictví ceské. Spisy Sienkiewiczovy. — Živa.

Zpráva o Museu království českého za rok 1900. Str. 108 u 8°. V Praze 1901.

Památky archaeologické a místopisné. Organ archaeologické komise při České Akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění a Archaeologického sboru Musea království Českého. Redaktor Dr. Josef Lad. Pič. Dílu XVIII. Sešit VI—VII. Roku 1899. Obsah:

K otázce o původu typu hradištného. Píše Dr. J. L. Pič. (S vyobr.)

Nové prsteny sbírek Musea král. Českého. Píše a kreslí J. Koula. (S vyobr.)

Archaeologicka vycháska do východních Čech. Píše Ján Felcman. (S vyobr.) (Tab. XXXVI. do XXXVIII.)

Mohyly na Chlumu u Podboře. Píše Dr. J. L. Píč. (Tab. XXXIX—XL.)

Loretánský poklad v Praze na Hradčanech. Popisují Ed. Šittler a dr. A. Podlaha. (Tab. XLI. do XLVII.) (S vyobr.)

Prachistorické lebky v Čechách. Spracoval Dr. Boh. Hellich.

Tisky dobrovické v žitavské knihovně z let 1609—1616. Píše F. Bareš. (Tab. XLVIII.)

Zprávy o malířích a illuminatorech pražských doby jagellonské 1471—1526. Památce Ant. Rubíčky Skuteckého připisuje Dr. J. V. Šimák.

Kutnohorské příspěvky k dějinám českého obchodu. Napsal Josef Šimek.

Lebky žižické a archaeologické třídění pozdní doby slovanské. Píše Dr. J. Matiegka.

Sidliště v Řeporyjích. Píše Em. Neumann.

Obraz „Boj s Turky" v hr. černínské obrazárně jindřichohradecké. Píše Dr. J. Novák.

Příspěvky k selskému povstání na Náchodsku r. 1775. Dle pramenů zámeckého archivu v Náchodě podává J. K. Hraše.

Některá stará jména v Mladé Boleslavi. (Podle knih svatebních a gruntovních v archivu městském v Mladé Boleslavi.) Sděluje F. Bareš.

Nález mincí na vinařické hoře. Píše Josef Smolík.

Zprávy a drobnosti: Z Archaeologické komise České Akademie. — Hromadný nález bronzů v Přelouči. — Terracotový relief Pallady Athény. — Miniaturní relief z pálené hlíny z r. 1588. — Hradiště u Újezda Ostrolova. — Zprávy o rodině Matouše Rejska. — Dodatek ku zprávě o malíři Bartoloměji Jelínkovi v Č. Krumlově. — O berni královské vybírané v Dobřanech v l. 1422—1459. — Nález starožitností v Chrudimi. — Zakládační listina svědčící klášteru pardubickému z r. 1516. — Další příspěvek k dějinám pražského baroka. — Literatura.

Dílu XVIII. sešit VIII. R. 1899. Obsah:

Několik původních náčrtů dvou Pražských zlatníků ku pracím zlatnickým ze století XVIII. Podávají Dr. A. Podlaha a Dr. I. Zahradník. (Tab. L—LIX.)

Archaeologický výzkum „Údolí Svatojiřského" a okolí. Předsevzatý nákladem p. J. Felcmana, ředitele cukrovaru. Píše V. Schmidt. (S vyobr.)

Praehistorické lebky v Čechách. Spracoval Dr. Boh. Hellich. — Dodatek k úvodu. Píše Dr. J. Ladislav Píč.

Zprávy a drobnosti: Archaeologický Sbor. — Dva nálezy mincí. — Miniaturní relief z pálené hlíny. — Oprava křížové chodby při kostele sv. Jana Křt. v Jindřich. Hradci v XV. stol. — Správka Betlémské kaple. — Skřínkový hrob u Měšic. — Literatura.

Obsah osmnáctého dílu „Památek". Dílu XIX. sešit I. Roku 1900. Obsah:

Kostelík sv. Klimenta ve Staré Boleslavi a romanské fresky v něm objevené. Popisuje Ed. Šittler. (Tab. I., II. S vyobr.)

Nález obrnický. Píše Ján Felcman, řed. cukrovaru. (S vyobrazením.)

Hradiště Zkamenělý zámek u Hlinska. Napsal Václav Adámek. (S 8 vyobrazeními a 1 plánkem.)

Artikulové, jimiž se sousedé a všickni obyvatelé nynější i budoucí ve vesnici Bitozevsi nyní a na časy věčné říditi a spravovati mají. Sděluje Theodor Antl.

O živlu německém v Ml. Boleslavi od věku 15. do 19. Napsal František Bareš.

Dvě neolitická sídla v Drobovicích a rozšíření takových osad v Čechách i na Moravě. Napsal Kliment Čermák.

Inventář děkanského kostela v Čelakovicích n. Labem z r. 1688. Podává Ed. Šittler.

Zprávy a drobnosti: Musejní sbírka archaeologie praehistorické. — Kalendáře v musejní sbírce mladoboleslavské. — Žaroviště u Řeporyj. — Kostrové hroby ve Stodůlkách. — Artykulové positionální. — Literatura.

Dílu XIX. sešit II. Roku 1900. Obsah:

Kostelík sv. Klimenta ve Staré Boleslavi a románské fresky v něm objevené. Dodatkem popisuje Ed. Šittler. (Tab. III. a IV. S vyobr.)

Památky po sv. Václavu. Napsali Dr. Ant. Podlaha a Ed. Šittler. (Tab. V—IX.)

Pohřebiště laténeské v Dobšicích blíže Libněvsi. Napsal Ján Hellich. (Tab. X. a XI. S vyobr.)

Archa Bydžovská. Napsal J. Honza.

Mohyly na Husině. Píše Dr. Karel Hostaš. (Tab. XII.—XV. S vyobr.)

O cechovnictví v Třeboni. Podává Th. Antl.

Kterak a co Kralohradečtí druhdy kšaftovali.

Kulturo-historický náčrt v počátku XVII. století. Podává prof. Bed. Vil. Spiess.

Zprávy a drobnosti: Z Archaeologické komise České Aka .emie. — Hlídka rukopisná. — Nálezy předhistorické v kraji Královéhradeckém. — Starobylé sekery z okresu hlineckého. — Na zkamenělém zámku u Hlinska. — Literatura.

Sešit III. Roku 1900. Obsah:

Památky po sv. Václavu. Napsali Dr. Ant. Podlaha a Ed. Šittler. (Tab. VII., XVI—XVIII.)

La Tènéske nálezy v Novém Bydžově. Píše a obrazy provází prof. Jindř. Klecanda. (Tab. XIX., XX.)

Archaeologický výzkum údolí Svatojiřského a ókolí. Předsevzatý nákladem p. J. Felcmana, em. řed. cukrovaru. Píše J. Felcman.

Knihotisk v městě Boleslava Mladého. Napsal Fr. Bareš. (Tab. XXII., XXIII.)

Kostrové hroby Laténéske na Poděbradsku. Popisuje Jan Hellich.

Rana, osada okresu hlineckého. Sepsal JU Dr. Karel Václav Adámek.

Z bývalých cechů v Českém Krumlově. Sděluje Hynek Gross.

Čeští bratří v Chlumci n. Cidlinou. Píše Ed. Malý.

600-leté výročí zaražení pražských grošů. Píše Jos. Smolík.

Kterak a co Kralohradečtí druhdy kšaftovali. Kulturo-historický náčrt z počátku XVII. stoleté. Podává prof. Bed. Vil. Spiess.

Zprávy a drobnosti: Archaeologický Sbor musea král. Českého a jeho církevní odbor. — Votivní vozík skythský. (S vyobr.) — Stavba školy u Vysokého kostela v Kutně hoře. (S vyobr.) — Drobné zprávy historické. — Literatura.

Sešit IV. a V. Roku 1900. Obsah:

Památky po Sv. Václavu. Napsali Dr. Ant. Podlaha a Ed. Šittler. (Tab. XXIV.) S vyobrazením.

O mincovně v Budějovicích Českých. Píše Josef Smolík.

Žárové hroby lužického typu u Lháně. Píše Dr. J. Lad. Píč. (Tab. XXV—XXVII.) S vyobraz.

Knihy v Ml. Boleslavi a okolí za časů starých. Sděluje Fr. Bareš.

Paměti Ondřeje Křivoláčka? Vydal Otokar Leminger.

Město Skuč. Sepsal JU Dr. K. V. Adámek.

Dýmařská pec k přímé vyrobě kujného železa v době předhistorické na Svákově u Soběslavi. Podává konservator Jindř. Richlý. S vyobrazením.

Z bývalých cechů v Čeßkém Krumlově. Sděluje Hynek Gross.

Erbovníci a šlechtici v Hradci Králové na počátku XVII. století usedlí. Podává Bed. Vil. Spiess.

Spor o dvůr Libnikovice na Opočensku. Sděluje Josef Zeman.

Stavitel Linhart z Aldeberka. Píše Fr. Mareš.

Kalich na Vraném. Píše Fähnrich. (Tab. XXVIII.)

Náchod za války třicetileté v letech 1621—1639. Dle archivních a jiných pramenů sděluje J. K. Hraše.

Zprávy a drobnosti: Z archaeologické komise při České Akademii. — Sbírka archaeologie praehistoriské musea král. Českého. — Celt bronzový. — Dvanácte obrazů apoštolů. — Domnělí zvonaři Říha a Smrčka jsou totožní se zvonařem Schunkou. — Stavitel Ján Bernard Fischer z Erlachu a knížecí dům Eggenberský. — Zprávy životopisné: 1. Mistr. Jiřík Kezelius Bydzovský. 2. Kn. Zikmund Crinitus Stříbrský. — Zazděná kočka. — V kruhovce Mikulovické. — Literatura.

Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne. Organ Towarzystwa Numizmatycznego. Rok. XIII. 1901. Nr. 2. Treść: Dr. Włodzimierz Demetrykiewicz: Przedhistoryczna ceramika z półksiężycowemi uchami (ansa lunata vel cornuta) w Polsce. — Fr. Bujak: Geografia kronikarzy polskich (dokończenie). — Dr. Fr. Piekosiński: Jana Karola Slepowron Dachnowskiego Sumaryusz Herbarza szlachty prusko-polskiej (c. d.). — Stanisław Cercha: Kilka słów o pomniku Zygmunta Starego w katedrze krakowskiej. — Leonard Lepszy: Kultura epoki jagiellońskiej w świetle wystawy zabytków w 500 letnią rocznicę odrozdenia Uniwersytetu Jagiellońskiego (ciągdalszy). — Feliks Kopera: Druki polskie w bulgarskiem Muzeum narodowem w Zofii. — Sprawozdania. — Kronika.

Bericht der K. K. Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale über ihre Thätigkeit im Jahre 1900. Zusammengesetzt im Auftrage des Präsidenten von *Dr. Max. Bauer*. Wien und Leipzig 1901. Str. LVI—160. u 8°.

Bulletin de la Société nationale des antiquaires de France. 1899. Paris C. Klincksieck. Str. 466. u 8°. Medju ostalim stvarima sadržanim u tom broju Bulletina zlamenite su nekrologične viesti o nedavno preminulom slavnom francuzkom starinaru *Edmondu Le Blantu*, kao što i potanka bibliografija njegovih djela. Na str. 215. i 216. donaša gosp. barun J. de Baye opis i slike

dvajuh srebrnih sljepočnih prstena sličnih starohrvatskima sa tri navučene krugljice, jedan nadjen u Dagestanu a jedan u Ugarskoj. O prvom kaže da je avarski. On o tomu ovako piše: „Kad se govori o Dagestanu i kad se radi o tom da se iztaknu tačke sličnosti izmedju toga kraja i zapadnijeh predjela (Krima i Ugarske), napomenimo još neko naušno prstenje srebrno običajno kod Avara. Napravljeni su od debele žice, na kojoj su navučere kruglje, često tri na broju, i utvrdjene na jednakim daljinama upredenim žicama, koje im svojom debljinom zapriečuju premještanje. To prstenje ne prodire kroz uho, nego je pričvršćeno na dva kraja remena ili kakvemudrago podveze koja prolazi preko glave. Taj oblik uresa nahodi se u starim grobovima u Ugarskoj. Bez da ustanovimo kojemu li bi se od doseljenih naroda mogli da pripišu takovi nakiti, njihova prisutnost kod Avarâ u Dagestanu i u Ugarskoj, u grobovim poznijim onima iztočnih i zapadnih Gota, rek bi da ovlašćuje, da ih smatramo kao da su pripadali jednomu od barbarskih naroda, koji prije nego li su prešli na zapad, boravili su na Kavkazu.

Neki ugarski starinari izrekli su mnenje, da Avari niesu imali nikakove umjetnosti. Vrlo je moguće, da oni koji su se nekada preselili iz Kavkaza u Ugarsku, budu u nju unieli iste nakite što ih danas nose oni, koji još stanuju u Dagestanu". Kad se g. de Baye upozna sa sljepočnim prstenjem i naušnicama našega muzeja izkopanih sa starohrvatskih grobova i objelodanjenim u ova dva zadnja svezka ovog časopisa sa onim nadjenim u južnoj Rusiji i u Poljskoj, samo će mu se po sebi nametnuti uvjerenje, da je to prstenje slavensko, jer su i Slaveni u svojem preseljivanju prošli putem od kaspijskoga mora, od sadašnjeg Dagestana i južne Rusije preko Ugarske na balkanski poluotok. I u Crnoj Gori i u Bugarskoj običava se još i dandanas onakovo veliko prstenje na jednu i na tri krugljice, kakovo se nahodi u starohrvatskim grobovima. Avari su išli skupa sa Slavenima, bili su suroviji i manje kulturni od njih, te su bili od njih potučeni i absorbirani.

Les arts industriels des peuples barbares de la Gaule du V-me au VIII-me siècle. *Par M. C. Barrière-Flavy.* Toulouse. Paris 1901. Najnovije je to prekrasno i uprav monumentalno djelo o umjetnoj obrtnosti barbarskih naroda, koji su od V. do VIII. vieka naseljavali današnju Francezku i Belgiju, zapadnu Njemačku i Švajcarsku, Wizigota, Franaka i Burgundâ. Što je Lindenschmit uradio i radi u Njemačkoj oko osvjetljenja grobnih ostanaka iz istoga zemana, to je u sličnom razporedu učinio gosp. Barrière-Flavy za Francuzku u ovom sjajnom djelu, koje obsiže dva velika svezka in folio od 498 i 821 stranice i III. svezak iste veličine sa LXXXI. tablicom divno izvedenih slika. Prvi je svezak „Étude archéologique, historique et géographique". Razdieljen je na dva diela sa četiri poglavja u svakomu.

Poglavja prvoga diela nose ove naslove: I. Grobovi i pogrebne pokretnine. II. Oružje. III. Nošnja. IV. sadrži: 1. Lončarstvo, 2. Staklarija, 3. Zdjele od tuči, 4. Kablići. V. Konjska oprava, uzde i ostruge. Poglavja drugoga diela razpravljaju o: 1. Wizigotima, 2. Burgundima, 3. Alamanima, 4. Francima. Drugomu je svezku naslov: „Répertoire générale des stations barbares de la Gaule". Tu su potanko navedeni muzeji i sbirke Francuzke, Njemačke, Belgije, velike vojvodine Luksenburga, Nizozemske i Švajcarske, u kojima se nahode predmeti iz spomenutog doba sa mjestim našašća i obsežnom bibliografijom članaka, monografija i djela ob istim predmetima. Spisatelj se u uvodu tuži, kako slični predmeti niesu od učenjaka bili još dovoljno uvaženi, te naglašuje njihovu zlamenitost. On kaže da i ako se na njima opažaju neoprovrzivi i prevladjujući uplivi iztoka, gotički, bizantinski, arapski, asirski, perzijanski, ipak da pokazuju još i jedno nadahnuće, kojemu je ognjište u sjevernim krajevima Evrope, nadahnuće koje da se osobito odsieva na komadima posve naravskima, koji se mogu pripisati nekim doseljenim narodima. Gosp. Barrière-Flavy ne spominje upliva slavenskih naroda, a i to se mora tumačiti njegovim nepoznavanjem starina slavenskih osobito hrvatskih i ruskih. Po njegovom djelu, mi se mogosmo još bolje utvrditi u uvjerenju, da naše starine navlaš kovinski predmeti iz starohrvatskih grobova, sakupljeni u našem „Prvom muzeju hrvatskih spomenika" u Kninu, imaju svoje posebno obilježje, te da jasno svjedoče o samostalnoj starohrvatskoj kulturi, koje se velika znamenitost ne smije više niekati ni zapostavljati, jer ju novija izkopavanja sve to više razjašnjuju. Naše starohrvatske naušnice i sljepočno prstenje, naše starohrvatske ostruge sa komadim koji pripadaju njihovom remenju za utvrdjivanje, jesu riedke osobitosti, s kojima se ne mogu pohvaliti muzeji velikih naroda. Eto i gosp. Barrière-Flavy, kojemu je poznato sve blago predmetâ izkopano na sjevero-zapadu Evrope iz doba od V. do VIII. vieka, nije poznat niti jedan grob u kojemu bi se bile našle dvie ostruge. Samo stari hrvatski grobovi od VIII. do X. vieka mogu da pokažu svietu, kako su stari Hrvati prvi uveli porabu ostrugâ na obim nogama, i to kao dokaz, da je hrvatsko konjaničtvo bilo u to doba najnaprednije i najrazvijenije.

Uredništvo.

Razne viesti.

Izkopavanje u Podgradju kod Benkovca (Asseria). U prvoj polovici mjeseca lipnja t. g. nastavljena su izkopavanja na Podgradju, medju ruševinama rimskog grada Asserije, na račun i po nalogu c. k. bečkog arheoložkog zavoda, pod ravnanjem veleuč. gosp. gradj. savjetnika Ćira Ivekovića. Prisustvovala su dva izaslanika arheoložkog zavoda i pošt. gosp. O. L. Marun, kao zastupatelj našeg kninskog hrvatskog starinarskog družtva. Po viestima što smo ih primili od pošt. g. predsjednika našega družtva, ni obzirom na rimske ni na hrvatske starine nije velik uspjeh ovogodišnjeg izkopavanja, koje u ostalom nije dugo ni trajalo, nego je prekinuto nakon malo dana namjerom, da će se prihvatiti iduće jeseni. Kopalo se je s iztočne strane foruma, iza sadašnje crkve Sv. Duha, dosegnuvši do prema sredini sadašnjeg groblja. Na izričitu želju našeg gosp. predsjednika kopalo se i uz iztočnu stranu grada, i odkrilo se je na tom mjestu desetak grobovâ. U svakomu se je našlo po nekoliko mrtvačkih priloga. Nadjena su dva liepa para velikog sliepočnog prstenja u inačicama kakvih do sada nije bilo u bogatoj sbirci našeg „Prvog muzeja hrvatskih spomenika". Našlo se je nekoliko predmetâ i u starijim grobovima sadašnjeg groblja, ali ne u onoj kolikoći, kako se je bilo inače nadati. Izašao je na svjetlost i jedan češalj, te jedna ostruga iz X. ili XI. vieka.

Našašće starinâ na Duvanjskom polju. U „Narodnom Listu" br. 40, dne 18. svibnja o. g. čita se sliedeća viest: „Pišu nam iz okolice Duvna, da su borčanski seljaci, oreći, naišli na veći sanduk s poklopcem, koji je ležao medju zidovima. Sanduk je odulji i vrlo liepo izšaran. Povrh sanduka je bila oveća posuda od kamena takodjer izšarana, a i ona ima poklopac. Sudeći po izradbi, nikako ne može ovo kamenje biti od kakve rimske gradjevine, jer slike, koje se tu nalaze jesu: paomine grane, ruže loza, a toga svega bijaše za vrieme Tomislavovo u našoj Hrvatskoj. Pošto se ove stvari nalaze u našem starom kraju, a narodna predaja i spominje, da je u onoj blizini bila crkva Tomislavova, to bi dobro bilo, kad bi se malo pomnije na one izkopine obratilo. Starine su svjedoci naše slave!" U „Obzoru" pak br. 118. dne 17. svibnja t. g. čitamo o istom našašću: „*Izkopi starina*". „Osvitu" javljaju iz Duvna, da je u selu Borčanima jedan seljak kopajući svoju njivu, naišao na nekakav zid. Kopajući dalje, izkopao je raznih kamenih sa narodnim uresima providjenih ploča, koje nisu, kako se konstatovalo, rimskoga poriekla. Na duvanjskom polju bio je krunjen naš prvi kralj Tomislav, pa nije izključeno, da je taj seljak naišao na zid one crkve na polju kod Duvna, gdje je obavljena krunidba. Bilo bi od velike važnosti, da se preduzmu tamo daljnja kopanja".

Te su viesti pobudile u nama najživlju pozornost, te smo, putem rodoljubnog uredništva mostarskog „Osvita", primili adresu inteligentne osobe iz duvanjske okolice, na koju smo se odmah obratili, pitajući od nje, da nam pošalje pouzdane podatke i po mogućnosti slike nadjenih predmeta, da uzmoć budemo točno obaviestiti naše čitaoce o tom starinarskom odkriću, koje po mjestu gdje je učinjeno, treba da silno zanima svakog naobraženog Hrvata. Gori spomenuta osoba najvećom pripravnošću odazvala se je našem pozivu, te nam u pismu dneva 21. lipnja t. god. obećaje, da će nam što prije poslati prepis svojih bilježaka, što je ona učinila malo iza odkrića. Netom primimo obećane nam podatke, mi ćemo se baviti duvanjskim odkrićem, a u toliko smo preporučili, da bi se nastavilo izkopavanje, nebi li se odkrili sveukupni temelji sgradje, pa i drugi predmeti koji su joj pripadali.

Uredništvo.

Izplatiše članarinu za godinu 1898., 1899. i 1900.:

P. N. Gospoda: Gjuro Šimončić, Gradec. — G. M. Erler, Crikvenica. — Krsto Brozović, Kostrena Sv. Lucija. — Mihovil Sabioncello, Trpanj. — M. Stunković, Zagreb. — Antun Kešer, Čazma. — Dr. Milivoj Šrepel, Zagreb. — Vjekoslav Dračar, Knin. — Braća Novaković, Sumartin. — Joso Sekanina, Knin. — Dr. Oskar Kornicer, Zagreb. — Frano Binički, Insbruck. — Dr. Vicko Mihaljević, Split.

Za godinu 1899.—1900.:

Dr. Avelin Stahuljak, Klanjec.

Za godinu 1900.:

Frano Mihaljević, Zagreb. — Dr. Stjepan Boroša, Zagreb. — Ante Bačić, Šušak. — Makso Tuškan, Karlovac. — O. Petar Plepel, Suhidolac. — Julijo pl. Halper, Zagreb. — Josip Banješ, Gjurgjevac. — Marko Slavić, Knin. — O. Pavao Perišić, Vrlika. — V. pl. Barac, Zagreb. — Iv. Benković, Zagreb. — Samostan OO. Franovaca, Mostar.

Za godinu 1900.—1901.:

Dr. Lujo Moretti, Trogir. — B. Cettolo, Petrinja. — Kr. I. gimnazija, Zagreb. — A. Gvozdanović, Zagreb.

Za godinu 1901.:

Tomo Brajković, Zadar. — Krsto Pavletić, Senj. — Čitaonica, Županja. — Ilija Kukić, Belovar. — Petar Zlatar, D. Humac. — Ivan Milčetić, Varaždin. — Ljudevit Sova, Samobor. — Matija Stepinac, Varaždin. — L. Rossi, Karlovac. — Narodna Čitaonica, Požega. — Marin Miolin, Sućurac. — O. Jere Runjić, Konjevrati. — Franjo Arnold, Zagreb. — Ivan Vidović, Šibenik (suviše poklonio 4 kr.). — Dr. Kendjelić, Sarajevo.

Za godinu 1902.—1903.:

Dr. Dragutin Mašek, Zagreb.

STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO

HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA

U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ

UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

God. VI. SV. 3. i 4.

„Starohrvatska Prosvjeta" [illegible]

U KNINU 1901.

NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA.

[illegible]

SADRŽAJ.

(Sommaire.)

STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO

HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ
UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

GODINA VI. SV. 3. i 4.

U KNINU 1901.
NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

Ostanci starohrvatske bazilike na glavici „Stupovi“ u Biskupiji kod Knina.

(Sa slikama.)

U javnosti se je najprije doznalo za odkriće bazilike na glavici »Stupovi« po izvješću slavnog pokojnog O. Stjepana Zlatovića u »Viestniku hrv. ark. dr.« u Zagrebu (g. 1888. Br. 4. str. 102—105) gdje kaže:

»Odkriveni su temelji druge liepe i oveće crkve u Biskupiji na mjestu *Stupovi*. I ta je crkva bila na tri broda, sa tri abside, ali s dvora ukrašena sa polukružnimi stubovi, lezene, zidanimi, s jedne i druge strane, nalik starodavne crkve S. Spasa u vrelu Cetine. Ovdje takodjer nadjeno je komada ornamentike starodavnih doba«.

U trećoj glavnoj družtvenoj skupštini držanoj dne 3. studenoga 1889 izvjestio je prag. Don Fr. Bulić o bazilici na Stupovim, ovako:

»3. Ne daleko, a iztočno ovim ruševinama (bazilike Sv. Marije u Biskupiji), na glavici »Stupovi«, štono se diže na južnom rubu kosovske ravnice, odkrita je druga od »petih crikvah v Kosovi«, koja po tlorisnoj osnovi koli po ornamentalnim ulomcim za izkapanja našastim, spada u doba sgradâ odkrivenih na groblju«.

»Osnova tlorisa ove crkve jest trobrodna bazilika na jednu glavnu apsidu i na dvie male pobočne za protheze; po pet pilova osmokutna proreza dieli srednji brod od pobočnih; nutrnji narteks ima sprieda još i predvorje«.

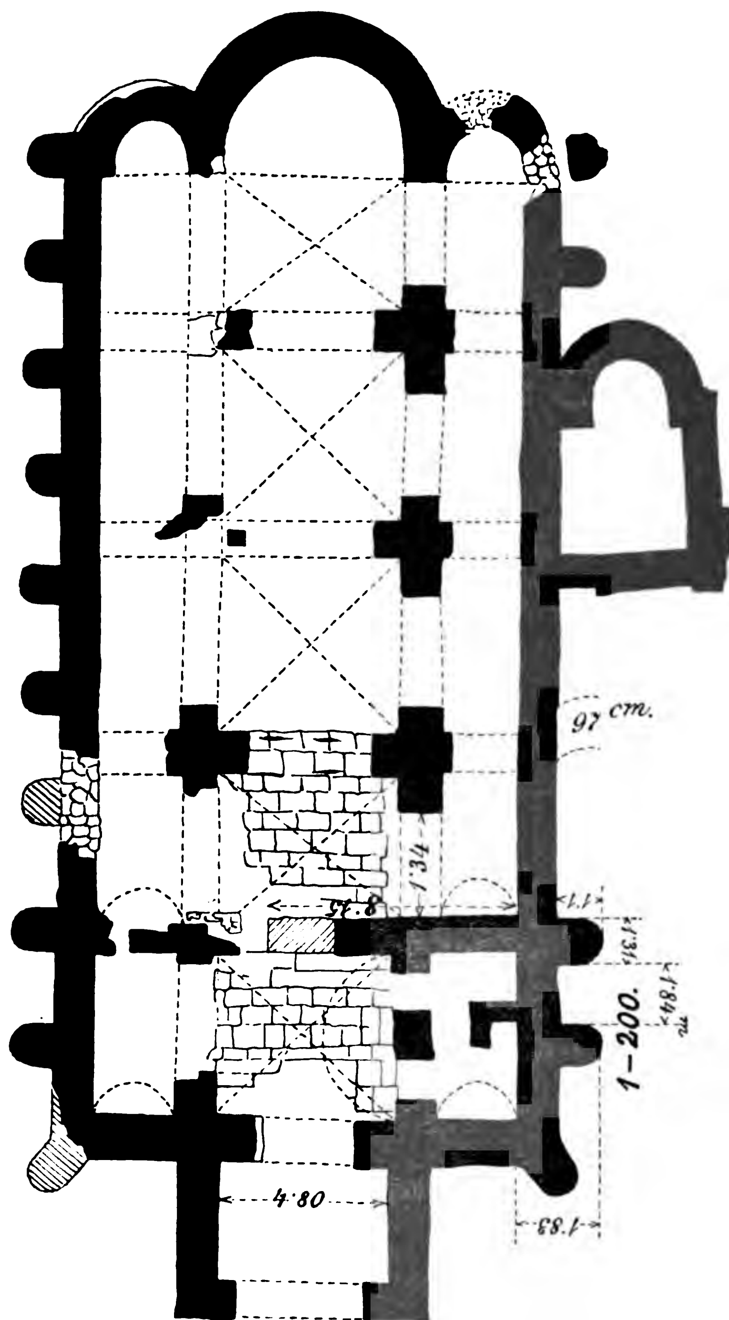
»Crkvi uz lievi brod dozidana je bogomolja na jednu apsidu, po svoj prilici pogrebna kapela. Zidovi bazilike izvana učvršćeni su polukruglim podpornjacima«.

U »Spomen-knjizi otvora prvoga muzeja hrvatskih spomenika« ovako piše velem. g. predsjednik našega družtva O. L. Marun (str. 70—71):

»Izmedju grčko-iztočne crkve sv. Trojice u Biskupiji i spomenute bazilike (Sv. Marije) na rimo-kat. groblju, sa podnevne strane občinskog puta što vodi u Topolje, podiže se na sred Kosova lagana i ubava glavica zvana Stupovi. Ovo ime iz puka uzeto dolazi od ozidanih stupova, ili pravilnije rekuć podpornjaka-lezena od bazilike, što su do zadnjeg stoljeća za nekoliko metara nad zemljom stršili. Glavica je svestrano zasadjena lozom, i s nje pogled prostire se na sve krajeve čarobnog Kosova«.

*

»Do početka ovog stoljeća na sred glavice bilo je grčko-iztočno groblje, dok nije preneseno k sv. Trojici, a nad grobljem i bazilikom takodjer vinograd zasadjen«.

»Zemljište gdje je bazilika ležala, zadnjeg vremena bilo je vlastničtvo Petra Maksimovića i Mitra Ivkovca, dok ga nije starinarsko družtvo od prvoga bilježničkim ugovorom od 11. sieč. 1888 br. 11, a od drugoga 20. list. 1889 br. 450 kupilo«. U istoj »Spomen-knjizi« tiskan je medju prilozima i tloris bazilike, koji se i ovdje donekle nadopunjen iznaša radi boljeg razumievanja.

O. Maruna opis ove bazilike na istom mjestu ovako sliedi: »Ova bazilika duga je 35 metara, široka 13 metara. Sudeć koli po tlorisnoj osnovi« itd. (po navedenom opisu prof. Dn. F. Bulića). »Od ove veoma sa arhitektoničkoga gledišta važne bazilike uznielo se odveć malo ornamentalnih i epigrafičnih spomenika, tako da se ne usudjujemo ni spominjati njezine povjestničke crtice«.

Pilovi, kojih tri para diele ovu baziliku na tri broda, svakako nisu *osmokutni*, niti »osmokutnog prereza«, što bi značilo u obliku pravilno osmerokuta, nego su naprosto u obliku *križa*, što je posve nešto drugo neg

osmerokut. Prilično sačuvani zidovi starinske porušene crkve Sv. Spasa u Vrelu Cetine pokazuju poluoble podpornjake slične ovima na sačuvanoj temeljnoj osnovi bazilike na Stupovima. O tim podpornjacima pisano je, po mojem savjetu, u dotičnom opisu:[1] »Iz vana sa svake strane pobočnih platna ima po pet poluoblih lezena-podpornjaka (njem. Strebepfeiler), kakvih nahodimo u francuzkoj Normandiji na nekim crkvama iz svršetka X. vieka, o kojima Redtenbacher (»Leitfaden zum Studium der mittel. Baukunst« str. 30—31) piše, da se nahode i na nekim rimskim gradjevinama u Parizu, te da su uporabljeni i na crkvi St. Germain de Près u istom gradu, sagradjenoj od 997 do 1031 god. Možda su se i naši pradjedovi ugledali u kakve rimske gradjevine. Svakako ova crkva i ona na stupovima u Biskupiji vrlo su znamenite za proučavanje postanka i razvitka podpornjaka«. O nagnutim podpornjacima pačetvorna prosjeka crkve Sv. Luke na Uzdolju[2] i one S. Silvestra na otočiću Biševu[3] pisao sam bio[4] prigodom opisa ove zadnje: »Pošto se pak crkva S. Silvestra na Biševu i oblikom i veličinom i nagnućem podpornjaka, kao što i lezenama i razmjerjem protegâ u velike približuje navedenoj crkvi S. Luke, to je najvjerojatnije, da obedvie budu poticati iz istoga zemana. Podpornjaci su graditeljski dometak, kojega je prvi izvor u povjesti graditeljstva poznat bio do sad tek na nekojim spomenicima u Normandiji iz druge polovine X. vieka. Mi ovdje iznašamo eto drugi primjer starohrvatskih crkava iz druge polovine IX. vieka, na kojima se nahode dobro razvijeni podpornjaci četverokutnog presjeka, a u ruševinama trobrodne bazilike na Stupovima u Biskupiji i u onim S. Spasa u vrelu Cetine, možemo dokazati, *kako su se podpornjaci u hrvatsko-bizantinskom graditeljstvu bili udomaćili tečajem X. vieka i razvili se do oblika poluoblih podpornjaka.* Drugi nas pak mnogi spomenici upućuju, da su se u isto doba rabile kod nas nutrnje i vanjske lezene sdružene arkadama i primljene od ravenatsko-bizantinskog sloga, koji je u VII. vieku dao prvi poticaj razvitku hrvatsko-bizantinskoga. Može se pak kao stalno uzeti, da su podpornjaci ništa drugo, nego dalji stepen razvitka pojačanih lezena, svjetovan od statičkih razloga čvrstoće, naučenih izkustvom o razpornom djelovanju svodovâ na pobočna crkovna platna«. Dakako da se je sustav podpornjakâ morao usavršivati i razvitkom sustava posvodjivanja koji je na bazilici na Stupovim morao biti osobito razvijen obzirom na pojačanu debljinu zidovâ i na pojačane pilove kako se vide na tolikim navlaš francuzkim crkvama iz svršetka X. i početka XI. vieka.

---

[1] Vidi ovog časopisa God. I. Br. 3, str. 184, gdje se na str. 185 i 186 nahode slike pogleda sa strane i tlorisa bazilike S. Spasa.

[2] Vidi ovog čas. God. I. Br. 2 str. 74—78.

[3] Vidi ovog čas. God. II. Br. 3 str. 158—160 gdje su i slike.

[4] Vidi ovog čas. God. II. Br. 3. str. 160.

Druga je sličnost medju osnovama tih dviju crkava u Vrelu Cetine i na Stupovim u tom, što su obedvie imale pred pročeljem narteks, a pred ovim malo predvorje (atrium) uže od crkve, nad kojim se je podizao zvonik. Kao što je nutrnjost bazilike na Stupovima bila razdieljena na tri broda, tako joj je i narteks bio razdieljen na tri prostorije, od kojih je južna, sudeć po ostancima pregradnog zidića bila zar odredjena, kao jednako ležeća prostorija u bazilici Sv. Marije u Biskupiji za pogrebnu kapelu stanovitih odličnjaka. Podpornjakâ je sa sjeverne strane bazilike sačuvano osam, ali treba da jih je bilo deset, kad se uzme, da su bili razkopani temelji ugaonog podpornjaka na pročelju narteksa i onoga što je imao stojati na sad praznom prostoru medju drugim i trećim sačuvanim, brojeć od pročelja, i kad se promisli, da su sačuvani podpornjaci na iztočnom kraju u jednakim razmacima. Južna strana bazilike pokazuje temelje tek triju podpornjaka, koji su podupirali narteks i dvaju uz južnu apsidu. Pošto je s ote strane uz crkvu prigradjena kapelica (basilicula) sa zidovima iste debljine kao što su i zidovi bazilike, a ona zaprema toliki prostor koliko je bilo dovoljno za tri podpornjaka, to jih je ona zamjenjivala, a druga dva, koja su imala doći pred njom, smatrali su graditelji da mogu izostati, buduć južno platno dovoljno poduprto samom čvrsto gradjenom kapelicom, a opet da bude slobodniji prostor pred njom. Ta je kapelica, po mnienju prag. Bulića, mogla biti pogrebnom, a po onom velem. našeg gosp. predsjednika krstionom. Sva platna bazilike i kapelice, te njihovih apsida, podpornjaci i pregradni zidovi imaju znatnu debljinu od 97 cm. do 1·01 m., pa ne ima sumnje, da su bili odredjeni za dobro razvijen i čvrst sustav svodovlja, koje možda i nije bilo unakrstno, već u obliku visećih kubeta na pačetvornim osnovama, kako se opaža u bazilici S. Barbare u Trogiru[1] i u onoj S. Duha u Škripu na otoku Braču.[2] Da je svodovlje bilo unakrstno, cienim, da bi svakako izvanjski podpornjaci odgovarali bili nutrnjoj razdiobi, te bi po jedan dolazio sa svake strane prama pilovima, česa nije vidjeti na tlorisu. Tako su i zidovi bazilike na Stupovima gradjeni sitnim i nepravilnim kamenjem, kao što se vidi u bazilici na Vrelu Cetine i na svim starijim hrvatskim gradjevinama. Trobrodna bazilika Sv. Bartula na Kapitulu kod Knina, koja je na položaju starije iz temelja pripogradjena 1203. god.,[3] bila je svakako posvodjena unakrstnim svodovljem, a, osjem narteksa i zvonika, koji niesu bili združeni s njom, ima tloris sličan onomu bazilike na Stupovima, samo bez podpornjakâ, koji su u njoj nadomješteni većom debljinom zidovâ. Da je bila posvodjena unakrstnim bačvastim svodovljem zajamčuju nam pre-

[1] Vidi u mojem članku „Četiri starohrvacke bogomolje u Primorskoj županiji“ u „Viestniku hrv. ark. dr.“ God. XIII. Br. 3. str. 78—79.

[2] „Star. Prosvj.“ God. II. Br. 2. str. 106—107.

[3] Bulić: „Hrvatski spomenici“ str. 9.

ostali ulomci dijagonalnih rebara svodova i okrugli ružom urešeni ključ sa križališta rebara. Bazilika Sv. Bartula, kako je vidjeti u nekoliko ruka sačuvanih zidova na pročelju, na absidama i na uzdužnim platnima, bila je gradjena pravilno tesanim pravokutnim kamenjem. Lahko je dakle razumjeti kako, uprkos sličnosti osnove, obedvie spomenute bazilike moraju u svojem postanku da budu odieljene dosta dugim razmakom vremena, pa da ona na Stupovima mora biti prilično starija od početka XIII. vieka. Ima pak osjem iztaknutih još i drugih znakova, po kojima se može dosta približno da odredi doba postanka bazilike na Stupovima.

Pri svršetku članka pod naslovom »Hrvatsko-bizantinske nadstupine Prvoga muzeja hrvatskih spomenika«[1] kazao sam bio o ulomcima nadstupinâ nadjenim medju ruševinama ove bazilike ovako:

»I nadstupine ove skupine (VI.) pokazuju u razmjerju i glavnom poredanju uresa reminiscenciju korintske nadstupine. Njihov je gornji dio onako modelovan kao u nadstupinama IV. skupine (t. j. »Zavojice se ne dotiču ni na sriedi svakog lica nadstupine ni na njezinim uglovima, nego je na obadva mjesta medju njima po okomita karakteristična uvit. Svaki par zavojicâ izlazi pak iz okomita brida, naskočena iz tiela nadstupine),[2] samo što nema kadgod uviti medju zavojicama na uglovima. Dva reda lišća su jim niža nego u IV. skupini, imaju takodjer po 8 listova, ali su bez peteljke, te su oblušasti i tiču se pobočnim stranama, a u vrhu završuju polukružno, podpuno su ciela okrajka, savijaju se na dvor od prilike za četvrtinu kruga i nemaju drugih potankosti osjem prosta slabo naskočena obruba. Izpod dolnjega reda lišća dolazi još niz malih arkadica, trostruko obrubljenih, koje urešuju naskočen pojas nadstupine. Ovakve se arkadice, sad više sad niže, opažaju kao ures upotrebljene i na nutrnjem okviru hrvatsko-bizantinskih tegurija otara iz IX. vieka. (Prof. Fr. Bulić: Hrv. spom. str. 42—43. Tab. XVI. — F. Radić: Viestnik hrv. ark. dr. God. XI, Br. 3, str. 65—69). Izpod arkadicâ se još nahodi (br. 36) pojas osobito iztaknut urezanom dvostrukom troprutastom pletenicom. Ja bih ovu skupinu nadstupinâ pripisao X. ili XI. vieku, tim više što im najbolje sačuvani ulomci potiču sa bazilike na Stupovima, koja bi i po svojim podpornjacima imala pripadati tom zemanu i predstavljati jedan od najranijih spomenika *hrvatsko-romaničkoga sloga*. Cattaneo u svojem djelu (N. dj. str. 292) donaša sliku jedine jedne nadstupine, i to sa kripte oglajske stolne crkve, dakle iz područja do kojega je dopirao upliv slavenske prosvjete, iz god. 1019—1025, na kojoj se nahodi pri dnu zastupan motiv naših sklopljenih lukića«.

I ostali plohorezani uresi na raznim čestima ove bazilike, koje ću niže opisati, pokazuju takovu ustaljenost i odredjenost oblikâ, takovu odriešitu

[1] „Starohrv. Prosvj." God. II. Br. 1, str. 10—11.
[2] „Starohrv. Prosvj." God. I Br. 4, str. 210.

vještinu u upotrebljavanju i izradjivanju pojedinih motiva, da nas ovlašćuju na mnienje, da je ova bazilika, toliko po iztaknutom graditeljskom ustrojstvu, koliko po napredovanoj vještini u izvadjanju raznih motiva plohorezanih uresa, mogla slobodno postati svršetkom X. ili početkom XI. stoljeća.

Opis kamenitih uresnih ulomaka.

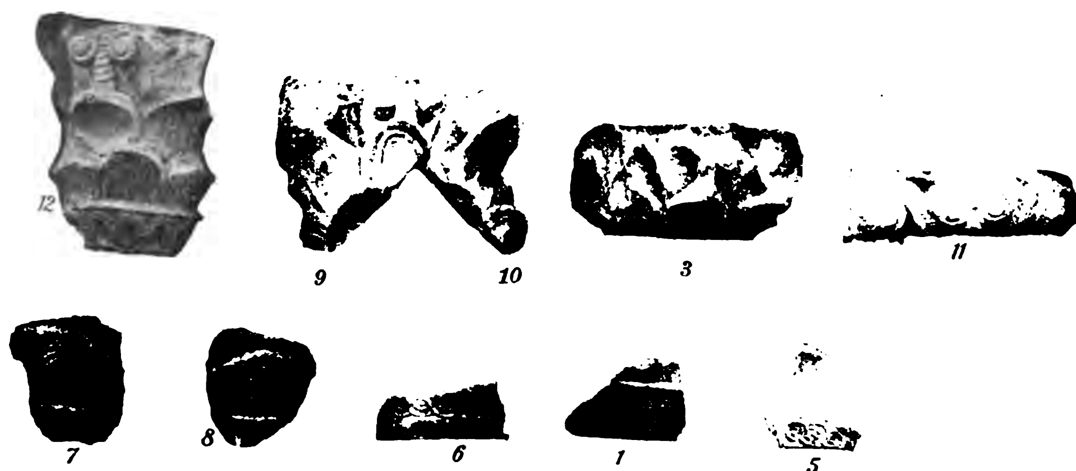
Zemlja izkopana izmedju i okolo temeljnih zidova bazilike bila je nasuta na susjedne grobove s južne strane, koji niesu još bili pretraženi. Kad našemu družtvu budu to dopuštati financijalne okolnosti, ono će tu zemlju sa groblja razgrnuti i s njom zasuti odkrivene temelje bazilike, koji su već nakon odkrivenja pretrpjeli mnogo štete, što od vjetra, leda, kiše i drugih prirodnih rušiteljnih čimbenika, a što pak i od ljudske ruke; pa će izpitati grobove, te se je nadati, da će se, uloženo kao gradivo, naći u njima još dosta kamenitih uresnih ulomaka, po kojima će se moći bolje nego sada iztumačiti negdašnja nutrnja uredba crkve, kao što i oblici, veličina i ustrojstvo pojedinih joj česti. Nu, pošto će se do toga po svoj prilici morati na žalost još dosta dugo čekati, dobro je u toliko, da budu već sada objelodanjeni oni i ako malašni ipak preznameniti uresni ulomci, koji su bili odkriveni prigodom odkopavanja temelja bazilike, te se pomnjivo čuvaju u našem »Prvom muzeju hrvatskih spomenika«.

1. Ulomci nadstupinâ.

Takvih ulomaka imade jedanaest, ponajviše manjih komada. Samo po jednom (br. 12) može da se dozna ukupna visina nadstupinâ, koja iznosi 26·2 cm.; na tri ulomka (br. 11, 12 i 13) se razabire duljina stranice abakusove četvorine, koja iznosi 24 cm.

Ulomak br. 12 ima oko $^1/_8$ debljine nadstupine. Na gornjoj strani, na 2·5 cm. daljine od lica, ima okomitu valjastu rupu za čiviju za utvrdjivanje tegurija ciborija, duboku 5·5 cm., široku u premjeru 2 cm. S dolnje joj se strane sačuvalo po sred sriede komad rupe istog premjera kao i gornja, koja je duboka 8·5 cm. Red troprutastih lukića na četveroprutastim pilastrićima ide naokolo na okrug. Ima jih sačuvanih četiri ciela i dvie polovice na $^1/_4$ sačuvana ulomka dna, pa se može računati, da jih je bilo u sve 20. Premjer donjega diela ove nadstupine, kao i svih ostalih sačuvanih ulomaka dolnjih dielova (br. 1, 5, 6, 7 i 8) iznosi 12·5 cm., pa će tolika bit bila i debljina deblâ stupčićâ ciborijâ, na kojima su stojale ove nadstupine. Prvi red lišća je takodjer upisan u krugu. Listovi su tek lagano savijeni i obrubljeni su zarezom tupokutna presjeka. Sačuvana je ciela širina triju listova i po $^1/_4$ drugih dvaju. S gornje su strane skoro svi listovi ovoga reda okrnuti, tek polovica jednoga nije posve okrnuta. Po drugom redu lišća prelazi kružni dolnji dio nadstupine u četvorinasti gornji, a to tim što se četiri

lista naizmjence pružaju i jače savijaju od ostala četiri, tako da njihovi vrhovi sačinjavaju vrhove kutova, a vrhovi ostalih četiri dopiru do sredinâ četiriju stranicâ četvorine. Vrh svakoga od tih osam listovâ podupire po okomitu uvit, t. j. kao deblo spiralno kaneliranog bizantinskog ili u obće rimskog stupčića ili kao komad užeta. Iz svakog pazušca medju lišćem gornjeg reda pruža se u tupokutnu profilu naskočen kos brid, iz kojega se rašljasto razvijaju dvie dvakrat zamotane spužnice (volute), od kojih jedna dosiže do srednje, druga do ugaone uviti. Gornji kutić medju spužnicama je na sredinam stranicâ izpod abakusa urešen uzbrdo obrnutim pupoljkom. Iznad spužnica je tanak (12 mm.), po sredini debljine žljebićem zasiečen abakus, koji se na uglovima malko podebljava (2 cm.) savijajuć se nad spužnicama (br. 9 i 10). Stranice abakusa su u sredini dvakrat malko narovašene, pa tako iz daleka napominju lukove, u koje su svijene stranice, i cvjetove na njihovoj sredini, na abakusu korintske nadstupine.

Dva ulomka 9 i 10 sačinjavaju skupa jedno lice i po polak susjednih pri gornjem dielu nadstupine jednake veličine kao i br. 12. One su se i oblikom i veličinom dosta dobro sudarale u glavnomu. Na ovoj su nadstupini srednji listovi gornjega niza bili obrubljeni sa dva usporedna zarezana žliebića. Ulomak br. 10 je visok 12 cm., imao je s gornje strane rupu kao i br. 12, ima na prednjem licu 15·5 cm. širine, na lievom pobočnom 11 cm., a s drugih je strana klinasto zaoštren. Ulomak br. 9 je visok 13.5 cm., ima jednoga lica 16·5 cm. širine, susjednoga 15 cm. Na obadva ulomka skroz je prošupljena rupa u trokutnim prostorima izmedju gornje strane lista na ćoški spužnice i njezina držka.

Ulomak br. 3 je takodjer od gornjega diela nadstupine, visok 14 cm. Vrlo je okrnut navlaš na obadva ugla, ali ima sačuvane uviti i veći dio spužnicâ sa sredine triju lica, te gornje krajeve petero listovâ gornjega reda. Dug je 25 cm., širok 14 cm. I na njemu su kao na br. 12 srednji listovi

obrubljeni samo jednom zarezanom crtom. Nad jednim ugaonim listom bila mu je probivena rupa, kao na ulomcima br. 9 i 10, nad drugima nije.

Ulomak br. 11 ima sačuvan tek od gornjega diela sve spužnice jedne strane i jedne od druge do nje. Dug je 23 cm., širok 11·5 cm., debeo od 4·5 cm. do 7·5 cm. Nad jednim ugaonim listom imao je i on rupu.

Ulomci sa dolnjega diela nadstupinâ br. 6, 7 i 8 pokazuju najprije vrlo dobro pristajući ovratni pojas ili ogrlicu široku 5·5 cm., na kojoj je, medju dvie obrubne pločice široke po 1 cm., urezana troprutasta dvostruka pletenica, bez rupicâ u središtima prividnih krugova. Nad tim pojasom dolazi (br. 7 i 8) tek red svezanih lukića (arkadicâ) kao i na br. 12, s razlikom, da su ovi lukići visoki 6·5 cm., a duboki pri vrhu 2 cm., dočim oni na br. 12 imaju tek 4·5 cm. visine, a tek najviše po 8 mm. dubine. Vidi se dakle i po ogrlici i po većim lukićima, da su ovi ulomci pripadali drugoj vrsti nadstupinâ, bar u tom različitoj od onih zastupanih po ulomcima br. 3, 9, 10, 11 i 12. I ovi su lukići kao i na br. 12 jednako obrubljeni, a na prvom lukiću ulomka br. 8 je kroz vrh probivena okomita rupa za privješavanje kakvih uresa. Na tom je ulomku i na sredini dolnje strane okomita pravilna rupa za čiviju za utvrdjivanje na deblo kao i na br. 12.

Ulomci br. 1 i 5 pripadaju nekoj trećoj vrsti nadstupinâ, koje su pak bile sve iste veličine, bar u dolnjem dielu, kao i one kojima pripadaju već opisani ulomci. U dnu su imale pojas ili ogrlicu kao i ulomci br. 6, 7 i 8, ali su nad njom bile urezane neke četveronožne životinje, kojih je na ulomku br. 1 ostao donji dio jedne noge sa četiri čaporka, prikazana kao četiri pilasta zubića.

Na ulomku br. 5. su ostanci dvijuh nogu naskočenih nad dnom do 1·5 cm. Na njima su po isto onakova četiri čaporka kao i na ulomku br. 1.

Još ima sačuvan krnjatak jednog gornjeg ugla nadstupine (br. 52) sa vrhom ugaonog lista, jednom cielom i jednom polovicom spužnice nad njim, i tragom rupe, koja je bila probivena medju listom i spužnicama.

2. Ulomci tegurijâ sa otarskih ciborija.

U osam ponajviše manjih ulomaka imamo ostanke od pet raznih trokutnih tegurija, koji su pri dolnjoj strani završavali na polukrug kako mnogobrojni drugi sa starohrvatskih crkava, koje sam opisao u »Viestniku hrv. ark. družtva«[1] i u ovom časopisu.[2] Trokuti su istostranični. Kako se razabire po većim ulomcima dvaju sličnih tegurija (br. 25 i 26), trokutni njihov timpan bijaše urešen kao i na starohrvatskim iz Bola, iz Uzdolja, iz Koljanâ i iz bazilika S. Marije u Biskupiji, križem po sriedi i sa dvie

[1] God. XI. Br. 3, str. 65, 69.

[2] „Star. Prosvj.“ God. I. Br. 1, str. 8. — Br. 2, str. 76. — God. III. Br. 2, str. 51—57. — God. V. sv. 3 i 4, str. 118. — God. VI. Br. 1—2, str. 50 itd.

golubice s grozdom u kljunu prama križu simetrično okrenute s jedne i druge strane. Obrub timpana sastoji od naskočene letvice iznutra na luk izkopane, a s dvora okomito odsječene. Luk ili žlieb letvice urešen je ili troprutastim nizom polukružnih slomljenih uzlova na jednom traku (br. 25, 26, 27 i 55), kao na opisanom ulomku tegurija sa biskupske bazilike S. Marije u istoj Biskupiji,[1] i na onom sa nadpisom *Budimer*.. iz crkve S. Petra u Kuli Atlagića kod Benkovca,[2] ili nizom troprutastih lukića (br. 29 i 34) kao na ulomku bolskog tegurija sa nadpisom *adque beati Theodori mart.*[3] i na onom sa bazilike iz Gornjih Koljana.[4] Vanjske kose ravne površine tegurija urešene su, kao isto mjesto svih starohrvatskih mnogobrojnih trokutnih tegurija, nizom penjućih se kuka, i to kukâ, koje izlaze iz zajedničke podine, kako se vidi na svim ulomcima. Na dva ulomka (27 i 29) vide se ostanci vodoravnih

krila tegurija pri donjem kraju za naslon na podporu, ili za pridruženje tegurija s vodoravnim čestima grede nad pregradom (septum) pri ulazu u svetište, kad je tegurij s toga mjesta, kao onaj sa crkvice S. Luke na Uzdolju, ili kako se vidi u crkvici S. Martina kod Porta Aurea u Spljetu. — Na jednom od tih ulomaka (br. 27) je s dolnje strane probivena i okomita rupa za kovinsku čiviju i druga vodoravna malo širja, koja se prvom križa pravokutno kao za drveni klin. Na ulomku (27) sa letvicom urešenom troprutastim uzlovima nastavljaju se oni i na vodoravnom nastavku, dočim se na drugom ulomku sa lukićima, ovi ne prosliedjuju na vodoravnom dielu letvice. Letvice su različita propupa, od 1·5 cm. na ulomcima sa lukićima (29 i 34) do 4 cm. (br. 26). Ravna izvanjska obrubna polja tegurijâ, na

[1] „Star. Prosvj.“ God. III. Br. 2, str. 55.
[2] „Star. Prosvj.“ God. VI. Br. 1 i 2, str. 50.
[3] Vidi „Viestnik hrv. ark. dr.“ God. XI. Br. 3, str. 65.
[4] „Starohrv. Prosvj.“ God. V. Sv. 3 i 4, str. 118.

kojima su plohorezane kuke, široka su od 7 cm. (br. 25) do 8·8 cm. (br. 55). Kuke su sad plitčije (4 mm. na br. 29, 30 i 55) sad dublje (11 mm. na br. 25 i 26) urezane. Ploče od kojih su izklesani ovi teguriji debele su, bez naskočene letvice, od 7·8 cm. (br. 30 i 55) do 9·5 cm. (br. 29). Stražnja jim je strana ravna i ugladjena.

Ulomak br. 26 je dug 25 cm., širok 20·5 cm., debeo s letvicom 12·5 cm. Na timpanu mu ostaje desni kraj vodoravne prečage križa, komad nutrnjeg okvira, kojemu je na žliebu urezan jedan cieli troprutasti uzao, na vanjskom su obrubu urezane četiri kuke. Ostatak križa je naskočen nad ravninom timpana tek 7 mm. Na ovom su ulomku kuke veće nego na sliedećem, križ mu je manje naskočen, letva naskočena 4 cm., a na sliedećem 3 cm., a i uzlovi na žliebiću su mu veći. Zato se može nagadjati, da dva tegurija kojima su pripadali ovi ulomci, neće bit poticali sa istoga ciborija, jer i ako vrlo slični, niesu bili posve jednaki.

Ulomak br. 25 je najveći do sad poznati ostatak tegurija sa bazilike na Stupovima. Po njemu sam gori mogao da opišem sastav ovih tegurija. Na njemu su sačuvana sva tri gornja kraka križa na timpanu i dobar dio dolnjega. Krajevi križa završuju u dvie male zavojice, kao na spomenutim sličnim tegurijima iz Koljanâ[1] iz bazilike S. Marije u Biskupiji[2] i sa Uzdolja, a površina križa je urešena, kao na svim do sad opisanim starohrvatskim tegurijima, dvostrukom troprutastom pletenicom, koja se ovdje oblo završuje na sva tri poznata kraja. U središtu križa je naskočeno puce, kao na uzdoljanskom ulomku, dok su središta sličnih križeva napomenutih iz S. Marije u Biskupiji, iz Koljana i na Bolu prazna. Gornji je krak križa dulji od vodoravnih, kao i na uzdoljskom i na koljanskom spomeniku. Krajevi su križa preko širine na luk izkopani jače nego na križevima spomenutih tegurija sa Uzdolja i sa biskupske crkve S. Marije u Biskupiji, dok su oni na križu tegurija iz Koljanâ upravni. Tako su i završne kuke najveće i najizrazitije na koljanskom spomeniku, manje izrazite na onim sa bazilike S. Marije u Biskupiji i sa Uzdolja, a najmanje na onom najmladjem sa Stupovâ. Od golubicâ pri dnu križa sačuvani su vratovi i glave sa grozdom u obliku opervažena lista u kljunu. Kljunovi golubicâ su zavijeni, a grozd jim visi okomito do križa, kao na uzdoljskom teguriju, dok su na koljanskom grozdovi skoro vodoravno pruženi, prkoseć teži Na svakoj letvici, desnoj i lievoj, sačuvana su po četiri uzla, a na ravnom izvanjskom obrubu s jedne strane pet, s druge šest kukâ.

Ulomak br. 55 je s desnog kuta tegurija, sa ostankom luka s dolnje strane. Oko luka ide pojas urešen plohorezanom troprutastom dvostrukom pletenicom, a, smierom dirke na pojas, podiže se obrubna letvica urešena

[1] N. mj.

[2] N. mj. God. III. Br. 2, str. 54 i 55, sl. 8, 10 i 11.

na žliebu nizom uzlovâ troprutasta traka, kao na br. 25 i 26. Sačuvani su jedan cieli i dvie polovine uzla. Letvica je 2·7 cm. naskočena nad vanjskim gladkim obrubnim poljem, na kojemu su urezane tri ciele penjuće se kuke slabo naskočene (3 mm. do 4 mm.). Taj je obrub širok 8·6 cm. Ulomak je dug 17 cm., širok 20 cm., debeo pri luku 8 cm., pri obrubnom polju sa kukama 7·8 cm., sa letvicom 11 cm.

Ulomčić br. 30 pristaje uz donji desni kraj ulomka br. 55, te je njegov nastavak i sadrži jednu cielu kuku. Dug je 9 cm., debeo 7·5 cm.

Br. 45 je takodjer ulomak vanjske kose, lieve strane nekog tegurija. Na njemu je jedna ciela i gornji kraj izpod nje stojeće druge kuke. Naskočene su 6 mm. Dug je 9 cm., širok 7 cm., a pripada teguriju, na tom mjestu debelom 8·5 cm.

Ulomci br. 29 i 34 pripadaju dvama slično urešenim tegurijima. Na njima je sačuvan po komad letvice sa žliebom urešenim na lukiće i komad kose strane vanjskog obruba sa kukama. Letvica je na br. 34 naskočena 1·4 cm., na br. 29 1·5 cm. Ravni obrub sa kukama je na br. 29 širok 7·2 cm., na drugomu 6·5 cm. I kuke su bolje naskočene na ul. br. 34. Na ul. br. 29 je ostatak vodoravnog donjeg diela tegurija pri desnom kutu, na kojem se vidi, da su sliedile kuke. Na br. 29 sačuvana su tri ciela i jedna polovina lukića i dvie ciele sa podancima drugih dviju kuka. Br. 29 je dug 17·5 cm., širok 13 cm., debeo na letvici 11 cm. Lukići na ul. br. 34 su dosta širji od onih na br. 29; sačuvani su na njemu jedan cieli i dvie polovine. Tako su na njemu još i jedna ciela, komad druge i početak treće kuke. Dug je 18 cm. Od debeline mu ostaje tek 6·5 cm.

Ulomak br. 27 je gori već prilično opisan. Pripadao je lievom dolnjem kraju tegurija. Sačuvan mu je velik uzao urezan na žliebu kose letvice, a drugi, dosta manji, na vodoravnom dielu. Dug je 17·5 cm, širok 16·5 cm., debeo 11·5 cm. pri letvici, koja naskače 4 cm. nad ravnim obrubom. Sačuvana mu je na kosoj strani zaključna dolnja kuka, po kojoj se razumije, da se kuke niesu nastavljale na vodoravnom dielu kao na ul. br. 29, i komad spužnice sliedeće kuke.

3. Ulomci praga.

Sačuvana su dva ulomka praga vodoravna, koji je na isti način kao i opisani ulomci tegurijâ bio urešen s gornje strane (br. 48 i 28) nizom kukâ 1·6 cm. naskočenih na pojasu širokom 7·2 cm., i naskočenom letvicom sa žliebom urešenim nizom polukružnih slomljenih uzlova na troprutastu traku. Letvica teče sredinom praga, široka je 5·2 cm. Ravno lice izpod letve široko je 7·4 cm., te sadrži krnjatak nadpisa

.... — SCIT F...

koji se može da čita: *(Hic quie)scit f(amulus* ili *famula Dei* ili što drugo...). Po tomu se može suditi, da je prag pripadao kakovu nadgrobnu spomeniku ili možda nadvratniku grobne kapele u atriju ili u *basiliculi* uz južnu stranu bazilike.

Ulomak br. 48 dug je 34 cm., širok 19·8 cm., debeo pri letvici 13 cm. Na njemu je šest kukâ i četiri uzla. U malim prostorima medju uzlovima, dakle na tri mjesta, su kroz letvicu probivene okomite valjaste rupe, koje će možda bit služile za vješanje kakovih svieća ili uresnih privjesaka u stanovitim prigodama. Na gornjoj strani ulomka je probivena obla okomita rupa za čiviju, kojom se je na pragu pritvrdjivala čest, koja je dolazila iznad njega.

Ulomak br. 28 dug je 15·3 cm., širok 13·5 cm., debeo 13 cm. Na njemu su tri kuke zavijene na desno, dočim su one na ul. br. 48 zavijene na lievo, pa se razumije, da je br. 48 pripadao lievoj, br. 28 desnoj polo-

48

28

43

vici praga. Pošto je na ul. br. 28 s desne strane živi kraj praga, kao što i početak niza kukâ, vidi se, da on sačinjava upravo desni kraj praga. Na letvici mu je jedan i to prvi uzao. U širini mu je odpala čest, gdje je mogao biti kraj nadpisa. I on ima pri gornjem lievom kraju okrnutu valjastu okomitu rupu za čiviju za utvrdjivanje komada stojećega nad pragom.

Br. 43 je ulomak praga nadvratnika, dug 19·5 cm., širok 13·3 cm.; od debljine mu ostalo tek 8·5 cm., jer se okrnula. Pri lievom kraju mu je s gornje strane preko polovice okrnuta rupa duboka 10 cm., koja je imala 3·7 cm. u premjeru, a opredieljena je kao za drvenu čiviju. Lice mu bijaše urešeno troprutastom dvostrukom pletenicom sastavljenom od dva niza polukrugovâ tako spletenih, da krajevi jednih dopiru u središta susjednih. Središta su jim na zajedničkom vodoravnom pravcu, a krajevi sustičućih se polukrugova svezani su kratkim pravocrtnim elementima istoga traka. Slična se pletenica nahodi na nadvratniku iz Koljanâ,[1] s razlikom, da na njemu niesu svezani sustičući se polukrugovi. Polukrugovi su svezani kao na ovom ulomku slično spleteni na dva ulomka praga i na ulomku tegurija sa crkve Bl. Gospe u drniškom Gradcu[2] i na ulomku praga uzidana u ogradi izvanjskog dvorišta pred bivšim benediktinskim, sad dominikanskim, samostanom na Lokrumu, itd.

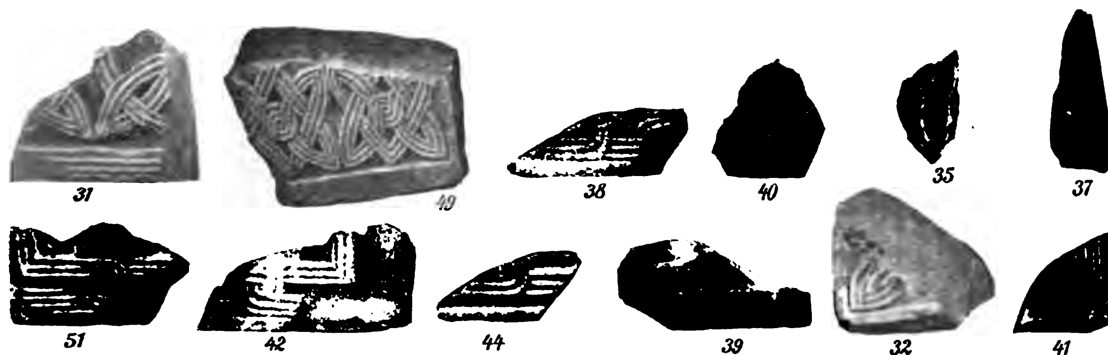
[1] Vidi „Star. Prosvj.“ God. V. Sv. 3 i 4, str. 109.
[2] Vidi „Star. Prosvj.“ God. IV. Sv. 3 i 4, str. 107 i 108.

4. Ulomci plutejâ i lezenâ sa ograde svetišta ili otarâ.

Ima trinaest, i sve malih ulomaka sa osam ili devet raznih ogradnih ploča i medju njima stojećih lezena svetišta ili otarâ. Kao što od nastupinâ, tegurijâ i pragovâ, tako i od ogradnih ploča, sačuvan je tek maličak, a velika većina uresnog gradiva sa bazilike ili je kojekuda raznešena i razstrkana, ili se treba pouzdano nadati, da će ga se još mnogo naći, kad se budu protraživati sad zatrpani grobovi u blizini crkve.

Ulomak br. 31 je od pluteja debela 10 cm.; dug je 19 cm., širok 16·5 cm. Uza sami živi rub ploče teče uzporedno troprutast trak, a do njega je od 1·5 cm. do 2 cm. visoko naskočen krivocrtan pleter krugovâ troprutastih trakova, koji, rek bi, da je bio sastavljen poput sličnog na jednom pluteju u spljetskoj krstionici sv. Ivana[1] i na jednoj lezeni potičućoj sa bazilike Sv. Marije u Biskupiji kod Knina.[2]

Br. 49 je ulomak sa ugla pluteja, dug 26 cm., širok 17 cm., debeo 11 cm. Uz rub širok 3 cm. je ostatak dviju uzporednih uzlovitih slomljenih

krivocrtnih pletenica, poput sličnih na tolikim našim spomenicima, n. pr. na krstionici u Spljetu[3] i na jednoj lezeni sa bazilike u Koljanima.[4] Sačuvana su dva takova zamkasta uzla.

Br. 38. Ulomak je to kraja pluteja. Krnjatak je debeo tek 4 cm., jer je to uprav odlomak sa žlieba, koji je bio udjelan u debljini ploče za utvrdjenje sa mužkićem susjedne lezene. Uz 13 mm. širok rub je početak mrežolike troprutaste pletenice, poput takove na zlamenitom pluteju sa Kapitula kod Knina sa nadpisom *dux Hroatorum.*[5] Dug je 15 cm., širok 6.5 cm.

Br. 40. Dug je 13 cm., širok 13·5 cm., a debeo pri živom rubu tek 3·6 cm., na protivnoj strani 4·2 cm., zato što je odlomak ploče s mjesta, gdje je u debljini imala žlieb kao i ul. br. 38. Na licu, uz rub od 1·5 cm.

---

[1] Bulić: „Hrvatski spomenici", Tab. XVI. sl. 46.
[2] Vidi „Star. Prosvj." God. I. Br. 3, str. 166 sl. IV.
[3] Bulić: Nav. dj. Tab. XV. sl. 44.
[4] Vidi „Star. Prosvj." God. V. sv. 3 i 4, str. 121. sl. 54.
[5] Vidi „Star. Prosvj." God. II. Br. 1, str. 33.

širine urešen je hasurastom pletenicom poput one na ulomku pluteja sa crkve S. Martina u Pridrazi.[1]

Br. 35 je krnjatak ogradnog pluteja, na kojem su tragovi troprutasta pletera krugovâ. Dug je 19 cm., sirok 5·5 cm., debeo 10 cm., ali to nije ciela debljina bivše ploče.

Br. 51 i 42 su ulomci pluteja, koji je naokolo bio opervažen troprutastim trakom. Polje mu je bilo urešeno četvorinama ili pačetvorinama od istog troprutasta traka, koje su, po okružnim uzlićima, na sredini stranicâ bile vezane medju sobom i sa pervaznim trakom, poput pačetvorinâ na ogradnom pluteju sa crkve sv. Mihovila u Nevidjanima[2] i poput četvorinâ na ulomku pluteja sa crkve Bl. Gospe u Gradcu drniškom,[3] te na ulomku dovratnika crkve S. Ambroza u Milanu iz IX. vieka. Kako se vidi po ostanku četvorine na ulomku br. 51 bila je ona po sriedi urešena plohorezanim križićem, kojemu je širina bila izpunjena običajnom troprutastom dvostrukom pletenicom. Okrnuti početak takova križića razabire se i na ostatku četvorine na ulomku br. 42. Taj je ulomak sa ugla pluteja, pa ima u debelini ostatak žlieba duboka 9 mm. za pritvrdjivanje sa mužkićem susjedne lezene, kao i ulomci br. 38 i 40. Obadva ulomka (br. 51 i 42) pokazuju s dolnje strane ostatke dubokih žliebova za svežívanje sa mužkićem podstavnog praga. Ulomak br. 42 je dug 20 cm., širok 10·5 cm., debeo 10·5 cm.; br. 51 dug je 19·5 cm., širok 10 cm., debeo 5·5 cm.

Br. 44 je ulomak ruba pluteja u debljini sižućoj do žlieba urezana za utvrdjivanje pluteja sa susjednom lezenom t. j. od 4·7 cm. poput ulomaka 38, 40, 51 i 42. Dug je 13 cm., širok 7 cm., debeo najviše 4·7 cm. Obrubljen je na licu pločicom širokom 11 mm., a opet toliko daleko od nje usporednim troprutastim trakom, koji je bio okružnim poluuzlićem svezan s krugovima od istog traka. Ta je plohorezba naskočena 6·5 mm.

Br. 39 je ulomak pluteja sličan predjašnjemu. Od njega se razlikuje tim, što obrubni troprutasti trak nije razlučen od jednako široke obrubne pločice i što je plohorezba naskočena 1 cm. Dug je 18 cm., širok 9 cm., debeo najviše 4·5 cm., jer je i on poput ulomaka 38, 40, 42, 44 i 51, odpao sa žlieba urezana u debljini pluteja.

Br. 32 je ulomak gornjeg obrubnog 1·7 cm. naskočenog pojasa pluteja sa ostatkom mužkića u debelini. Mužkić je debeo 3 cm., naskočen 2·5 cm. Ulomak je debeo 11·5 cm., dug 17 cm., širok 10 cm. Lice obrubnog pojasa je bilo urešeno nekom troprutastom pletenicom, od koje ostaje u kutu tek oštrokutan pregib traka.

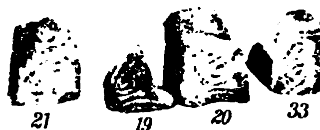
[1] Vidi „Star. Prosvj.“ God. VI. Br 1 i 2, str. 48.
[2] Vidi u ovom istom broju ovog časop. str. 85.
[3] Vidi „Star. Prosvj.“ God. IV. Br. 3 i 4, str. 109 sl. 7 i str. 111. sl. 10. uspor. Catt. N. dj. str. 196.

Br. 41 je takodjer ulomak desnog ugla gornjeg kraja lezene. Na jednoj, živoj strani debeline ostaje zarezani žlieb i okomita rupa za kraj kovinske spone, s kojom se lezena utvrdjivala uz susjednu čest ili uza zid crkve. Lice lezene bilo je opervaženo troprutastim trakom usporednim sa njezinim stranicama na 13 mm. daljine od ruba. Pravi kut obrubna traka razpolovljen je početkom dijagonalnog traka s njim stopljena, a ne kao obično spletena. Komad je debeo 12 cm., dug 8·3 cm., širok 8·3 cm.

Br. 37 je takodjer ulomak pluteja i to sa ruba do žlieba urezana u debljini ploče na 4·4 cm. daljine od ruba, kao na opisanim ulomcima br. 38, 39, 40, 42, 44 i 51. Na licu, do obrubne pločice 12 mm. široke, počimao je rek bi pravocrtan slomljen pleter troprutastih trakova 12 mm. naskočen. Ulomak je dug 15·5 cm., širok 5 cm.

5. Ulomci križića.

Sačuvana su četiri ulomka, zar sa četiri krnja istog kamenitog križića. Na ulomcim br. 33 i 20 sačuvana je ciela debljina križa, koja iznosi 8·2 cm. Ulomak br. 21 rek bi da sačinjava kraj gornjeg kraka, br. 20 dolnjega, 33 lievoga, a 19 desnog kraka križa. Kraci su se lagano razširivali prama kraju *(croix pattée)*. Desni pak kraj je u širini lagano izkopan na plitak luk, te završuje malim kukama, poput gori opisanih plohorezanih križeva na tegurijima, od kojih je gornja sačuvana. Od njegove širine (19) ostalo je, osjem kuke 5·3 cm., s kukom 6·5 cm., dug je 6·7 cm,, debeo najviše 5·8 cm. I kraj dolnjega kraka (20) je lagano u luku izkopan, ali neima kukâ. Pri kraju je 6·5 cm. širok, pri gornjem slomljenom kraju 5·5 cm. Od kraja lievog kraka (br. 33) okrnula su se obadva ugla, što se je lako dogodilo rad udarca na pruženim kukama, koje su tu imale stojati, sudeć po pravilu simetrije, kao na ulomku desnog kraka (19). Dug je 7 cm., širok pri odlomljenoj strani 5·2 cm. Gornji krak (br. 21) je ozgor ravno završivao. Visok je 8·5 cm., širok pri gornjem živom kraju 6·3 cm., pri dolnjem okrnutom 5·7 cm., od debljine mu se sačuvalo najviše 5·1 cm. U glavi tog kraja bila je probivena okomita rupa duboka 5·8 cm. za prolaz drvene čivije, s kojom je križ s gornje strane bio na nečem utvrdjen, dočim se je s dolnje naslanjao na kakav obli predmet. Kao na plohorezanim križevima na sred timpana starohrvatskih tegurija, tako je i na licu ovoga križa bila plohorezana troprutasta dvostruka pletenica, koja je pri krajevima križa završivala na dva kuta. Na ulomku gornjeg kraja sačuvana su dva i pô zavoja, na ulomku dolnjega jedna i jedna četvrtina, na desnom malo više od jedne, na lievom podpune dvie.

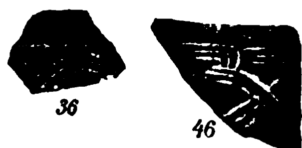

O kamenitim križićim u sredovječnim crkvama koji su stojali na amvonima, na popriečnoj gredi nad ulazom u pjevalište (trabes), na ciborijim

koji su obično s njim završivali, na ogradam pjevališta, nad vratima crkv za otarom itd. pisao sam podrobnije prigodom opisa ulomaka propeća prosta križa potičućih sa ruševinâ bazilike S. Marije takodjer u Biskupij

6. Ulomci kamenite posude.

Ulomci br. 36 i 46 pripadaju rubu polukrugljaste kamenite posud koja je imala od prilike 56 cm. u premjeru, a mogla je imati oko 30 c dubine. Mogla je služiti ili za kropionicu ili za krstionu raku, navlaš krštenje per infusionem. Ulomci su pri rubu debeli 4·2 cm. Taj je rub i kopan s nutrnje strane na zub visok 6 mm., tako, da je na taj izšuplje dio mogao liepo pristajati kakav poklopac. Posuda je bila gladko i pomnji krugljasto izdubljena, dočim joj je vanjska površina polujajasta, jer je d imalo biti dosta debelo. Ulomak br. 46 je visok 14·5 cm., tetiva gornj ruba duga mu je 14·3 cm., a pri okrnutom dolnje kraju debeo je 6·3 cm. Na vanjskoj površini, izp proste 1·4 cm. široke obrubne pločice dolazi sva p vršina urešena troprutastim krivocrtnim pleterom prekrižanim sa dijagonalnim trakovima, rek bi pop poznate ploče sa Kapitula kod Knina sa nadpisom *Dirzisclu ducem magnu*

Ulomak br. 36 ima, kao gornji porub na vanjskoj površini, 3·7 c široku pločicu lagano zaparanom crtom na 1·5 cm. od ruba razdieljenu dvie. Rek bi dakle, kao da je čest posude kojoj je pripadao ovaj ulom ostajala na stražnjoj manje vidljivoj strani, pa da joj zato gornji vodora trak nije bio troprutasto narezan i ako je vidjeti da se spliće sa osta čestima pletera inače iste vrsti kao na ulomku br. 46. Ulomak br. 36 c je 11·7 cm., visok najviše 8·3 cm., debeo pri okrnutom donjem krajn 5·3 c

Opisana dva ulomka predstavljaju prvi kod nas poznati primjer u rabe pletera troprutastih trakova za ures kropionice ili krstione rake.

7. Ulomci otarskih trpeza, oblacionarijâ ili piscinâ (crkvenih umivaonica).

Medju ulomcim nadjenim u ruševinama starohrvatske bazilike na S povima vrlo su znameniti oni, koji su pripadali pločama odredjenim ostanu u vodoravnu položaju: To su ulomci br. 15 (sastavljen od dva kaš sliepljena ulomka), 17, 13, 16 i 14. Da su ploče kojima su pripadali ulomci bile odredjene za vodoravan položaj, zaključuje se: najprije oda što dva poveća ulomka, od kojih je sastavljen ul. br. 15 sačinjavaju c kraj ploče, koja ima s jedne strane pomnjivo izkopanu plitku izdutinu, k je svakako odredjena za primanje kapljevine; onda odatle što izdublje

---

[1] Vidi „Star. Prosvj." God. II. Br. 4, str. 214—216.

[2] Vidi „Star. Prosvj." God. II. Br. 1, str. 32.

suprotna strana nije tako fino ugladjena kao izdubljena; treće odatle, što je uresna plohorezba upotrebljena na licu, koje prikazuje debljinu ploče i to sa triju strana; četvrto najpotla odatle, što je debljinom ploča s dolnje strane koso podsječena sa svih triju sačuvanih, pa će tako po svoj prilici bit bilo i sa četvrte strane, što nas napućuje ne samo na to, da je ploča stojala vodoravno, nego da je bila slobodna sa svih četvero strana naokolo, te je najvjerojatnije da bude sačinjavala upravo trpezu (mensa) starokršćanskog otara.

Prije nego predjem na sam opis i dalje razlaganje o našim ulomcima, treba mi prije u malo rieči kazati ono, što se znade o glavnim oblicima starokršćanskih otara do nastupa druge polovine srednjega vieka.

U starokršćansko doba imao je otar, osjem oblika grobne rake još i oblik stola ili trpeze (τράπεζα). Već Grgur Tour-ski izvješćuje, da je otar S. Petra u vatikanskoj bazilici stojao na četiri stupa,[1] a Sinezije Cyrenski piše kriepkim izrazom: »Ja ću obgrliti one svete stupove koji podižu iznad zemlje čistu i neoskvrnjenu trpezu.[2]« Povjestničar Rufin nam takodjer pripovieda o Aleksandru, biskupu aleksandrinskom i o svet. Ambrozu, da su oni u velikoj stisci potražili spas i pomoć *pod* otarom.[3] Kad se je moglo pod otarom stojati, znak je da je pod njim bilo prazno. O tomu nas uvjerava i pismo pape Vigilija (540—555 g.); jer u tom pismu on pripovieda, da su ga u Petrovoj bazilici vojnici otrgnuli sa otara i da je bio u pogibelji da ga pritjesne padajuća otarska trpeza, ali da su tu nesreću zapriečili djaci, koji su ju pridržali rukama.[4]

Izvanredno liep otar u obliku stola, što ga je car Justinijan postavio bio u crkvu S. Sofije u Carigradu oko god. 537., opisuje Pavao Silenciarij.[5] Da je bilo takovih otara u obliku stola i u kašnje doba, dokazuje nam i Pavao Djakon, koji pripovieda o vojskovodji cara Filipika, da je našao svojeg protivnika Tiberija, kako se je jednom rukom držao otarskog stupa.[6] Sad se tek riedko nahode još otari u obliku stola iz tog starokršćanskog doba. Jedan je naslikan sa 4 stupa u S. Giovanni in Fonte u Ravenni na mozajiku, koji kao da potiče iz polovine 5. vieka. Drugi otar na dva stupa čuva se u donjoj crkvi SS. Kuzme i Damjana u Rimu, a predaja izvješćuje, da je na njemu misu govorio već papa Srećko II. (483. g.).[7] U Francuzkoj je nadjeno više otara u obliku stola, od kojih neki imaju četiri, neki 5 stupova.

---

[1] „Habet etiam quatuor in altari" etc. Greg. Turon. mirac. l. I. c. 28.
[2] Synes. Cyren. catast. in bibl. patr. Lugd. VI. p. 150.
[3] Ruf. h. e. l. I. c. 12. — l. 2. c. 16.
[4] „Nullum latere confidimus, quia cum in eadem ecclesia a sancto eius altari tracti pedibus traheremur, tenuimus et super nos etiam ipsa altaris mensa ceciderat, nisi clericorum nostrorum fuisset manibus sustentata". Vigil. ep. XV ad univ. eccl. Kod Mansi t. IX. p. 52.
[5] Paul. Silent. v. 335—337.
[6] Paul. diac. hist. l. XX. u bibl. patr. Lugd. t. 13. p. 302.
[7] Ciampini: Veter. monum. Romae 1747. t. I. tab. XXXVII—LXX. t. II. p. 57.

Dr. Andr. Schmid u svojem djelu donosi sliku[1] otarskog stola stojećeg na jednom stupu, koji je bio odkriven u okolici Auriol-a, a opisan od Barges-a i postavljen u 5. viek. Na njemu ima otarska ploča (mensa) sprieda po sriedi u krugu urezan monogram Isusov, a s desne i lieve do njega po šest k njemu idućih golubica. »Znamenito je«, piše Dr. Schmid[2] »da pojedine otarske ploče, kao ona u Auriolu jesu na gornjoj strani izdubljene, a po sriedi kadgod i probivene. To je bivalo ili da se u većoj kolikoći proliveno vino posvećenja lašnje bude moglo pocrpiti u izdubku, ili kako cieni Viollet-le-Duc (Dictionnaire de l' arch. t. II. p. 19), da se pri čišćenju otara voda sa slučajno odpalim česticam ostije ne pušta teći na tle«. Na jednom stupu (calamus) stojala je i otarska trpeza u crkvi Bl. Gospe od Blakernâ u Carigradu.[3] Ja sam predlani, u doba jesenskih praznika, opazio u selu Lišanim. benkovačke obćine dvie starokršćanske otarske trpeze naslonjene na jednom stupu, koje ću u svoje doba potanje opisati. Jedna je koja sačinjava otar crkve S. Martina na groblju uza sjevernu stranu državne ceste, koja vodi iz Benkovca k Bribirskim Mostinama. Stup sastoji od liepo urešena starorimskog milijarna valjasta stupa sa nadpisom. Stup završuje pinijom. Ne vidi se sprieda, jer je u novije doba otar bio ponapravljen i obskrbljen mramornim antipendijem. U toj je crkvi iznutra uzidan mjesto lezene, s južne strane starorimski kaneliran pilastar sa korintskom nadstupinom, na kojoj su okrnute volute. U crkvi ima i ostanaka hrvatsko-bizantinskih plohorezanih plnteja, koji pokazuju da je to starohrvatska crkva, koja je u kašnje doba bila preuredjena. Na briegu sa zapadne strane Lišanâ, ne daleko od sela odkriveni su ostanci temeljâ starinske crkvice u čijoj se apsidi takodjer nahode ostanci otarske terpeze naslonjene na polovici razciepana debla stupa. Bez sumnje su se dakle i kod starih Hrvata upotrebljavali otari u obliku trpeze na jednom srednjem stupu.

U navedenom Migne-ovom djelu vidjaju se slike dvajuh sredovječnih otara: jednoga (str. 1276, fig. 5) u obliku masivnog pašesterca pokrivena pločom, i drugog na kojem je ploča (str. 1288, fig. 16) s jedne strane duljinom uzidana, s druge naslonjena na dva stupa. Trpezne ploče su na obadva ta otara u svojoj debelini jednako podrezane kao što su i naši ulomci s bazilike na Stupovima. Najvjerojatnije je dakle, da naši ulomci pripadaju otarskim trpezama, i to navlaš manji ulomci, koji niesu s gornje strane izdubljeni (sl. 13, 14, 16 i 17).

Osjem otarske trpeze imale su crkve u starijoj polovici srednjega vieka, pa i nešto kašnje, još dvie vrsti pokućstva, koje je moglo biti pokriveno pločama i to posve lahko ozgor izdubljenima. S jedne strane otara stojao

---

[1] „Der christliche Altar und sein Schmuck". Str. 70, sl. 11.
[2] N. dj. str. 71.
[3] Migne: N. dj. I. str. 406.

je *oblationarium* ili *prothesis*, a to je bio stô za primanje darovâ vjernikâ. Ne ima se još pravog pojma ob obliku takvog oblacionara.[1] — U nekim izpravama iz IX. vieka napomenuto je, da su kod otara obstojale dvie *piscine* (recimo *praonice* ili *umivaonice*), od kojih je jedna bila odredjena za čišćenje kaleža, druga za pranje ruku poddjakonâ i drugih nižih službenika u crkvenoj službi.[2] Naši ulomci izkopane ploče, osjem što mogahu pripadati otarskoj trpezi, moguće je da budu pripadali i oblacionaru ili jednoj ili drugoj od spomenutih umivaonica. I ako su otarske trpeze u starije kršćansko doba primale samo knjigu Evangjelja i svete posude, to se je ipak kašnje počeo uvadjati običaj, da su se bar pri početku mise polagala na četiri kraja otara četiri sviećnjaka, koji bi se uklanjali prije svršetka mise.[3] Cienim da je u X. vieku taj običaj bio posvuda razširen na kršćanskom zapadu pa i kod nas. Na ulomcim naše ozgor izkopane ploče, koji sačinjavaju cielu jednu stranu ploče, ravan je rub širok tek 3·7 cm.; nije dakle na njoj bilo dostatna ravna mjesta prikladna za primanje sviećnjaka. Zato je najvjerojatnije, da je ta ploča sačinjavala tek gornju stranu oblacionarne trpeze, ili pak jednu ili drugu posudu za umivanje.

Ulomci br. 15 sačinjavaju cielu jednu stranu ploče, kojoj ciela širina iznosi 45·4 cm., debljina 7·9 cm., dočim je od duljine sačuvano tek najviše 25 cm. Smierom duljine teče plitak izdubak širok 37·8 cm., koji, počamši od ciele stranice širine, ide kosom ravninom, okomito odsječenom u smieru duljine, i do ulomljenog kraja dopire do 4·1 cm. dubine. Bit će izdubak još malo niže dopirao, jer bi inače bio oslabio dno ploče. Uza sami dolnji brid koso odsječene dolnje strane debljine ploče bila je probivena okomita valjasta rupa, o kojoj se po sačuvanom krnjatku nebi moglo stalno kazati, da li je mogla služiti za čiviju, kojom se je ploča utvrdjivala na podložen stupac, ili je išla kroza svu debljinu dna posude i služila za izticanje kapljevine. Ima u premjeru 1·3 cm. Okomit gornji dio lica ploče sa svih triju strana imao je 4·6 cm. visine, a samo sprieda i na užoj strani urešen

[1] Migne: Nav. dj. I. str. 434.
[2] Migne: Nav. dj. I. str. 435.
[3] Migne: Nav. dj. I. str. 427.

je plohorezanom dvostrukom troprutastom pletenicom. Takovom pletenicom urešene su i koso podsječene dolnje strane lica sprieda i sa strane.

Ulomci br. 13, 14, 16 i 17. Čitava debljina sačuvala se je tek na komadima br. 14 i 16, a iznosi 10·8 cm. Druga dva su ulomci gornjeg diela ploče. Ulomci br. 16 i 17 su živi krajevi ploče okomito odsječene na ta dva mjesta pod kutom od 60°. Oni se na tom mjestu mogu da slože napravivši kut od 120°, t. j. onaj pravilnog šesterokuta. Na obadva ta ulomka, na okomitom licu širokom 5·6 cm. je i po kraj uresa plohorezane dvostruke troprutaste pletenice.

Ulomak br. 14 širok je 20·4 cm., dug 15 cm. I na njegovom okomitom licu sačuvana su dva i pô prividna kruga dvostruke troprutaste pletenice.

Ulomak br. 13 dug je 17 cm., širok 7 cm., debeo 9 cm. Na okomitom licu sačuvana su mu tri prividna kruga pletenice.

Ulomak br. 17 dug je u licu 15·7 cm., te mu je na okomitom licu sačuvano pet prividnih krugova dvostruke pletenice; širok je 8·5 cm., debeo 9·3 cm.

Ulomak br. 16 ima na licu sačuvano 13 cm. duljine, na koso odsječenoj strani 14 cm. Na okomitoj strani lica ima tri i pô sačuvana prividna kruga dvostruke pletenice.

Ima još jedan mali krnjatak (br. 23), koji je rek bi, po sačuvanom komadiću pletenice, pripadao istoj ploči.

8. Ulomci deblâ stupčićâ.

Ulomci br. 2, 4, 53 i 54 jesu od malih bridnjastih osmerostranih stupčića, koji su mogli služiti podporom opisanim pločama otarskim, umivaonim ili oblacionarnim ili i gredi nad prednjim dielom pregrade svetišta. Na ulomcima br. 2 i 53 sačuvano je svih osam strana bridnjaka. Stranice osmerokutnog presjeka su duge po 5·1 cm., a premjer kruga u kojemu je upisan osmerokut dug je 14·3 cm.

2

S.

53

Ulomak br. 2 dug je najviše 13·3 cm., br. 53 najviše 12·5 cm. Ulomak br. 4 je krnjatak, na kojemu je traga od tri ciele strane i početak četvrte. Dug je najviše 12·5 cm., debeo 5·5 cm. Ulomak br. 54 ima sačuvanu jednu i ponešto od susjedne dvie strane. Dug je 14 cm., debeo 4 cm.

Na ulomku br. 53 je s jedne strane u osovini ulomak dna valjaste rupe duboke 2·2 cm. sa 2·3 cm. u premjeru. Ona svjedoči da taj ulomak potiče s blizu jednog kraja stupčića. Sve strane stupčićâ bile su pomnjivo ugladjene.

9. Tri ulomka pobliže neopredjelivih predmeta.

Br. 2 je ulomak dug 7 cm., visok 10·5 cm., debeo 6 cm. To je okomito odsječen kraj kao praga, koji je možda stojao nad konfesijom, ili je dio grede na gornjem djelu pregrade svetišta. Dolnji dio lica je okomit i ima na sebi početak velike dvostruke troprutaste pletenice, koja završuje na kutove. Nad tim dielom vidi se kao početak žliebića, koji se nadvija nad licem i nosi početak kao niza polukružnih uzlova na troprutastu traku.

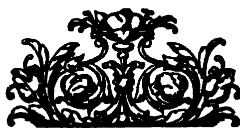

Br. 24 je ulomak nutrnjeg diela ugla nekog predmeta, koji se je počimao savijati na plitak kružan liek. Iza te valjasto izkopane plohe ima krnjotina polovice vijasto nepravilno izkopane rupe kao za prolaz drvene čivije u premjeru od 4 cm. Usporedo s rupom je s dolnje strane opet zarež kao za žlieb, koji je imao primati mužkić sliedećeg komada. Sa valjaste plohe koso je pak probivena pravilna, valjasta rupa sa premjerom od 2 cm., a s dolnje strane je opet ostatak drugog i to valjastog žlieba za utvrdjivanje s ote strane sa susjednim komadom. Ulomak je visok 15 cm., širok 14 cm., debeo najviše 8 cm.

Svi opisani ulomci sa bazilike na Stupovima jesu od liepa biela sitnozrnata čvrsta vapnenjaka. Na njemu su plohorezbe dobro i čisto sačuvane, jer su ulomci ležali u pržinastoj zemlji, koja jih nije izkaljala ni kemički iztrošila. Zato su neki ulomci, a navlaš oni tegurijâ, nadstupinâ i pragovâ, tako dobro sačuvani kao da su jučer izradjeni pa slomljeni bili.

U KNINU, o Maloj Gospi 1901.

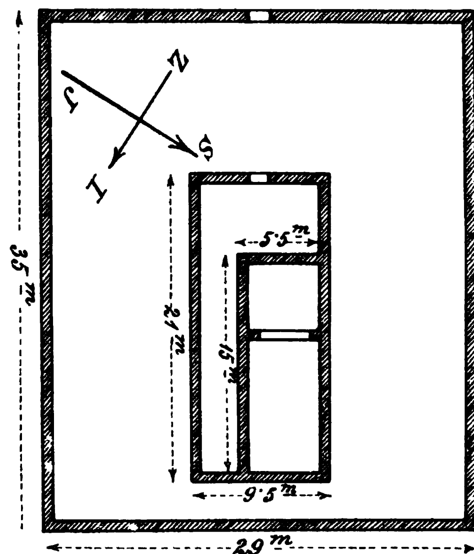
Frano Radić.

Ostanci starohrvatske crkvice S. Mihovila u Nevidjanim na otoku Pašmanu.

(Sa slikama.)

Povjerenik našega družtva g. učitelj Frano Skarpa, onda u Biogradu na moru, javlja god. 1890. (»Viestnik hrv. ark družtva«, god. XII., Br. 2., str. 70.): »Na otoku Pašmanu u župi Nevidjanskoj izmedju Mrljana i Nevidjana desetak časa daleko od župničke kuće u iztoku, na jednom malom brežuljku, kraj mora uzdizala se je crkvica *sv. Mihovila*. Kažu, da je tu bio manastir benediktinkah. Pripovidao mi je svećenik Sime Lovrić, da je crkvica bila podpuna i ciela još nazad 2—3 god., a sva je bila naslikana onakom ornamentikom, kakova se vidja narisana u knjizi »Hrvatski spomenici«. Naše je družtvo kašnje primilo za svoj »Prvi muzej hrvatskih spomenika«, u kojemu su sad sahranjeni, deset raznih manjih i većih uresnih kamenitih plohorezanih ulomaka pluteja sa ograde svetišta i amvona iste staro-hrvatske crkvice. Cienim da bi se našlo još mnogo drugih ulomaka, kad bi se okolina i nutrnjost crkvice dobro protražile. Ja sam spomenute ulomke bio opisao u svojem »Izvješću o radu hrvatskog starinarskog družtva« itd.[1] U zadnje je doba pošlo za rukom, da se pet ulomaka sastavi u jedan poveći, a dva u manji ulomak pluteja, tako da je sad jasniji sastav uresa pluteja, pa mi jih je ovdje točnije opisati i prikazati uz pomoć priloženih slika. Uz to donosim ovdje i pregledan razpored tlorisa crkve i njezine ograde po nacrtu g. Frana Margetića nadglednika lučkih radnja u Tkonu.

1. *Ulomak pluteja* za ograde svetišta sastavljen od pet manjih ulomaka (br. 2). Na tom se ulomku vidi s gornje strane početak naskočenog obrubnog

[1] Vidi „Starohrvatska Prosvjeta“, god. II. Br. 3, str. 179—180, i u posebnom otisku istoga „Izvješća“ pod br. 8.

pojasa poput onoga na tolikim već opisanim starohrvatskim crkvenim plutajima.[1] Ulomak je visok 98 cm., dug je pri donjem rubu 57 cm., debeo 10 cm., a na obrubnom pojasu 12·5 cm. Sva površina pluteja bila je opervažena pločicom širokom od 2·5 cm. do 3·5 cm. Pored te pločice ide sve naokolo pluteja troprutast trak, koji se na poznate kružne uzliće spliće sa tri vodoravna reda opet medju sobom, sredstvom jednakih uzlića svezanih trakastih troprutastih pačetvorina. Pačetvorine imaju spojne uzliće na sredinama pojedinih stranica. Gornji i dolnji red pačetvorinâ široki su po 20 cm., srednji 17 cm. U najgornjoj lievoj pačetvorini podiže se po sriedi na polukružnu podnožju krin na dugoj stapki. Do njega s lieve strane visi obsrdčast list istog oblika kao što su listovi trećega reda četvornih polja na jednom pluteju crkve S. Sabine u Rimu iz god. 824—827.,[2] o kojima Cattaneo piše, da je lozovo lišće. S druge strane krina sva je prilika da će bit bio simetrično položen jednak list. U prvoj srednjoj pačetvorini s lieve strane je plohorezana ležeća troprutasta, trakasta dvostruka pletenica, poput turice duhana. Prva lieva pačetvorina dolnjega niza izpunjena je plohorezanom paunpticom, kojoj je, radi kratkoće prostora, rep savijen nad ledjima. Na vrh glave mu kukma. Na repu se ističe oko karakteristično na perju paunova repa; a vaskolik je rep izradjen na način jednog jedinog pera, poput retorične slike *pars pro toto*, t. j. po sriedi badrljica, a s jedne i druge strane uzporedne ćesice. Staje na sprieda pruženoj desnoj nozi, a lievom je uhvatila jabuku i priniela ju do kljuna, kojim u nju kljuva. U početku sliedeće pačetvorine dolnjega niza vidi se početak troprutasta traka četverostruke ležeće zatvorene pletenice.

2. Ulomak pluteja (br. 5). Dug je 38 cm., širok 28 cm., debeo 18 cm. Da nije za 8 cm. deblji od prijašnjega, moglo bi se pomisliti da mu je pripadao kad nosi ulomak polja jednako razdieljena troprutastim trakovima i jednako složena. Samo je ovdje sačuvano polje četvorinasto, moglo bi dakle pripadati jednoj te istoj strani pregrade, s koje je i komad br. 2. U tom se polju jasno vidi plohorezan splet dvaju spljoštenih troprutastih pakružnih komada. U središtu spleta je pupica.

[1] Vidi „Starohrv. Prosvj." God. V. Sv. 3. i 4., str. 112. sl. 6., str. 113. sl. 7.
[2] Cattaneo „L' arch. in Italia" — str. 156.

3. Ulomak pluteja (br. 9). Od prilike istih protega kao i br. 5, pa su možda obadva i pripadala istom komadu pluteja sa ograde svetišta, koji će bit bio zato deblji, jer je imao zar služiti podlogom amvonu. Na njemu su oko tri četvrtine pačetvornog polja, u kojemu je plohorezan pritjesnut splet dviju troprutastih pakružnica, koje se kosije križaju nego one na ulomku br. 5, te niesu pri vrhovima sagnute.

4. Dva ulomka amvona (br. 1 i 7). Ta dva ulomka, koji sačinjavaju česti valjasto savijena amvona, debela su od 10 cm. do 11 cm. Na njima se vidi, da je vanjska površina amvona bila okomitim i vodoravnim pojasima razdieljena na četvorine, kojih su polja bila urešena plohorezanim pticama u raznim skupinama i položajima. Pojasi su obrubljeni uzkim pločicama i urešeni plohorezanom dvoprutastom pletenicom, sa jednakim valjastim jamicama naročito pravilno probivenim u svakom središtu prividnih krugova. Ulomak br. 1 visok je 43 cm., širok 39 cm. Na njemu su sačuvani jedino križalište pojasnih trakova i početci dvajuh polja. U gornjem polju sačuvani su rep predstavljen sa sedam usporednih pera i noge leteće ptice po svoj prilici orla ili sokola, jer gnjavi pod sobom manju pticu, kao svraku, koja je u položaju trkanja put lieve strane. U dolnjem je polju sačuvan gornji dio tiela, glava i dobar dio raztvorenih krila leteće ptice, zar golubice, glavom okrenutom na lievo.

Ulomak br. 7 je od živog gornjeg ruba, koji je bio opervažen sa onakovim trakom kakovim je razdieljena površina amvona. Na njemu su ostanci dvajuh polja. Na lievom je dobar dio paun-ptice okrenute na desno sa zatvorenim krilima. Izpod nje se podižu dvie dvoprutaste krajne vitice bilinskog uresa, na kojemu je možda stojala. Ulomak je visok 31·5 cm., širok 35 cm.

Svi opisani uresni ulomci iz crkve S. Mihovila jesu od gusta biela vapnenjaka.

Sudeć po gori opisanim ulomcima, ta je crkva bila sagradjena u 9. ili najkašnje u 10. vieku.

U KNINU dne 16. rujna 1901.

Frano Radić.

Još o hrvatsko-bizantinskom slogu.

(Nastavak. Vidi br. 3—4 od pr. g. i br. 1—2 od o. g.)

Sam g. Z. je prisiljen kašnje priznati u svojem predavanju, kako je vrlo poučna stvar odkriće, da je uprav isti motiv (troprutasta traka) bio izumljen od drugog naroda na prvobitnom stepenu prosvjete: od Grkâ. On pripovieda po M. Collignon-u (Histoire de la sculpture grecque — I. str. 226) da »je u Olimpiji bio izkopan mali reljef od tuči, koji potiče iz sredine 6. v. (pr. I. K.) kojega su polja sa figuralnim predstavama opervažena letvama; ove su nakićene uresom od tri spletena traka«. Kako onda, i po čemu može g. Z. da broji motiv troprutasta traka medju specifično germanskim motivima? On je naprotiv već po tom samom primjeru morao zaključiti, da glavni uresni motiv klesarstva na kamenitim spomenicima iz doba od VIII. do XI. vieka, motiv troprutasta traka nije nipošto izumljen od Germanâ nego da je obstojao od prastarih doba.

G. Z. (str. 22) kaže, da »je plastičan ures po longobardskom ukusu navlaš tamo bogato zastupan gdje su obstojale jezgre longobardske moći«. Zaisto se on ne bi bio tako izrazio, da su mu bili poznati mnogobrojni starohrvatski plastični spomenici Istre i Dalmacije, Hrvatske i Bosne, gdje se vrlo dobro znade, da nisu obstojala nikakva središta, i dokle nije sizala ni periferija longobardskog gospodstva. Jesu li Pulj, Cres, Sisak, Zadar, Nin, Knin, Trogir, Spljet, Ston, Dubrovnik, Kotor itd. bili igda, središtim longobardskih vojvodina? Niesu za stalno, jer su već drugom polovicom I. vieka longobardskog vladanja u Italiji sve današnje hrvatske zemlje bile već naseljene Hrvatima, koji su imali svoje domaće vojvode zavisne od vrhovne oblasti bizantinskih careva. Do sličnih se neosnovanih zaključaka može doći jedino onda, kad se kojekuda izribanim razlozima hoće pošto po to, da podupire a priori postavljena tvrdnja, koja inače ne ima nikakvog stvarnog temelja.

Čudnovata je i ta okolnost, pa i dostojno osobita obzira, kako se dva najvatrenija branitelja, dapače zasnovatelja naziva tobožnjeg *longobardskog sloga* ne slažu medju sobom u tumačenju postanka i glavnih obilježja njegovih. G. Zimmermann nahodi vaskolik početak i izvor tog novo-skovanog sloga na plohorezbi jedne ogradne ploče na krstionici biskupa Kalista u Cividale u Friulu, koju je, na mjesto propale starije, postavio patrijar Siguald iz-

medju god. 762—776. Naprotiv Stückelberg, koji je svoju knjižicu napisao dvie godine nakon Z-ovog predavanja, na tu se ploču baš najmanje obzire, a Zimmermannovo predavanje u obće niti ne napominje, po čemu treba zaključiti, da ga nije smatrao vriednim nikakva obzira.

G. Z. sam priznaje (str. 9), da »su Langobardi kroz prvo stoljeće svojega vladanja u Italiji ostali što su i prije bili više vojska, nego li narod«, priznaje da je posve krivo i netemeljito mišljenje, koje da se je do zadnjih doba uzdržalo o cvatnji domaće umjetnosti za kraljice Teudolinde; priznaje da je tu priču Cattaneo posve uništio, onaj isti Cattaneo, o kojem na drugom mjestu kaže, da »mu knjigu u ostalom treba oprezno upotrebljavati«; priznaje činom, ako ne izričito, svoje nepoznavanje suvremenih hrvatskih spomenika; ali, ako, upoznavši se s njima, kako mu je to još dužnost bila prije nego se je izložio svojim predavanjem, i sam opet pročita danas svoje rieči (str. 29), da se dulji obstanak tobožnjeg longobardskog sloga ne može nigdje dokazati nego u središtu Lombardije, u Paviji i Milanu, dočim su u hrvatskim zemljama mnogobrojniji, raznoličniji i za dulje doba posvuda razšireni spomenici srodnoga sloga, zaisto će bit prisiljen takodjer priznati netemeljitost svojeg mišljenja i zabaciti predloženi *„terminus technicus“* o »plastičnom načinu urešivanja po longobardskom ukusu«.

Nego čujmo sada doslovno njegovo razlaganje o uresima spomenute ploče patrijara Sigualda: On će baš ovako: »Cividale bijaše pribivalištem friulskih vojvoda. Tamo je biskup Kalist oko god. 740 podigao krstionicu. Oko osmerokutne rake za uronjivanje stoji osam stupovâ, koji nose osmerokutan pokrov na način ciborija. Dolje medju stupovima nahode se na šest stranâ doprsne ploče, dvie strane ostaju otvorene. Možemo ob uresu gornjih česti da učinimo mnogo zlamenitih opazaka, ali se osobito obraćamo k jednoj od doprsnih ploča. Ista je umetnuta kao zamjena prijašnje 20 do 30 godina kašnje. Nosi stalan nadnevak. Polag nadpisa, osnovana je od patrijara Sigualda, koji je biskupsku stolicu zapremao od 762—776 godine. U četiri kuta te ploče predstavljena su četiri evangelista u četiri okruga, napravljena od dva traka spletena poput brojke 8, a urešena lišćem. Kržljavi kraci angjela i životinjâ imaju najveću sličnost sa živinskim kracima koji su upotrebljeni u slogu seobe narodâ. Krila i glave pokazuju uresan nacrt, pri kojem se može razpoznati srodnost sa sjevernjačkom ornamentikom. Tjelesa triju živinskih simbola razplinjavaju se u malašan spužolik ures, u čemu se jasno iztiče sjevernjački običaj, da se predmeti konačno ne docrtaju, nego da se uresno razplinu. Svakako je sjevernjački živinski ures raztrgnuo česti živinskih tjelesa jedne od drugih, te je uresno preobličivanje tako daleko dotjerao, da jih je samo težko razpoznavati. Ali najprije treba ti likovi da predstave nešto odredjena, što nije bio slučaj kod

sjevernjačke ornamentike, a drugo trebalo je ovdje u južnoj zemlji, gdje sve teži k odredjenu obliku a ne razplinjuje se kao u sjevernjačkoj magli u neopredieljeno i slikovito, da umjetnost nakon dviesta godinâ, pod uplivom starokršćanske i bizantinske, primi stalne i suvisle oblike. Dalji nam naputak daje još vrst reljefa«.

»Rezbarije su posve plitke, te se jedva podižu iznad jednako ravna dna, nekoliko zaparanih poteza nadopunjuje nacrt. Prezrena je svaka vrst modelacije. Ta posve prvobitna vrst vajarije jedva da se razlikuje od nacrta. Ali mi nahodimo sličnu vrst risarskog vajarskog sloga u onomu iz doba seobe narodâ; on nagoviešta na izvor iz drvorezbarskog uresa. Dakle i u tehničkoj strani iztiče se sjevernjački elemenat«.

»Ploča je u obće podpuna uzornica svih upliva i elemenata, koji su se tada križali u Friulu i u cieloj longobardskoj kraljevini. Prostor izmedju četiri simbola evangelistâ razdieljen je na dva pojasa, gornji i dolnji. U gornjem je križ. Nad njegova dva kraka su dvie ružice, izpod njih dvie stvari, koje se prikazuju kao presjek naopako nacrtanih jelovih drveta, kojih su dvie najdolnje grane vitičasto zakučene. To su grčke palmete u barbarskom shvaćanju, počelo uresa, koje se vrlo često nahodi na takovoj vrsti umjetninâ, te se svojem starinskom praliku približuje sad više sad manje. S obedvie strane križa stoje dva sviećnjaka. U donjem pojasu raste u sredini drvo, kojega obedvie glavne grane završuju na dvie jedna k drugoj okrenute živinske glave, motiv koji spominje starinske pralikove, s druge je strane morao pristojati germanskoj mašti, jer je ona bila naučna na okončavanja raznih predmeta u živinske glave. S obedvie strane tog drva stoje dva grifa, a nad njima nahode se dvie ptice koje nose po grozd u kljunu. Imamo dakle na toj ploči starinska po bizantinskoj umjetnosti prenešena počela i starokršćanske simbole, ali oboje u izvornu shvaćanju, koje zavisi od germanskog duha i tehničkom izvedenju. Nakon dviestogodišnjeg gospodstva počelo je germanstvo da se prosvjetljuje, da u sebe prima prosvjetna počela zaposjednute zemlje. Ali je dosta jako, da utjesne neoprovrziv germanski pečat umjetninama što jih proizvodi i u kojima se pojavljuju ta različita počela«.

Dok g. Z. u svojem obrazlaganju mnogo drži do motiva živinskih glava, kojima završuju glavne grane uresnog drveta na Sigualdovoj ploči, te naglašuje kako je to moralo pristojati germanskoj mašti, naučenoj na takova okončavanja, onamo njegov sunarodnjak Stückelberg (N. dj. str. 54) čisto kaže, na temelju izpitanih talijanskih spomenika, da »nigdje ne ima kod longobardskih uresa kamenarske plastike onih fantastičnih zmijastih likova ni trakovâ završujućih u živinske glave, koje susretamo na svim spomenicima sjevernjačke umjetnosti«. U bilježci pak k tomu piše isti g. St. »Bilinski uresi, koji završuju u živinske glave jesu kod Longobardâ

posve iznimni«. Takovom iznimkom broji svakako slučaj na cividalskoj ploči. Ali je g. Z. mislio da se može okoristiti tom iznimkom, pa ju je protegnuo na svu vrst sličnih spomenika, napravivši od iznimke pravilo, dočim se je u svako doba medju pametnim ljudima složno uzimalo, da iznimke potvrdjuju pravilo. Ja sam već prije dokazao[1], kako g. Z. ne ima nikakva prava da svojata izključivo za Germane živinski ures, pa mi ne treba ovdje opetovati iste razloge. Dodat mi je samo to, da se nigdje ne može opaziti, da je živinski ures, tako obilno upotrebljavan na kovinskim predmetima, a osobito motiv okončavanja prosto linearnog i bilinskog uresa u živinske glave, prešao na klesarstvo ili kamenitu vajariju. Dapače je to jak argumenat za pobijanje Zimmermannove teze, kad se promisli, da su Germani u doba od VI.—IX. vieka u umjetnom obrtu pa i u minijaturama rukopisâ bili tako objeručke prigrlili taj motiv živinskog uresa, a da se pak upravo taj motiv ne nahodi nigdje primjenjen na suvremeno klesarstvo onih krajeva, koji su bili ili izključivo naseljeni Germanima, ili barem tako da su oni u kratko doba absorbirali rimsko žiteljstvo. G. Stück se ovako o tomu izrazuje (N. d. str. 54.): »Samo u malom obrtu Longobardâ nahodimo pokušaje, da se sdruže uresi i živinske glave; k tomu bi spadali okovi mrtvačke škrinje sa Civezzano, drugi neki nahodjaji u zemlji, na dalje stražnja strana bjelokostnog uveza knjige u Monzi, koji je obskrbljen prošupljenim uresima viticâ i remenja koji završuju glavama. Ali u nikakovom slučaju se taj spomenik ne smije smatrati kao proizvod čisto longobardske tehnike«. »Minijature rukopisâ« pak, kaže dalje g. Stück. (str. 55), a razumije se da govori o longobardskima, »pokazuju nam slične živinske i uresne tvorbe, kao kod Iraca i Franaka, t. j. obće barbarske vlastitosti, koje ne izkazuju nikakovih plemenskih obilježja«· — Vidi se dakle, da se o Longobardima još ne može dokazati, niti da su u malom obrtu, poput svojih sjevernih srodnika, posjedovali tako obće upotrebljen živinski ures, a kamo li bi se moglo tvrditi, da bi taj motiv sačinjavao nekakav potez obilježja tobožnjeg longobardskog ukusa u vajarstvu na kamenu!

Tjelesa triju živinskih simbola na Sigualdovoj ploči ne razplinjavaju se u malašan spužolik ures, kako tvrdi g. Z., nego, pošto su od sva četiri simbola, pa i evangeliste Mateja, uzeta tek poprsja, to su kod triju živinskih simbola mjesta presjeka urešena kukom, kako su na pr. urešeni kukama krajevi suvremenih uklesanih križeva i dolnje grančice paomâ. Ne ima tu razplinjavanja ni raztrgnuća živinskih česti, kako sam g. Z., sebe pobijajući, izpovieda, da je uradio sjevernjački ukus, niti ima uresnog preobličivanja tako daleko dotjerana, da bi bilo tek težko razpoznavati pojedine životinje. Svakomu je jasno, na prvi pogled ploče, da su tu predstavljena poprsja

[1] Vidi ov. čas. ove god. Br. 1—2, str. 14—17.

orla, angjela, vola i lava bez ikakva preobličivanja, samo barbarski, plitko i bez ikakve modelacije, kako nije moglo ni da bude drukčije iz ruku bizantinskih umjetnika ili njihovih prvih još nevještijih učenika u VIII. vieku t. j. u doba kad je vajarska umjetnost spala bila na najniže grane. O toj ploči vrlo je dobro rekao Cattaneo[1]: »U toj *kompoziciji posve iztočnjačkoj, što nam napominje one što smo jih vidili na pročelju stolne crkve u Atini,* Selvatico je naprotiv vidio odsjev maglovitih nauka Sjevera, donešenih nam preko Alpâ od Longobarda!« Sam g Z. kaže, da se na toj ploči sve ne razplinjuje, »kao u sjevernjačkoj magli (izraz pozajmljen u Selvatico-a ili u Cattaneo-a) u neopredieljeno i slikovito«, ali, pripisujuć radnju longobardskim majstorima, opravdava tu silnu razliku tim, da je »umjetnost nakon dviesta godinâ pod uplivom starokršćanske i bizantinske« trebalo »da primi stalne i suvisle oblike!« Prije svega treba ovdje da odbijemo prvih sto godinâ longobardskog gospodstva u Italiji, u koje doba smo vidili, a to nam kaže isti g. Z., da su Longobardi ostali što su i prije bili »više vojska nego li narod«. Dapače g. Z. tvrdi, da »još početkom 8. vieka, polovicom zadnjega longobardskog vladanja, Longobardi i Rimljani bijahu još dva posve odieljena naroda«. Kad su Longobardi tako kasno počeli da se miešaju sa Rimljanima, i kad se već u IX. vieku ne može ništa da znade »kolika li je bila snaga longobardsko-germanskog elementa«, kako piše g. Z. (str. 7—8), nego kaže, da će tražiti na to odgovora u sačuvanim umjetninama, lako se je dosjetiti, ako je taj narodni elemenat tako brzo utonuo u rimskomu, da nije imao u sebi dostatne odporne kulturne snage, ni kulturne sposobnosti. I premda sam g. Z. prije kaže, da su početkom VIII. vieka bili Longobardi odieljeni od Rimljana, kašnje hoće opet da iztražuje »koje li je tragove ostavio longobardski duh u umjetninam, koje su postale u doba cvatnje longobardskog vladanja u Italiji« (!). Na str. 10 pak kaže, da »Ako hoćemo da razaberemo tragove longobardskog naroda u umjetninam drugoga stoljeća, tad treba da svoj pogled upremo poglavito na Friul, gdje je postojala jedna od najmoćnijih vojvodina Longobardâ. Ali i tamo pojavljuju se dotične umjetnine tek posve pri svršetku njihove vladavine« (!!). Te umjetnine dakle niti su postale u doba cvatnje ni u središtu cvatnje longobardskog vladanja! Pa kako onda, da se one pripišu Longobardima? Gdje su dakle tragovi longobardskog duha u umjetninama koje su postale u doba cvatnje longobardskog vladanja? Gdje li je taj dviestogodišnji upliv starokršćanske i bizantinske umjetnosti na longobardsku; gdje je tečaj i razvitak tog upliva? Na kojim se spomenicima starijim od Sigualdove ploče nahode očiti tragovi tog upliva, kad jih eto nije razabrati niti na spomeniku iz kraja longobardskog vladanja? Neka g. Z. izvoli odgovoriti na ova pitanja. — Ne ima tu druge već ako se prizna, da se je skočimice i preko noći, od danas do sutra bizantinska

[1] L'archit in Italia dal secolo VI. al Mille circa str. 89.

umjetnost pretvorila u tobožnju longobardsku! Ja ne znam ko bi to pametan mogao pomisliti, da bi varvarski i nasilan narod, koji osvaja tudju zemlju i podjarmljuje tudji narod, gospoduje nad njim za dviesta godinâ silom oružja, u vrieme sjaja i veličine svojeg vladanja ne ostavlja nikakva traga kakvih svojih narodnih osebina na umjetničkim spomenicima u to doba podignutim; da bi taj narod upravo pri kraju zadnjih godina svoje malaksajuće snage počeo razvijati nov slog u klesarskoj umjetnosti, kojom se nije nigda bavio u vrieme svojeg sjaja, bogatstva i veličine; i da bi pak suviše taj slog mogao podpuno usavršiti baš nakon konačne propasti svojeg gospodovanja, kad se je pod tudjom vladom, kao Longobardi pod karolinžkom, morao u pravim i dužnostima izjednačiti sa kulturno vazda nadmoćnijim prijašnjim svojim podložnicima i robovima! Umjetnički narodni slogovi, kako nas povjest uči, kao biljeg narodnog sjaja, moralne i materijalne snage, zadovoljstva i veličine, ne razvijaju se u doba narodne slabosti, potištenosti i podložnosti jačim narodima, nego u doba narodne samostalnosti, sloge i slobode, cvjetanja i nespriečenog prosvjetnog razvijanja. Ako dakle Longobardi kroz doba svoje slave i moći niesu u Italiji ostavili nijednog traga svojih narodnih osebina u tadašnjoj umjetnosti; niesu se mogli ni oni oteti obćem povjestničkom zakonu i stvoriti nov umjetnički slog, baš u doba svojeg propapanja, i, čisto recimo, uprav narodnog izčezavanja sa lica zemlje, te pozornice svjetske povjesti. Što se ne počimlje, ne može se ni dovršiti. Velika poduzeća i nove tvorevine ako čovjek ne osnuje i ne dotjera u doba mladosti i zrelosti života, po gotovu neće u starosti. Isti zakon vlada i nad čitavim narodima, a potvrdjuje nam ga svjetska povjest neizbrojnim primjerima.

Nikakove vriednosti ne ima niti Z-ovo razlaganje o tehničkom izvedenju Sigualdove ploče, kao sjevernjačkom elementu. Plitka rezbarija, kako sam već prije iztaknuo, obilježje je bizantinskog klesarstva već od VII. do X. vieka. Takovoj klesariji ne treba tražiti izvora i prenosa sa drvorezbarskog uresa u VIII. vieku, kad je nahodimo već gotovu u rukama bizantinskih umjetnika u Africi, Siriji, Grčkoj, u Armenskoj, u svim hrvatskim zemljama i u Italiji, dakle na čitavom području bizantinske carevine. Da bi joj pak i morali tražiti izvor i prenos sa drvorezbarstva, ne bi se trebalo ograničiti na same Longobarde, o kojima vidjesmo da niesu imali prilike ni vremena, da uplivaju na razvitak umjetnosti, nego radje baš kod starih Slovenaca, stanovnika Friula, i kod Hrvatâ, kod kojih je drvorezbarstvo, odkad se spominju u povjesti, vazda u porabi bilo, pa se je i sačuvalo i do današnjeg doba u domaćem obrtu.

Na Sigualdovoj ploči imamo doisto, kako i g. Z. priznaje »starinska po bizantinskoj umjetnosti prenešena počela i starokršćanske simbole«, ali ni u jednim ni u drugim ne ima, niti se može da nazrieva kakva »izvorna

shvaćanja« ni izvornog tehničkog izvedenja, kako sam već na više iztaknuo. Dakle su to samo ničim ne dokazane, već samo onako na prosto izjavljene tvrdnje, ono što polag pretresanog razlaganja o Sig.-voj ploči piše g. Z., da je »germanstvo dosta jako, da utjesne neoprovrziv germanski pečat umjetninama što jih proizvodi«, jer, niti su to umjetnine proizvedene germanstvom, niti ima na njima, kako sam već dokazao »neoprovrziva germanskog pečata«, nit ikakvog pa ni najmanjeg očitog traga germanskog upliva.

O drugim tobože longobardskim spomenicima ne će g. Z. da potanje razpravlja, nego kaže (str. 13) da se *žalibože* mora da »zadovolji s tim jednim primjerom iz Cividale«, te da može »u ostalom tek sumarno navesti što li nas za 8. viek dalje uče spomenici Friula i s njim srodne iztočne Gornje Italije«. Ako mu je, u aprioristične namjeri da svakako nadje longobardske tragove, tako slabo izpao pokušaj izpitivanja na Sigualdovoj ploči s jedinim primjerom grana završenih u glave, g. je Z. bio stalno uvjeren, kako bi ga još gore sreća poslužila bila na ostalim suvremenim spomenicima, gdje takovih glava ne ima; i zato je ono rekao *žalibože*, a premučao je razlog te žalosti. Opet on ipak kaže o spomenutim drugim spomenicima: »Vazda nahodimo tri elementa: staro-kršćanski, bizantinski i sjevero-germanski duh, koji obojicu zahvaća i na osobit način preradjuje« (!). Ali nije bilo dosta samo kazati, nego je najpače i ponajprije trebovalo da i dokaže, kako nas uči velepohvaljena njemačka temeljitost (Gründlichkeit), gdje i, putem uporedjivanja na poznatim spomenicima, kako to sjevernjački-germanski duh zahvaća i na osobiti način, različit od bizantinskoga i starokršćanskoga, preradjuje starokršćanska i bizantinska počela.

Medjutim mu se ne može na ino, da prizna ipak, kako u sjevernoj Italiji »ima uz to (ali ne nabraja napose *uz koje* konkretne primjere) čisto bizantinskih djela, koja ili su bila unešena iz Bizanta, ili su jih na mjestu izradili bizantinski umjetnici«. Težko je vjerovati, da bi proste uresne klesarije na težkim kamenitim pločama mogle biti prenašane čak iz Bizanta u Italiju uz onako težke i mučne saobraćajne prilike, kakve su vladale u 8. vieku, pa se takovo nagadjanja izključuje. U toliko za nikakav konkretan primjer nije g. Z. u stanju da kaže, da je bio izveden od kakva longobardskog umjetnika. G. Z. izpovieda jošte, da na tim spomenicima, a mogao je dodati: sve isto kao i na cividalskim, »starokršćanstvo podaje svoje simbole, odredjuje dakle sadržaj, bizantinstvo doprinaša mnogo uresnih motiva. Ali iza obojice, iza starokršćanskoga i iza bizantinskoga stoji starinsko, po kojemu sliedi predaja starinskoga.

Ovdje bih mogao slobodno da dovršim pretresanje Zimmermannovog predavanja, jer sam već izložio sva protuslovja, u koja upada i oborio sve prividne razloge, što jih on navodi na podporu postavljene teze, da su Longobardi ostavili takovih tragova u klesarskoj umjetnosti VIII. i IX. vieka

7

u Italiji, da se ta umjetnost može nazivati longobardskom, a ne bizantinskom, ili prije barbarsko-bizantinskom (za 8. v.), kašnje italo-bizantinskom, kako je predložio i prilično temeljito dokazao oplakani Cattaneo. Nego pošto svi glavni zastupnici protivničkog mnenja smatraju Zimmermannovo predavanje najčvršćim uporištem, a ono se u daljnjem tečaju još navraća na predmet, to da mi gospoda Krauss, W. Neumann i Strzygowski i ostali nebi mogli prigovoriti, da sam jim ostao dužan analizu preostalih Zimmermannovih razmatranja, i da zato niesam podpuno oborio njegovu tvrdnju; to ne smijem da prekinem, već mi ga je sliediti do svrhe.

On piše (str. 14) da »Za karakteristiku umjetnosti 8. vieka treba još navlaš iztaknuti nadstupine. Kao primjer neka služi nadstupina već napomenutog ciborija u Sv. Jurju u Valpolicella«. To svakako stoji, ali u smislu da je umjetnost bizantinska, djelujuća na talijanskom tlu. O toj nadstupini, kao što o mnogo ljepšim i izvornijim starohrvatskim nadstupinama, koje se sad čuvaju u našem »Prvom muzeju hrvatskih spomenika« u Kninu pisao sam obširnije već u početku ove razprave,[1] te dokazao, kako bi same već bile dostatne, da se slog starohrvatskih graditeljskih i klesarskih spomenika srodnih italo-bizantinskim nazove hrvatsko-bizantinskim, pa sam o tom govorio i na II. medjunar. kongresu kršć. arheologa u Rimu, u 3. sjednici III. odsjeka, kako sam već napomenuo tečajem ove razprave.[2] Da su nadstupine, srodne onim u Valpolicella, vladajuće u 8. i 9. vieku u italo-biz. umjetnosti, kako piše g. Z., to je on čitao u prezrenoj knjizi Cattaneo-voj, ali tu ne ima baš ništa longobardskoga, nego je plod mašte talijanskih umjetnika, učenikâ Bizantinacâ.

G. Z. dodaje, da »ne samo nadstupine, već da i druge graditeljske pojedinosti, kao štapić bisernog zrnja i ures stječućih se valova bivaju samostalno shvaćeni i preobličeni« u spomenuto doba umjetnosti u Italiji. To preobličenje nije nego plod naravskog propadanja umjetničkog ukusa za vremena najezde varvarskih naroda, i nejasno sačuvane predaje staroklasičnog uresa bisernog zrnja, koju možemo i mi sliediti preko staro-kršćanskih navlaš solinskih spomenika do starohrvatskih; ali ne ima u njima nikakvog izvornog motiva, koji bi mogao služiti osobitim obilježjem novog sloga.

Ništa ne podupire Zimmermannovu tvrdnju ono što on kaže (str. 15) o plohorezbama na otaru crkve S. Martina u Cividale: »Ti su reljefi« po njegovim riečima, »nespretna i surova oponašanja starokršćanskih i bizantinskih pločica od slonovine«, ništa drugo dakle nego biljeg nevještine tadašnjih bizantinskih klesara. Iste vrsti shvaćanja i izradbe za figuralne klesarije na pročelju sarkofaga u muzeju S. Donata u Zadru, kojega se slika

[1] Vidi „St. Pr." God. V. Sv. 1., str. 30—33.
[2] „ „ „ „ V. Sv. 3 i 4, str. 124.

nahodi u Eitelbergerovoj knjizi,[1] a potiče takodjer po svoj prilici iz VIII. vieka, te ga zaisto niesu izradili Longobardi nego Bizantinci.[2] Nego čudo je, kako g. Z. »uprkos posvemašnje nevještine«, kaže »da se razabire germanski tip, koji je kiparu izpao posve nehotice« (!). Ne znam u čemu je gosp. Z. našao taj germanski tip; zaisto nije u »daleko naskočenim jabučnim kostima i razkolačenim očima«! O tim nesgrapnim rezbarijama, na kojima nije moguće razabrati osobitog plemenskog obilježja, liepo se izrazuje Cattaneo, kad o njima piše: »Kad surovost vremena (744—749) ne bi opravdavala prisutnost tih nevolja, trebalo bi jih uzeti za ništa drugo nego za zdepnaste karikature; takove su to pogreške, da se mogu usporediti samo s onim šaranjem što ga često običavaju nesgrapno izvadjati neotesani pučki sinovi na zidovima nasih kuća, navlaš ako su svježe obieljeni i popravljeni«. I to bi imao biti taj tobožnji *germanski tip!*

Još jednom nailazi g. Z. na pojav, koji bi ga bio imao dovesti na pravi put, da ne bude preko mjere zaokupljen obljubljenim svojim longobardstvom. Spomenikâ iz 8. v. koje zove da su longobardskog obilježja, nalazi (vazda po Cattaneo-vom tragu, a da toga ne napominje) osjem u Frilu u okolici Verone, Ferrare, Bolonje i nešto malo jih u Mlecima. Zatima nastavlja: »Slika biva posve drukčija obratimo li se sa iztočne Gornje Italije k srednjoj, k samim gradovima Veroni, Breši, Milanu i Paviji, gdje je ležala jezgra longobardske kraljevine. Nadstupine u Breši i u Veroni imaju zaisto u obće oblik poput onoga u Valpolicella, ali su oni vrlo gizdavije nacrtani«. Po tomu, da je hladnokrvno mislio, mogao je naravskim načinom zaključiti, da gizdaviji oblik tih nadstupina dolazi odatle, što su poglaviti gradovi, u jezgri kraljevine mogli tražiti i plaćati najbolje suvremene umjetnike, kao što vazda biva. Dalmatinski spomenici iz rimskog doba istog su sloga i ukusa kao i oni u gradu Rimu, ali su jim nacrt i izradba toliko suroviji i različitiji, kolika je razlika izmedju procjedjene i ugladjene prosvjete glavnog grada velike carevine, i njezinog odsjeva u pokrajinama. Sad, pošto i sam g. Z. tvrdi, polag svojeg, i ako nepriznatog, vodje, oštroumnog Cattaneo-a, da su »glavni spomenici onih krajeva bizantinska djela«, morao je, po zakonim zdrave logike, doći do neizbježivog zaključka, da je slog svihkolikih spomenika 8. vieka u Gornjoj srednjoj i u iztočnoj Italiji *varvarsko-bizantinski*, kako ga je učio po njemu zaniekani mu »maestro e donno« R. Cattaneo.

Svoje krivo uvjerenje nastoji g. Z. da opravda ovako: »Dakle, kako bi se imalo očekivati, nije se tada longobardska umjetnost najsnažnije razvila u jezgri kraljevine, u Paviji i kašnjoj Lombardiji, nego u friulskoj vojvodini. U glavnom sielu Longobardâ prizvaše u pomoć inozemne umjetnike. To

---

[1] Die mitt. Kunstd. Dalm. str. 134—135.

[2] Vidi moj opis u članku „Hrvatske starine Zadru“ u „Viestniku hrv. arh. dr.“ God. XII. Sv. 2., str. 34—38.

nahodi svoje tumačenje svakako u tom, da je Lombardija već u staro doba bila igrala neku ulogu, te je stara predaja bila tamo još živuća. Uslied toga nije bio nigda posve propao umjetnićki ukus; uvidilo se, da su bizantinski umjetnici daleko nadkriljivali domaće. I zato jih pozvaše na radnju. Nego su oni možda i sami dolazili, jer su se tu u središtu kraljevine nadali boljoj zaradi. Ali iztočna Gornja Italija nije imala velike starinske predaje. Mletci su tek 810. g. postali glavom naselbinâ na lagunskim otocima, a Ravenna je imala još dovoljno umjetničkih djela, koja su bila postala do VI. vieka. Umjetnička djela dokazuju, da se je germanstvo u iztočnoj Gornjoj Italiji bilo počelo ukorienjivati u zemlji.« Ciela hrpa nesmisli i protuslovlja! Priznaje amo predavač, da su bizantinski umjetnici tada djelovali u Paviji i kašnjoj Lombardiji; priznaje, kako smo vidili, srodnost nadstupinâ na svim suvremenim spomenicima srednje i iztočne Gornje Italije; priznaje bizantinskim sva glavna tadašnja umjetnička djela u jezgri kraljevine; sam kaže, da bi se imalo očekivati, da se umjetnička djelatnost Longobardâ bude razvila u toj jezgri kraljevine, i konstatuje da nije, a onamo opet, bez ikakva temelja, hoće da nazivlje *longobardskim*, t. j. posebnim imenom, slog posve srodnih jim suvremenih spomenika u Friulu! Kad su glavni gradovi kraljevine prizivali inozemne umjetnike, neće bit drukčije postupali ni gradovi i sela u provinciji; samo će se ovi bit zadovoljavali i lošijom rabotom, pa otud one razlike u shvaćanju i izradbi istih motiva i uresnih i figuralnih. — O živoj umjetničkoj predaji ne ima govora ni za Lombardiju, ni za nijednu drugu pokrajinu, kad je za 8. viek ne ima ni u samom Rimu. Bezprestani stoljetni ratovi i varvarske najezde bili su pogasili svaku vatru umjetničkog zanosa i zatrpali ostanke rimskih i staro-kršćanskih spomenika, kako u Milanu tako u Oglaju, pa se baš zato i ćutila potreba inostranih umjetnika u VIII. vieku, kad su se po Italiji, bilo gdje, imale podizati sgradje, koje bi se oblikom, trajnošću, čvrstoćom i uresom imale iljen koliko izticati nad prostim drvenim običnih gradjanskih stanova. — Umjetnička predaja i ukus ne može da se uzdrže inače nego medju umjetnicim samima, pa da bude bila još živuća takova predaja u Paviji i kašnjoj Lombardiji, to bi bili živući i sami umjetnici, i nebi bila nastala živa potreba tražiti jih izvan zemlje, kako su se sbilja tražili. Što je Ravenna imala dovoljno umjetničkih djela iz prošastih stoljeća, nebi bio dovoljan razlog protiv podizanja novih, već uprav obrnuto. U gradovima, gdje je po obstojećim spomenicima već razvijen umjetnički ukus, baš se težko mogu da trpe bezukusne nove gradjevine; a Ravenna je bio grad u kojem se u VIII. vieku nije bila još utrnula svaka iskra života; a gdje je života, treba da ima i razvitka na svakom polju, pa makar išao taj razvitak nizbrdicom, kao što nam očito dokazuju ravenatski spomenici 8. vieka objelodanjeni po Cattaneo-u, da se je u to doba dogodilo u Ravenni. Tako ni kronologički

podatak o podignuću Mletaka na položaj glavnog mjesta naselbinâ lagunskog otočja, nije nikakav razlog protiv toga, da bi se kod Mletčana mogla bila sačuvati umjetnička predaja kakogod i u Milanu i u Paviji, jer su njezini stanovnici bili unuci i praunuci doseljenikâ negda cvatućeg rimskog grada Oglaja, koji je obilovao umjetničkim spomenicima. Nego su okolnosti vremena izazvane seobom narodâ i drugim nevoljama bile uzrokom, da se je u svoj Italiji i na svemu području rimske carevine utrnula umjetnička predaja, te je u jednom kraju bilo malo bolje nego u drugomu. Tek se nešto vatre umjetničkog zanosa sačuvalo bilo u Bizantu.

Nego piše dalje g. Z. (str. 17), da »cieli taj razvitak umjetnosti u Friulu i u iztočnoj Gornjoj Italiji nebi za nas ni bio od toliko izrazite zlamenitosti, da plastični način urešivanja po longobardskom ukusu, to je *terminus technicus*, što bi hotio da ga za to uvedem — u sliedećem vieku, u devetom kršćanskog računanja vremena, ne bude našao nenadano i obzirom na političke odnošaje čudnovato razprostranjenje«. Što je nenaravno i ne logično, naravski da mora biti čudnovato i u početku i u svojem razvitku. Stojalo bi svakako to što kaže g. Z., kad bi se moglo da održi njegovo razlaganje o cividalskoj ploči. Inače sliedi po sebi, da se je po Bizantincima prenešena umjetnost, u Italiji u 9. vieku razvijala djelovanjem na bizantinsku odgojenih domaćih umjetnika i razširivala se na sve strane srednje i sjeverne Italije, primivši po gdjekoju inačicu, radi koje je Cattaneo predložio, da bi se uresni slog tadašnjih talijanskih spomenika nazivao *italo-bizantinskim*. Moglo bi se dapače protiv mnenja Zimmermannova uztvrditi, da je upravo propast vladanja Longobardâ, Italiji tudjih gospodara, pospješila u njoj razvitak italo-bizantinskog sloga.

Nego ne može ni sam g. Z. posve da zanieče upliv bizantinske umjetnosti u VIII. vieku u Italiji pa kaže (str. 18) o friulskim djelima: »Mi u njima ne nahodimo podpuno jedinstvena i stalna sloga, nego se tu za ometu upliv pojavljuju bizantinski elementi«. Da elementi, ali koji izključivo sačinjavaju cjelinu tog varvarskog sloga. »Tek u 9. vieku«, dalje će g. Z.: »uobličuje se slog svestrano i dopire do podpune zrelosti«. To je istina, ali kao italo-bizantinski, a ne drukčije, jer je tada longobardsko vladanje davno već bilo propalo, a longobardskog je naroda posve nestajalo.

Opisivanje talijanskih spomenika 9. vieka, većim dielom pomoću Cattaneo-ve knjige, koje sad sliedi u Z-ovom predavanju, ne tiče se našeg predmeta i zato ga mimoilazim.

Na str. 20—21 ovako g. Z. kaže da će razsvietliti postanak nekih elemenata urešivanja na spomenicim 9. vieka: »Jedan bizantinski ures pokazuje valovito uvijenu granu, koja pri svakom zavoju tjera lišće ili grančice sa lišćem. Te pobočne izrasli su tako zavijene, da postaju pojedini jedan do drugoga ležeći krugovi. Usred tih krugova leži, kao cviet vitičaste rastline,

mala ružica. Taj ures po longobardskom ukusu dalje uobličen nahodi se n. p. na luku nebnice nad grobom Foscherari na trgu S. Dominika u Bolonji, a potiče još iz 8. vieka«. Slika i odredjenje dobe postanka tog spomenika nahodi u Catt.-u djelu (str. 111). Takav se bizantinski ures, poznat još sa sirskih spomenika VII. vieka, nahodi u mnogobrojnim odlikama na hrvatsko-bizantinskim[1] kao i na talijansko-bizantinskim spomenicima VIII. i IX. vieka. Težko je pogoditi, kad se govori ob onom uresu na bolonjskom spomeniku, u čemu g. Z. nahodi to dalje uobličenje po tobožnjem longobardskom ukusu, jer ne ima na njemu ništa nova ni neobična. Sve što dalje o tomu uresu potanko razbire g. Z., sve se odnosi na spomenute mnogobrojne odlike tog bizantinskog uresa, pa mu je čisto izgubljen trud što otud zaključuje (str. 21): »Umjetnički ukus tog stoljeća uzimlje dakle drugovdje motive i oblike, ali ima snagu, da jih preobličuje u svojem duhu, te da jih podpuno usvaja (asimiluje), tako da je slika te vrsti uresa podpuno jedinstvena.« Tad nastavlja: »Ovim nije izcrpljen broj uresnih motiva po longobardskom ukusu. Ali će navedeni dostojati za karakteristiku.« I tako sve napried g. Z. gradi svoje kule po zraku. U onom što je naveo, on je tvrdo uvjeren da je nešto dokazao za svoju tvrdnju, da je postavio temelj gdje temelja ne ima, pa tako nastavlja svoje uzaludno nadogradjivanje.

G. Z. piše (str. 21), da je jedina plastična umjetnost koja je obstojala u 9. vieku bila »ornamentalno dekorativna«, pa koja je to druga, nego uprav bizantinska i njezine kćeri italo-bizantinska i hrvatsko bizantinska? Još on kaže: da »se taj ures pojavljuje najprije na sjeveroiztok Italije pod uplivom longobardskog pučanstva«, a nezna da su Grci posjedovali taj ures gotovo dva stoljeća prije toga, i da je bio već razširen medju Hrvatima prije još nego je nastao cividalski spomenik, u kojem se on utvara da mu nahodi početak, pripisujuć ga uplivu germanstva na bizantinstvo!

Misli g. Z., da »se može potvrditi i do stalnosti podignuti« njegovo mnienje »da je germanski narodni elemenat« igrao neku ulogu u stvaranju tog sloga »uzme li se u obzir zemljopisno razprostiranje« njegovo. »Pokazuje se«, kaže, »da je navlaš ondje bogato zastupan, gdje su obstojale jezgre longobardske moći. Najviše i najljepših još danas sačuvanih djela te vrsti nahode se u Como, u longobardskoj vojvodini Spoleto, u južnoj Etruriji i u Rimu.« Ja sam već na više iztaknuo, koliko je prazan taj razlog Z-ov., kad se promisli kolika -li se množina spomenikâ hrvatsko-bizantinskoga sloga, srodna italo-bizantinskomu nahodi u hrvatskim zemljama.

O Rimu kaže g. Z., da je u njega slog IX. vieka bio svakako unešen Cattaneo je istoga mnenja i kaže da to nije moglo da bude nego iz Lombardije. Ja sam nasuprot zato, da je najvjerovatnije da je i u Rim, kako

[1] Na stonskoj crkvi Bl. Gospe u Lužinama i na crkvi S. Mihajla. — Vidi „Star. Prosvj.“ God. IV Br. 2., str. 75 i str. 80.

u druge krajeve Italije, unešen bio iz Bizanta već u VIII. vieku, te da se je razvio uplivom domaćih po bizantinsku odgojenih umjetnika, pa makar i došli neki od njih za pape Adrijana I. iz Lombardije (772—795).

G. Z. priznaje Cattaneo-u, da je temeljito pobio mnenje, da je sadašnje predvorje crkve sv. Ambroza u Milanu ono isto, što ga je bio podignuo nadbiskup Anspert, koji je vladao od god. 868—881, pa da bi dakle sadašnja crkva mogla biti starija. Ali mjesto kazati, kao što kaže, da sam dodaje k tomu, da »pokrov ciborija koji se pripisuje vremenu biskupa Angilberta (824—859), kao što i glasovit srebrni otarski antipendij magistra Wolvinija, uprkos nadpisu koji se odnosi na biskupa Angilberta, po svojem slogu ne mogu da budu oni izvorni 9. vieka«, mogao je biti nešto skromniji, pa otvoreno i to izpovjediti, kako je već prije njega Cattaneo dokazao, da današnji ciborij nije onaj iz IX. vieka, osjem stupovâ i nadstupinâ. Cattaneo je kazao, da pokrov ciborija mora poticati iz vjekovâ nakon Tisuće, a Z. je samo odredio, da ima biti bez sumnje iz početka XIII. vieka. Tako je g. Z. sebi pripisao odkriće, da su iz IX. vieka komadi koji sačinjavaju dovratnike i stupčiće glavnog portala, neke ploče na pročeonom platnu i na otaru u kapeli S. Satira uz desni pobočni brod, dočim je sve to doslovce naučio od prezrenog svojeg učitelja Cattaneo-a, koji je sve te stvari kazao u svojoj knjizi tiskanoj šest godinâ prije Zimmermannovog predavanja. Može se dapače slobodno kazati, da ne samo g. Z. nego ni g. Stück nebi imali bili što ni govoriti ni pisati, da ne budu pocrpili gradivo iz Cattaneo-ve knjige, jer je g. Z. n. p. jedino pravo kazao samo ono što nije, posve nepripravljen i bez svakoga stvarnog temelja, izvrnuo iz Cattaneo-a, misleć da može na laku ruku s istim gradivom dokazati obstanak tobožnjeg *longobardskog* sloga.

Kad je govor o S. Ambrozu, napomenut mi je, da je 1897. g. izašla u Milanu knjiga Karla Romussi-a pod naslovom »Sant' Ambrozio, i tempi, l' uomo, la basilica« — str. 144 u vel. 4-ni sa 20 fototipijâ i 118 zinkotipijâ u tekstu. I Romussi, i ako bezuspješno, brani mnenje, da je dragocjenjeni antipendij S. Ambroza onaj izvorni iz IX. vieka. Spisatelj, naslonjen na razpravu L. Beltrami-a »Raffaele Cattaneo e la sua opera« (u »Archivio storico dell' arte« — 1890. god.) obara se na Cattaneo-a, koreći ga, kako je mogao niekati, da sadašnji ciborij nije onaj izvorni. Ali su njegovi i Beltrami-evi razlozi tako slabi i zastarjeli, da ne pomakoše ni za dlaku Cattaneo-ve. I o mozaiku apside uzalud kuša Romussi, da ga predobije za IX. viek. On donaša liep broj dobrih slika plastičnih uresa sa predvorja crkve S. Ambroza, vratî, ciborija, propoviedaonice itd.; pa uprav te njegove slike, koje nam čisto kažu spomenike IX. i one XII. i XIII. vieka, najbolje pobijaju njegovo mnenje, da bi predvorje, glavni portal i pokrov ciborija mogli biti iz IX. vieka. Propoviedaonica, koja je bila obnovljena od nad-

stojnika bazilike *Gulielmo de Pomo* 1201. god., nosi razvijene lombardske rezbarije istoga sloga, ukusa i izradbe kao što su one na gornjim dielovima ulaznih vrati i na nadstupinama predvorja, i kakovih nije nigdje naći na spomenicima IX. vieka.

Gospodinu Zimmermannu se čini, da je svojim predavanjem pokazao, da je IX. viek u italskoj umjetnosti izpunjen germanskim duhom. A onda se sam tomu čudi i pita »kako?« »Nije li to doba ono karolinžkog preporoda, kad je veliki cesar probudio na nov život starinsku umjetnost, i ako u njezinom starokršćanskom shvaćanju? Znamenite li protuigre! Na sjever Alpâ nastaje starinsko-rimski i u dalnjem redosliedu razvija se otud germansko-romanički slog; na jugu u materi zemlji te umjetnosti, dolazi u klesárstvu do vladanja germanski ukus, ukus naroda, koji malo prije početka toga vieka, bijaše lišen svojeg političkog moćnog položaja u Italiji, i to uprav po onom cesaru, koji je toliko i toliko pogodovao preporod starine. To je iznenadjujući izpadak našeg iztraživanja« (!!!) Eto, kako se i sam g. Z. čudi smiešnim svojim teorijama; kako ostaje iznenadjen svojim protuslovnim rezultatima; ali se ipak ne domišlja kako su ga krive premise dovele do krivih zaključaka, a sve zato, što neće da računa sa obstojećim činjenicama, nego se daleko od njih uzvinjuje na krilima svoje velikom dozom narodnog šovinizma opojene mašte.

G. Z. nije, kao niti nijedan drugi iztraživalac, nakon svršetka 9. vieka našao u Italiji za skoro ciela dva vieka drugih spomenika italo-bizantinskog, tobožnjeg longobardskog, sloga. Naprotiv se je hrvatsko-bizantinski slog sačuvao i bezprekidno razvijao i kroz X. viek, kako nam dokazuju toliki staro-hrvatski spomenici iz toga doba (u Spljetu, Kapitulu kod Knina, Sv. Martinu u Pridragi itd.). Bolje dakle na Hrvatsku nego li na Italiju može da se primjeni razlog g. Z.: »po dugu trajanju sloga, koje se na nijednom drugom kraju ne može dokazati, imamo pravo da zaključimo, da je on bio ovdje osobito intensivno upotrebljavan«.

Ovoliko budi za sad dosta o Zimmermannovom predavanju. Sad mi preostaje, da uzmem u pretres knjigu g. Stückelberga, da ju prikažem pred živom svjetlosti staro-hrvatskih spomenika, te da se najpotla obazrem i na ostalo velevažno razlaganje g. Dra. Fontana-e. (Nastavit će se.)

F. Radić.

Dva starokršćanska grobna kositerna kaleža iz Podgradja (Asseria) kod Benkovca.

(Sa slikama.)

U izvještaju upraviteljstva našega starinarskoga družtva o družtvenom radu i napredku kroz zadnji tromjesec 1897. god., koji je objelodanjen u br. 3. i 4. god. III. ovog časopisa, javljeno je, da je župnik Perušića o. Perišić, kopajuć uz crkvicu S. Duha na glavici Podgradja (Asseria), uz prezlamenite graditeljske i nadpisne ulomke iz rimskoga doba »U jednom grobu našao uz mrtvaca kalež, koji je žalibože dosta oštećen, ali je od velike vriednosti za našu narodnu umjetnost«.

Pri nastavku izkopavanja na istom mjestu predsjednik našega družtva, pošt. O. Luigj Marun, našao je u zemlji drugi takodjer oštećen kalež.

Oko crkvice S. Duha je groblje upotrebljavano od najstarijeg hrvatskog doba do dneva današnjega, kako se doznaje po uresnim predmetima i po ostrugama nadjenim u grobovima. Tečajem izkopavanja nadjena su tri reda grobova jedan više drugoga. Najdolnji red grobova leži na pločniku starorimskih gradjevina. Ti grobovi sadrže sliepočno prstenje i ostruge starohrvatske, koje sižu do IX. vieka.

Nepoznati spisatelj Tours-ski opaža u svojem crkvenom ogledalu, da se je pri ukopu popu stavljao kalež na grudi.[1] Marzohl i Schneller u svojem djelu[2] kažu, da u njihovoj okolici popovi u grobu drže u rukama voštani ili drveni kalež, te da još pri odkopanju biskupa Birina Dorchester-skoga, nadje se kalež, koji je ležao kod trbuha pokojnikovog.

Naša dva kaleža nadjena su neposredno nad pločnikom starorimske sgradje. Sva je prilika dakle, da su na tom mjestu bila pokopana u staro hrvatsko doba dva svećenika, a da kaleži s njima zakopani pripadaju vrsti kaleža, koji se zovu *calices sepulchrales* ili *funerales*.

Obadva kaleža su kositrena, po prilici jednake veličine, oblika i razmjerja. Samo su debla *(stilus)* sa uzlom *(nodus)* jedra, a podnožje *(pes)* i čaša *(cuppa)* tanki su (od 1 do 1·5 mm.) i šuplji, pa su izhrdjali i postali tako krhki, da su se pri izkopavanju i prenašanju razkršili u komadiće,

---

[1] Jos. Marzohl u. Jos. Schneller — Liturgia sacra — Lucern. 1837. Sv. 3., str. 223.
[2] Nav. dj. Sv. 5., str. 1004.

koji se ipak pomnjom i uztrpljenjem dadu složiti na način, da je meni pošla za rukom tipična rekonstrukcija ljepšega od njih, koju iznašam na priloženoj sl. 1.

Sl. 1. Nar. vel.

I tako skršena, sačinjavaju ta dva kaleža vrlo riedke i dragocjenjene cimelije, kojima se naš »Prvi muzej hrvatskih spomenika« može pravom ponositi.

O kositrenim kaležima ovoliko piše Migne:[1] »Upotrebljavali su se osjem zlatnih i srebrnih kaleža kadgod bakreni, tučani i kositreni« . . . . »Odavna

[1] Dictionnaire d' archéologie sacrée — T. I. str. 581.

su zabranjeni kaleži bakreni ili tučani (bronzani), jer se takove tvari lako okisivaju« .... »Što se tiče kaleža kositrenih bili su trpljeni u mnogim francuzkim biskupijama za siromašne crkve do iza bune 1793. god.« .... »Dan danas za porabu kositrenih kaleža trebalo bi imati naročito uoblašćenje od strane biskupove. Misal rimski jim dopušta porabu u slučajevim skrajnjeg siromaštva.«

Kositer je u prvoj polovini srednjega vieka bio osobito upotrebljavana kovina, za domaće i crkveno posudje, te u obće razširena po svoj Evropi. Za dokaz tomu navesti mi je neke uspomene iz IX. i X. vieka crpljene iz J. v. Schlosser-ovog djela »Schriftquellen zur Geschichte der karolingischen Kunst«. U izpravi iz god. 855. spominje se patena pokositrena.[1]

Po izpravi iz god. 807—833. doznaje se, da se tada i crkve pokrivahu olovom, bakrom (kadgod pozlaćenim) i kositerom.[2]

U Lib. trad. Frising. ima iz god. 855. »Breve commemoratorium«, gdje napominje »et alium *calicem et patenam stagnatas*«.

U »Gesta Abb. Trudonensis« c. 3. iz god. 870., piše, da je u crkvi bilo sedam komada kositrenih kandila.[3]

U životu S. Benedikta Anian. c. 14, od god. 895., piše: »*Vasa* autem *ad Christi conficiendum corpus* nolebat sibi esse argentea; siquidem primum ei fuerunt lignea; sic tandem conscendit ad *stannea.*«[4]

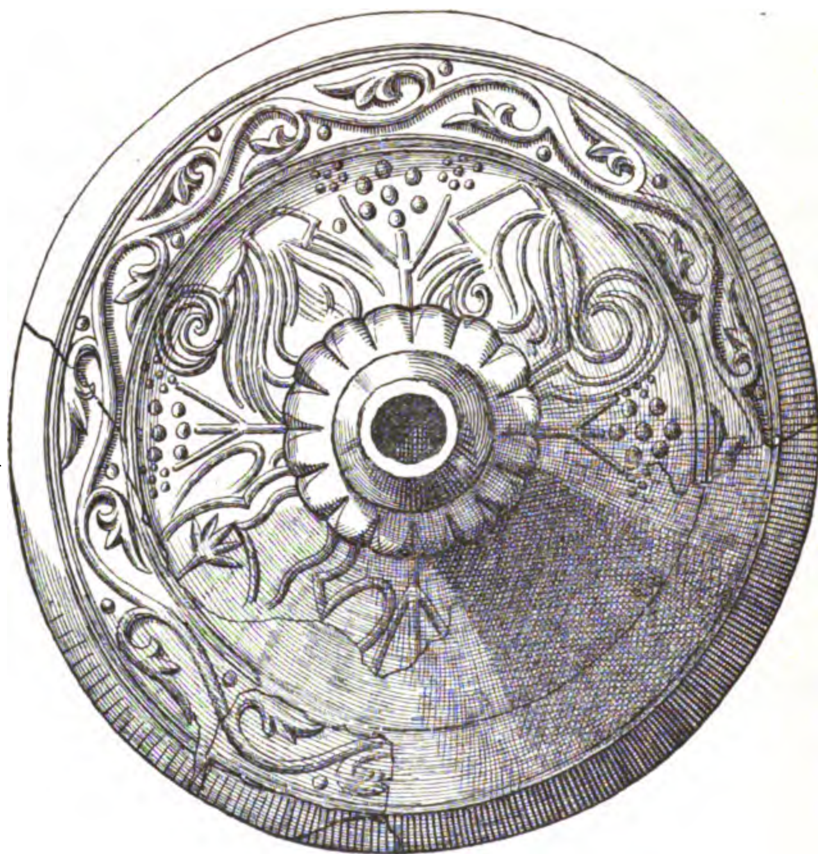
U domaćoj nam izpravi iz god. 999., t. j. u oporuci zadarkinje Agape, kćeri tribuna Dabronje, spominje se »turabolo hereo I, *stagniolo I.*«[5]

Jedan je od naših kaleža posve prost i bez ikakva uresa na cieloj površini, dočim je drugomu urešen uzao na nozi i sva površina podnožja, te spada u vrst slikanih kaleža *(calices immaginati)*. Taj je kalež dostojan osobite pažnje. Podnožje (vidi sl. 1.) mu sastoji od 23 mm. visoka, lagano ugnuta, čunjasta diela, koji prelazi u skoro vodoravno pružen obod, kojemu se priključuje s vanjske strane 9 mm. visoka takodjer lagano kusočunjasto nagnuta površina. Kako se razabire po sl. 2. nestalo je oko jedne četvrtine dolnjeg diela tog podnožja. Kusočunjast, gornji dio podnožja je urešen figuralnim, obod bilinskim lagano izpupčenim nakitom. Oko oboda uvija se na valove vijugasta loza, kojoj u svakom valu izbija u natrag okrenut trozuban akantusov listić. Loza sa lišćem prilično je dobro modelovana, i odskače od dna oko 1 mm. U svakom pazušcu lišća umetnuta je po slabo naskočena pupica. Obod je s vanjske i nutrnje strane opervažen sa dva para prugastih obručića.

---

[1] Schlosser. N. dj. str. 160.
[2] „ „ „ „ 290.
[3] „ „ „ „ 75.
[4] „ „ „ „ 183.
[5] Rački — Documenta VII — str. 27.

Čunjasti, glavni dio podnožja dražestno je razdieljen na četiri prilično jednaka polja urešena poprsjima simbola četiriju evangjelista, ovim redom: Marka, Luke, Ivana i Mateja. Polja su medju sobom razstavljena cvietnim štitićima nizbrdo okrenutim, na golim prutastim stapkama. Svaki štitac sastoji od tri cvieta: glavnog, većega, na srednjoj stapki po sriedi, i dvaju manjih, koji ga nadilaze na tanjim simetrično razgranjenim stapčicama

(Sl. 2.)

s jedne i druge strane. Glavni cvjetovi sastoje od šest, na nejednake razmake, na okrug poredanih velikih pupića, sa jednom sedmom iste veličine blizu sriede. Mali su cvjetići slični velikima, ali su jim pupice mnogo manje i razmjerno manje naskočene, pa se jedva i razabiru. Simboli evangjelistâ simetrično su skupljeni dvoje a dvoje jedan prema drugom okrenuti: Luka i Ivan, Marko i Matej. Luka i Ivan su predstavljeni u podpunom profilu i imaju manje glave; Marko i Matej u tri četvrtine profila i imaju veće glave. Tri živinska poprsja imaju krila uzgor podignuta i predstavljena su tri ili četiri usporedno savijena pera. Mateju, kao pravom angjelu bizantinskih diptiha, vide se gornji dielovi pregiba nizbrdo okrenutih krila. Sve su glave obkoljene koturom svetinje, Luki i Ivanu vide se knjige evangjelja zatvorene

što ih pred sobom drže medju nogama. Od lava Markova sačuvan je tek gornji dio glave sa ušima, očima, koturom svetinje i dva pera desnoga, tri lievoga krila. Matej odjeven u tunici sa dugačkim rukavima ima u laktu prignutu desnicu pruženu prama knjizi, od koje je sačuvan tek gornji kut. Glave triju životinja su nešto plosnato naskočene od dna; Matijin pregib lievog krila, kraj rukava sa naborima i ruka imaju neke početke modelacije, tako i orlova lieva noga sa čaporcima. Sve je ostalo tek naznačeno prostim, lagano naskočenim prutcima, koji su na kalupu bili zaparani, a na odlievku su naskočeni bez dalnjeg obradjivanja. Na prsima se vide zaparane usporedne crte, s kojima su se hćeli naznačiti izperci. Zadnji dio tiela vola i orla nadomješten je sa tri usporedna uzgor srpoliko zavijena prutka. Radnja, po iztaknutim vlastitostima, očituje umjetnika, koji se nešto počimlje otimati ukočenoj tromosti vajarijâ 8. i 9. vieka, te je pod dojmom oživljujućeg daha, koji je u umjetnosti 10. vieka pirio za Bizanta pod vladom careva macedonske dinastije. Pokazuje se prilično okretan i stalan u nacrtu i modelaciji gori spomenutih potankosti, kao što i ciele vijugaste loze na obodu podnožja. Način predstavljanja evangelistâ, motiv vijugaste loze, zaparanim prostim crtama naznačen naris većine likovâ, koji spominju starohrvatske plohorezbe 9. i 10. vieka na kamenitim plohorezanim figuralnim spomenicima u spljetskoj krstionici S. Ivana i u zadarskom muzeju, sve nas nuka na misao, da je ovaj kalež tvorevina domaćeg hrvatskog umjetnog obrtnika, po svoj prilici iz druge polovine X. vieka. Jabuka za hvatanje je naokolo šestnaest puta nepravilno narovašena, tako da joj se na licu pokazuje opet toliko koso četvornih lica (faccette). Svi uresi podnožja čisto pokazuju, da odlievak nije ni najmanje dotjerivan cezelovanjem, nego da je ostao onako kako je odpao iz kalupa.

U KNINU, na Bartulovo 1901.

Frano Radić.

Našim članovima!

Godišnji izvještaj našega družtva. Oko polovice mjeseca studenoga 1901. razaslali smo svim našim vriednim članovima u posebnoj brošuri naštampani „Izvještaj o djelovanju Hrvatskog starinarskog družtva u Kninu 1900—1901.“. Izvještaj taj sadržaje zapisnik o glavnoj skupštini našeg družtva, držanoj u Kninu dne 12. rujna 1901. uz podrobne podatke o družtvenim računima. Svraćamo pozornost naših članova osobito na doslovno tamo priobćeni govor našega predsjednika Maruna, kojega su i neki zagrebački dnevnici radi njegove važnosti u cielosti priobćili, a tako i na znamenito slovo našeg urednika Radića u proslavu 400-godišnjice po Marku Maruliću utemeljene umjetne hrvatske književnosti. Družtvo se je naše tim spomen-slovom pridružilo obćoj narodnoj proslavi, a nastojalo je napose da se oduži Maruliću, koji je sa tolikim interesom proučavao naše starinske spomenike.

Uplata članarine. Umoljavamo najtoplije poštovane naše družtvene članove, koji su u zaostatku sa svojom članarinom za tekuću, a možda i za prošlu godinu, da se požure sa svojim uplatama; jer družtvo uz tekuće ogromne troškove, a čedne prihode, vrlo nuždno treba novca, a bez toga sredstva ne može da u pravoj mjeri udovolji svom težkom ali uzvišenom patriotskom zadatku. Preporučujemo takodjer članovima, da u svom krugu šire interes za naše družtvo, kako bi mu priveli novih članova, kad mnogi ter mnogi umni i domoljubni Hrvati, iz vlastite pobude ne osjećaju dužnost, da nas materijalno podupiru. Prinosi neka se izvole slati na

Hrv. starinarsko družtvo u Kninu.

Imenik članova
Hrvatskoga Starinarskoga družtva u Kninu,
godine 1901.

A. Upraviteljstvo.

Predsjednik: **Marun** ot. **Vjekoslav**, franjevac. Knin.
Podpredsjednik: **Perić Virgilijo**, gimnaz. profesor, začastni kanonik, zastupnik naroda na pokrajinskomu saboru i carevinskomu vieću. Zadar.
Tajnik: **Barić** dr. **Rikard**, odvjetnički kandidat. Knin.
Blagajnik: **Monti Hugo**, c. kr. sudbeni prislušnik. Knin.
Suodbornik: **Dračar Vjekoslav**, posjednik. Knin.
Zamjenici: **Ćović Plenković Miho**, veleposjednik, posjednik zlatnoga križa za zasluge. Drniš.
— **Pasklević-Čikara Peroslav**, pristav trgovačko-obrtničke komore, tajnik trgovačkog doma. Zagreb.

B. Znanstveni odbor.

Glavni izvjestitelj: **Radić Franjo**, učitelj strukovnoga tečaja i urednik družtvenoga glasila „S. P.". Korčula.
Suodbornici: **Iveković Ćiro**, arhitekt, c. k. savjetnik. Zadar.
— **Kaer** pop **Petar**, župnik. Kaprije, Zlarin.
— **Urlić Šimun**, gimnaz. profesor. Zadar.
— **Vuletić-Vukasović Vid**, nadučitelj kod c. k. preparandije. Dubrovnik.
— **Vukičević** ot. **Andrija**, lektor crkovne povjesti, župnik. Dubrovice-Skradin.

C. Počastni članovi.

1 Čermak Kliment, urednik „Viestnika česko-slovanských musei a spolků archeologických". Čáslava.
2 Deželić Gjuro, gradski senator. Zagreb.
3 Dobrussky V., ravnatelj arkeologičkoga muzeja. Sofija.
4 Hörmann Kosta, dvor. savjetnik, urednik „Glasnika", ravnatelj zemaljskoga muzeja itd. Sarajevo.
5 Kundakoff dr. N., profesor sveučilišta. Petrograd.
6 Marojčić dr. Ambrož, barun, c. kr. namjestnički savjetnik. Zadar.
7 Neumann dr. W. A., sveučilištni profesor, povjerenik za Dalmaciju središnjega povjereničtva za sačuvanje starinskih i umjetnih spomenika. Beč.
8 Perić Virgilijo, gimn. profesor, začastni kanonik, zastupnik naroda na pokrajinskom saboru i carevinskom vieću. Zadar.
9 Slade dr. Josip, mjernik, c. kr. namjestnički savjetnik u m. Trogir.
10 Smičiklas Tadija, sveučilištni profesor, predsjednik „Matice Hrvatske", zastupnik naroda itd. Zagreb.
11 Strossmayer Josip Juraj, biskup. Djakovo.
12 Talija ot. Urban, exprovincijal i hrvatski književnik. Dubrovnik.
13 Tomkowicz dr. Stanislav, sveučilištni profesor. Krakov.
14 Valtrović Milan, profesor i urednik „Starinara". Biograd, Srbija.

D. Počastni članovi, koji su umrli.

1 De Rossi dr. Ivan, iztraživaoc starokršćanskih starina. Rim. † 1895.
2 Ljubić Šime, gimnazijalni profesor. Starigrad. † 1896.
3 Kukuljević Ivan pl. Sakcinski, predsjednik „Hrvatskoga arkeologičkoga družtva", predsjednik „Matice Hrvatske". Zagreb. † 1889.
4 Rački dr. Franjo, bivši predsjednik Jugoslavenske akademije. Zagreb. † 1894.
5 Zlatović ot. Stjepan, exprovincijal. Sibenik. † 1891.

E. Utemeljitelji.

1 Alaupović dr. Tugomir, gimnaz. učitelj. Sarajevo.
2 Amruš dr. Milan, narodni zastupnik. Zagreb.
3 Balog pl. Dragutin, kr. kot. predstojnik. Varaždin.
4 Bradanović-Ilić Tomo, veletržac. Valparais (Chile-America).
5 Bjankini Juraj, zastupnik naroda. Zadar.
6 Byli Ivan, podžupan. Varaždin.
7 Bresztyenszky pl. Šandor dr., zastupnik naroda. Zagreb.
8 Bulat Miho, veleposjednik. Biskupija. Knin.
9 Banjavčić dr. Ivan, odvjetnik i narodni zastupnik. Karlovac.
10 Breyer dr. Marko, odvjetnik. Varaždin.
11 Carić Juraj, prof. bogoslovja. Zadar.
12 Čavlina Nikola, obćinski tajnik. Promina. Oklaje.
13 Čović-Plenković Miho, veleposjed. Drniš.
14 Damaška dr. Ante, odvjetnik. Ludbreg.
15 Deželić Gjuro, gradski senator. Zagreb.
16 Dapar Niko, načelnik, nar. zastupnik. Benkovac.
17 Dionička štedionica. Križevci.
18 Drohobeczky Julijo, biskup. Križevac.
19 Dvorana hrv. čitaonice. Varaždin.
20 Erdödy grof Rudolf, c. i kr. tajni savjetnik. Novi-Marof.
21 Erhartić dr. Franjo, odvjetnik. Varaždin.
22 Folnegović Fran, posjednik. Zagreb.
23 Franki dr. Ante, sveuč. prof. u miru. Istra.
24 Galić pop Petar Slavko, župnik. Divuša. Volinja.
25 Gradska obćina. Karlovac.
26 Gjureković Vladimir, mag. pharm. Gospić.
27 Gugler Pavao, biskup Omiški, prior Vranski. Zagreb.
28 Haramija Stjepan, veletržac. Rieka.
29 Hefler Ferdo, gimn. vjeroučitelj. Križevci.
30 Heinz dr. Antun, kr. sveučilištni profesor. Zagreb.
31 Hrvatsko akademičko družtvo „Hrvatska“ Gradac. Štajerska.
32 Hrvatsko akad. literarno-zabavno družtvo „Zastava“. Zagreb.
33 Hrvatska komercijalna banka. Zagreb.
34 Jagić Dragutin, kr. vlad. tajnik. Zagreb.
35 Jurinac dr. Ljudevit, odvjetnik. Varaždin.
36 Kaer don Petar, župnik. Kaprije. Zlarin.
37 Karić Pave, podpukovnik u m. Zagreb.
38 Karaman dr. Srećko, odvjetnik. Split.
39 König Aleksander, veleindustrijalac. Beč, I. Schüllerstrasse 22.
40 Kosiček Baldo, župnik. Konjščina.
41 Krašković dr. Ljudevit, odvjetnik. Vukovar.
42 Khuen-Hederváry grof Dragutin, ban Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Zagreb.
43 Kiss pl. Dragutin, vlastelin u Šaulovcu. Varaždin.
44 Kršnjavi dr. Izidor, vladin predstojnik u miru. Zagreb.
45 Levačić Ivan, c. kr. kapetan, Corps-Commando. Beč.
46 Lovrić Josip, trgovac. Knin.
47 Marjanović dr. Luka, kr. sveuč. profesor. Zagreb.
48 Marković pl. Franjo dr., kr. sveučilištni profesor. Zagreb.
49 Marčelić dr. Josip, biskup. Dubrovnik.
50 Marun ot. Luigj, franjevac. Knin.
51 Masovčić dr. Augustin, odvjetnik. Sinj.
52 Mikačić Dujam, obćinski blagajnik. Split.
53 Milinović fra Šimun, nadbiskup. Bar. (Crnagora).
54 Miletić pl. Stjepan dr., hrv. književnik. Zagreb.
55 Modrušan Gustav, zastupnik naroda, ljekarnik. Karlovac.
56 Nakić Marko, načelnik. Drniš.
57 Nakić Filip, biskup. Split.
58 Neuman dr. Dragutin, odvjetnik. Osiek.
59 Neureutter-Wodvarka Maruša-Pavla, veleposjednica. Prag.
60 Nikolić-Podrinski pl. Vladimir dr., kr. vel. župan. Ogulin.
61 Normann-Ehrenfelski grof Rudolfo, vlastelin, Valpovo.
62 Nossan Milan, veletržac. Zagreb.
63 Novotny Vjekoslav, profesor. Varaždin.
64 Obćina Korčula. Dalmacija.
65 Obćina Selca. Brač.
66 Obćina Split.
67 Obćina Sućurac. Kaštel Stari.
68 Petrović Ivan Nep., posjednik. Varaždin.
69 Pisačić pl. Mirko, gimnazijalac. Zagreb.
70 Poparić pop Ante, sveučilištar. Beč. Universitet.
71 Poglavarstvo slob. i kr. glavnoga grada Zagreba.
72 Preradović pl. Dušan, c. i kr. fregatski kapetan. Pola.
73 Prva lička štedionica. Gospić.
74 Posilović dr. Juraj, nadbiskup. Zagreb.
75 Rauer Aurelij, gimnazijalac. Bedekovčina. Zagorje.
76 Reiner dr. Vatroslav, odvjetnik. Karlovac.

77 Reisner Adam, tvorničar. Osiek (gornji grad).
78 Šamac o. Jure, župnik. Rupe-Skradin.
79 Seewald Filomena, posjednica. Otočac.
80 Smičiklas Tade, kr. sveuč. profesor i narodni zastupnik. Zagreb.
81 Smojver Dragutin, trgovački činovnik. Karlobag.
82 Srića Nikola, veletržac. Novi-Vinodol.
83 Šestak Josip, kanonik. Djakovo.
84 Šimetin dr. Miho, liečnik. Split.
85 Štambuk dr. Ivan, liečnik. Jelsa.
86 Štedionica. Kostajnica.
87 Šumsko-gospodarstvena imovna obćina. Otočac.
88 Šumsko-gospodarstvena brodska imovna obćina. Vinkovci.
89 Taussig Gustav, vlastelin. Ivanec. Varaždin.
90 Urlić Šimun, gimnaz. profesor. Zadar.
91 Valjato Ivan, kateketa. Senj.
92 Vaniček Milan, činovnik hipotek. banke. Zagreb.
93 Vavrović Micika. Ivanec.
94 Vitezić dr. Dinko, odvjetnik. Krk.
95 Volani Eugen, trgovac. Zagreb.
96 Vračun dr. Dragut., odvjetnik. Varaždin.
97 Vrbanić dr. Fran, kr. sveučilištni profesor i zastupnik naroda. Zagreb.
98 Vukičević o. Andrija, gvardijan. Knin.
99 Zrelec Josip, c. i k. satnik u miru. Gjurgjevac.
100 Žerjavić dr. Juraj, župnik. Marija Bistrica.

F. Utemeljitelji, koji su umrli.

101 Bulat dr. Gajo, predsjednik hrv. sabora. Zadar.
102 Ćaćić ot. Marko, župnik. Gradac. Drniš.
103 Karabaić vit. Ivo, c. kr. kotarski poglavar. Knin.
104 Ljubić prof. Šime. Starigrad.
105 Masovčić dr. Augustin, odvjetnik. Sinj.
106 Mihalović Josip, nadbiskup i stožernik. Zagreb.
107 Nakić Marko, načelnik. Drniš.
108 Okrugić opat Ilija, župnik. Petrovaradin.
109 Ožegović barun Metel, tajni savjetnik. Beč.
110 Suhin Slavoljub, začastni kanonik. Zagreb.

G. Utemeljitelji radi zasluga.

111 Akačić pl. Petar. Split.
112 Ardalić Vladimir, posjednik. Gjevrske-Bribir-Mostine.
113 Femenić pl. Tito, sudbeni viećnik, dodieljen kr. banskom stolu. Zagreb.
114 Paskiević-Čikara Peroslav, pristav trg.-obrtničke komore. Zagreb.

H. Povjerenici.

1 Akačić pl. Petar. Split.
2 Ardalić Vladimir, posjednik. Gjevrske-Bribir-Mostine.
3 Borovac Luka, trgovac. Sisak.
4 Colnago Antun, učitelj. Obrovac.
5 Dorbić Vicko, učitelj. Vrhpolje. Knin.
6 Matas Vinko, trgovac. Skradin.
7 Mikelić Luka. Kljaci. Drniš.
8 Paskiević-Čikara Jurislav, posjednik. Šibenik.
9 Perković ot. Petar Krst., gimnazijalni jubilarni učitelj. Sinj.
10 Potočnjak Ivan, veliki prepošt. Novi-Vinodol.
11 Rossi Antun, učitelj. Škakljari. Kotor.
12 Sirotković pop Niko, župnik. Ljubač-Nin.
13 Sokol Josip, pristav dioničke štedionice. Križevci.
14 Škarpa Franjo, ravnajući učitelj. Pag.
15 Vučenović Pavao, učitelj. Trogir.

I. Redoviti.

1 Abelić vit. dr. Kazimir. Zadar.
2 Abjanović Antun, upr. župe u Martinskoj-vesi.
3 Alzich Antun, trgovac. Pola.
4 Antolković dr. Mirko, odvjetnik. Križevci.
5 Aralica Ivan, trgovac. Drniš.
6 Aralica Miho, posjednik. Knin.
7 Arneri dr. Blaž, obćinski liečnik. Korčula.
8 Arneri dr. Roko, načelnik. Korčula.
9 Arnold Franjo, kr. javni notar. Zagreb.
10 Ašner Gejza, gimnazijalni učitelj. Osiek.
11 Babarović braća, posjednici i trgovci. Perast.
12 Babić Gavro, kanonik. Djakovo.
13 Bačić Ante, trgovac. Sušak. Rieka.
14 Bačić pop Antun, župnik. Pločice. Gruda.
15 Bačić Božo, trgovac. Sušak. Rieka.
16 Badovinac Gjuro, veliki predstavnik kaptola. Križevci.
17 Bajić fra Martin, nadžup. Visoka. K. Stari.
18 Banješ Josip, župnik. Gjurgjevac.
19 Banović Ante, trgovac. Dol. Tuzla.
20 Barac pl. Vladimir, gradski viećnik. Zagreb.
21 Barač Milutin, ravnatelj tvornice petroleja. Rieka.

22 Barić dr. Rikard, odvjetnički kandidat. Knin.
23 Baričević Bono, župnik. Knin.
24 Barković dr. Dragutin, liečnik. Sisak.
25 Baron dr. Gustav, kanonik. Zagreb.
26 Batić Franjo, župnik. Staro Čiće. Vel. Gorica.
27 Belamarić ot. Krsto, franjevac. Drniš.
28 Belas Ivan, trgovac. Trogir.
29 Bendoni dr. Josip, obć. liečnik. Cavtat.
30 Benković Ivan, gradski senator u miru. Zagreb.
31 Benzon Ivan Krst., šumar. Muć.
32 Bezuk Gjuro, uprav. nadbiskup. dobara. Zagreb.
33 Bibica dr. Baldo, liečnik. Vela Luka.
34 Bilić ot. Nikola, gvardijan sv. Križa. Živogošte.
35 Bilonić ot. Ante, nadžupnik. Šibenik.
36 Binički pop Fran, theolog. konvikt. Innsbruck.
37 Biskupsko sjemenište. Split.
38 Biz Fran, stud. jur. Zagreb.
39 Blagaić Kamilo, glavar željezn. postaje. Delnice.
40 Blaž dr. Vladimir, liečnik. Rieka.
41 Bojanić pop Ivan, župnik. Komiža.
42 Bolani ot. Bono, duh. pomoćnik. Drniš.
43 Borčić Lovro, narodni zastupnik. Split.
44 Borčić Stanko, trgovac. Rieka.
45 Borić ot. Stanko, franjevac. Borovci-Metković.
46 Boroša dr. Stjepan, župnik. Zagreb.
47 Božić Ivan, župnik. Mokošica, Gruž-Dubrovnik.
48 Brainović Ivo, posjednik. Gruda. Kuna.
49 Brajković Tomo, gimn. ravnatelj. Zadar.
50 Brajković Vicko, c. k. sudbeni savjetnik. Perast.
51 Brbić ot. Toma, župnik. Pasičina. Opuzen.
52 Breyer Mirko, trgovac. Križevac.
53 Breyer dr. Vilim, odvjetnik. Križevci.
54 Brkljača Ante, trgovac. Knin.
55 Bronić ot. Miho, gvardijan. Karin-Smilčić.
56 Brozović Krsto, posjednik. Kostrena, Sv. Lucija z. p. Sušak.
57 Brunšmid dr. Josip, sveuč. profesor, ravnatelj arkeolog. muzeja. Zagreb.
58 Bubanović Julijo, veliki župan u miru. Zagreb.
59 Bučar dr. Franjo, profesor. Zagreb.
60 Buić dr. Ivan, odvjetnik. Drniš.
61 Buić dr. Juraj, liečnik. Split.
62 Bujačić pop Ante, župnik. Poljica kod Nina.
63 Butković pop Niko, nadučitelj. Kastav.
64 Carević Ante, obć. tajnik. Metković.
65 Carić pop Juraj, župnik. Dol. Starigrad.
66 C. kr. velika realka. Split.
67 Cettolo Bonifacij, inžinir. Petrinja.
68 Crnadak Gjuro, umir. ravnatelj „Croatie“. Zagreb.
69 Crnadak dr. Vladimir, odvjetnik. Sisak.
70 Cukulić Tomo, trgovac. Sušak.
71 Curić ot. fra Angjeo, provincijal. Sarajevo.
72 Cvitanović fra Angjeo, župnik. Zaostrog.

73 Čavkić Ivan, franjevac. Knin.
74 Ćurić ot. Josip, župnik. Podmilacja. Jajce.
75 Čubretović Stjepan, profesor na pomorskoj akademiji. Trst.

76 Dabović dr. I., liečnik. Kastav.
77 Danko Ivan, vojni kapelan. Petrovaradin.
78 Demarchi Josip Ante, trgovac. Split.
79 Derenčin dr. Josip, liečnik. Križevci.
80 Derenčin dr. Mirko, odvjetnik. Zlatar.
81 Devčić dr. Virgil, odvjetnik. Zagreb.
82 Didolić braća, veleposjednici, Selca. Brač.
83 Didolić Tomo, posjednik. Selca. Brač.
84 Dobrila Ivan, župnik. Lokve. (Hrvatska).
85 Dobrilović Augustin, c. k. upravitelj gimnazije. Kotor.
86 Dolački Aleksa, župnik. Mrežnica. Dugāresa.
87 Doljak Josip, kr. kot. inžinir. Sušak-Rieka.
88 Domazetović pl. Julijo, farmaceut. Rieka.
89 Domin pl. Imbro, uprav. suda. Grubišnopolje.
90 Dominić pl. Franjo, kr. sudb. pristav. Varaždin.
91 Dračar Vjekoslav, posjednik. Knin.
92 Drinković dr. Mate, liečnik. Vodice.
93 Družtvo „Hrvatski Skup“. Tiesno.
94 Duboković vit. Niko, načelnik. Jelsa.
95 Dubravčić pop Miho, župnik. Ostrvica. Omiš.
96 Dvoržak Rafael, kot. šumar. Križevci.

97 Ergovac Pavao, trgovac. Stafilić-Stari.
98 Erler Gjuro, odvjetnik. Crikvenica.

99 Ferri Tomo pok. Martina, posjednik. Trpanj.
100 Firma Vilhelm Brauns. Reichenberg. Česka.
101 Flego Petar, kanonik. Trst.
102 Francišković Ante, trg. pomoćnik. Sušak.
103 Franičić Marko, trgov. činovnik. Rieka.
104 Franjevačka niža gimnazija. Gučjagora. Travnik.
105 Frankić ot. Angjeo, župnički pomoćnik. Ugljane-Sinj.

106 Friš monsignor Andrija, kanonik sv. Jeronima. Rim. Via Ripetta 108.

107 Gabrić pop Petar, župnik u miru. Metković.
108 Gamulin pop Nikola, župn. pomoćnik. Supetar. Brač.
109 Gavrančić dr. Milan, odvjetnik. Virovitica.
110 Gavranić dr. Pero, odvjetnik i narodni zastupnik. Zagreb.
111 Gilić Ante, župnik. Tučepi. Makarska.
112 Gjurski Angjel, činovnik kr. ug. željez. Rieka.
113 Gladki Antun, kapelan. Sv. Križ-Začreće. Hrv. Zagorje.
114 Glavan Mate, inžinir. Sušak.
115 Glavar Nikola, posjednik. Podvežica. Sušak.
116 Gnječ fra Mate, župnik. Imotski z. p. Postranje.
117 Goldman dr. Dragutin, odvjetnik. Zagreb.
118 Gottschalk dr. Franjo, liečnik. Osiek.
119 Grabovac pop Josip, župnik. Komin.
120 Gremer Milan, trgovac. Rieka.
121 Grgić dr. Eduard, odvjetnik. Split.
122 Gruber dr. Gjuro, odvjetnik. Varaždin.
123 Gržetić dr. Nikola, c. i kr. štopski liečnik. Zagreb.
124 Gundrum dr. Frano, gradski fizik. Križevci.
125 Gvozdanović Antun, c. i kr. pukovnik u miru. Zagreb.
126 Guerić ot. Ivo, župnik. Kruševo. Obrovac.

127 Habian Ivan, župnik. Voloder. Moslavina.
128 Haladi Armin, župnik. Gora.
129 Halper-Sigetski Julijo, viećnik banskog stola. Zagreb.
130 Hanuš Josip, ravnatelj banke „Slavije“. Zagreb.
131 Harazim dr. Lujo, kr. kot. liečnik. Slunj.
132 Homotarić dr. Vjekoslav, župnik. Tuhelj.
133 Horvat dr. Rudolf, profesor. Zemun.
134 Horvat Stjepan, župnik. Sv. Gjuragj. Ludbrieg.
135 Hreljanović pl. Gvido, kr. kapetan-auditor. Zagreb.
136 Hrvatsko akad. lit. družtvo „Zastava“. Zagreb.
137 „Hrvatska čitaonica“. Dol.-Stubica.
138 „Hrvatska čitaonica“. Dubrovnik.
139 „Hrvatska čitaonica“. Novi Vinodol.
140 „Hrvatska čitaonica“. Požega.
141 „Hrvatska čitaonica“. Starigrad. Hvar.
142 „Hrvatska čitaonica“. Ston.
143 Hrvatski „Sokol“. Komiža.
144 I. Hrvatsko družtvo biciklista. Zagreb.
145 Hurban Vladimir, evangjelički župnik. Stara Pazova.

146 Ilišević Matej, kapelan. Pakrac.
147 Ivanišević pl. Lavoslav, kanonik. Split.
148 Ivanišević ot. Mato, franjevac. Vukovar.
149 Ivanko Šimun, porezni činovnik. Trogir.
150 Ivanković kan. Mate, Ervenik.
151 Ivanović Ivan, župnik. Preko. Zadar.
152 Iveković Ćiro, arhitekt, vladin savjetnik kod dalm. namjestničtva. Zadar.

153 Jančiković dr. Ivan, odvjetnik. Vinkovci.
154 Janiček dr. Gustav, kr. sveuč. profesor. Zagreb.
155 Janežić dr. Konrad, odvjetnik. Volosko. Istra.
156 Jankov Mate, trgovac. Split.
157 Jozić Mihovil, obćinski bilježnik. Gorjane.
158 Juraković dr. Mate, obćinski liečnik. Makarska.

159 Kačić-Peko Ivan, župnik. Sv. Martin. Brač.
160 Kamler dr. Lujo vitez, c. kr. taj. dal. namjestničtva. Zadar.
161 Karol Stegl, direktor siveričkog ugljenika. Siverić-Drniš.
162 Kastelan don Josip, župnik. Zrnovica. Split.
163 Katalinić Vinko, veleposjednik. Split.
164 Kiepach Milan, vlastelin. Balokovo. Samobor.
165 Kirić Mile, posjednik. Dubravice-Skradin.
166 Kisić Vlaho, načelnik. Gruž.
167 Klaić Ivan, veleposjed. Popovići-Gruda.
168 Kolaković Ivan, kapelan. Grobnik z. p. Čavle (Hrvatska).
169 Kopajtić Stanislav, mesar. Sušak.
170 Koprinsky Robert, gimn. prof. Sušak.
171 Kornicer dr. Oskar, odvjetnik. Zagreb.
172 Kotaraš ot. Miho, gvardijan. Imotski.
173 Kovačević Gjuro, odvjetnik. Djakovo.
174 Kovačević dr. Vladimir, odvjetnik. Osiek.
175 Kožulj pop Franjo, župnik u miru. Pag.
176 Kragić pop dr. Petar, mitronosni opat i župnik. Skradin.
177 Kr. gimnazija. Vinkovci.
178 Kr. velika gimnazija. Zagreb.
179 Kr. velika gimnazija. Sušak.
180 Kr. realna gimnazija. Osiek.
181 Kr. velika gimnazija. Osiek.
182 Kr. domobr. častnička knjižnica. Sisak.
183 Krešić Stjepan, župnik. Rama.
184 Križ Lacko, ravnatelj istarske vinarske zadruge. Pola.

185 Krizman Antun, učitelj. Kuna.
186 Kronfeld Rikard, trgovac. Zagreb.
187 Krsnik Edo, stud. iur. Zagreb.
188 Krstelj dr. Ivo, odvjetnik. Šibenik.
189 Kružić Frano, medjunarodni mešetar za odpremu putnika. Sušak.
190 Kržanić dr. Ivan, gimn. prof. Split.
191 Kucelić dr. Frano, odvjetnik. Mitrovica.
192 Kukić Ilija, c. i kr. major. Bjelovar.
193 Kukolić dr. Ivan, tajnik kod financ. ravnateljstva. Zagreb.
194 Kukuljević pl. Sakcinski dr. Božidar, vlastelin. Ivanec kod Varaždina.
195 Kukynga Ferdo, stud. phil. Požega.
196 Kulier ot. fra Radoslav, učitelj. Gučjagora. Travnik.
197 Kulmer grof Miroslav, vlastelin. Šestine. Zagreb.
198 Kumičić Eugen, hrvatski književnik. Zagreb.
199 Kurelić dr. Šime, načelnik. Pazin. Istra.
200 Kutleša ot. Mijo. Ljubinci kod Livna.

201 Ladavec Jakob, župnik. Buje.
202 Laxa dr. Eugen, odvjetnik. Sisak.
203 Lazarić Mirko, učitelj. Lev. Varoš. Djakovo.
204 Leber Pajo, kanonik. Zagreb.
205 Lehpamer Josip, kanonik. Varaždin.
206 Lenuci Milan, gr. nadmjernik. Zagreb.
207 Levačić Ivan, c. i k. kapetan. Beč. Landesbeschreib. Corpscommandogebäude.
208 Linić dr. Rudolf, odvjetnik. Trsat.
209 Lisac Stjepan, profesor. Gospić.
210 Lončarek Vladoj, kapelan. Čazma.
211 Lovrić ot. Marijan, župnik. Breštovska. Kiseljak.
212 Lubin pop Ivan, župnik. Sućurac. Kaštel Stari.
213 Luxio pop Ivan, biskup. tajnik. Hvar.

214 Macanović Petar, gimn. profesor. Zadar.
215 Magdić dr. Petar, odvjetnik. Varaždin.
216 Malvić Franjo, kralj. kot. predstojnik. Zagreb.
217 Manastir sv. Mihovila. Zadar.
218 Mangjer dr. Ivan, odvjetnik i nar. zastupnik. Split.
219 Maretić ot. Krsto, župnik. Promina. Oklaje.
220 Marijašević pl. Pavao, predsjednik sudb. stola. Osiek.
221 Marić ot. Andrija, župnik. Stankovci.
222 Marin Miolin, načelnik. Sućurac. Kaštel Stari.
223 Marjanović dr. Petar, obć. liečnik. Šimanovci. Pazua.
224 Markulin Matija, financialni činovnik. Zagreb.
225 Marović dr. Ivan, odvjetnik. Sinj.
226 Marun Ivan, posjednik. Skradin.
227 Mateljan Nikola, posjednik. Rieka.
228 Mašek dr. Dragutin vitez Bosnodolski, prim. liečnik u bolnici milosrd. sestara. Zagreb.
229 Matas Nikola, gvardijan. Knin.
230 Matas Lovre, trgovac. Split.
231 Matković pop Josip, župnik u m. Knin.
232 Maurović dr. Milivoj, sveučilišt. profesor. Zagreb.
233 Maznarić Miho, bilježnik. Topolovac. Sisak.
234 Mažuranić Vladimir, podpredsjednik kr. banskoga stola. Zagreb.
235 Medović pop Celestin, hrvatski slikar. Zagreb.
236 Medjunarodna agencija putnika Mašek i drug. Sušak.
237 Meichsner dr. Eugenij, c. kr. pristav kod prizivnoga sudišta. Zadar.
238 Mendjušić ot. Šimuu, duh. pomoćnik. Drniš.
239 Mestrović Mihovil, župnik. Lipovac. Morović. Slavonija.
240 Metropolitanska knjižnica. Zagreb.
241 Mihaljević Franjo, pristav hipot. banke. Zagreb.
242 Mihaljević dr. Vicko, odvjetnik. Split.
243 Mihoković Franjo, kapelan. Velika Gorica.
244 Mikula Frano, porez. činovnik. Budva.
245 Mikulčić Stanko, trgovac. Sušak.
246 Miletić Matija, župnik. Šestine. Zagreb.
247 Milčetić prof. Ivan. Varaždin.
248 Miletić Marko, poštarski odpremnik. Stankovci.
249 Milinović ot. Jakov, gvardijan. Zaostrog.
250 Mirić pop Ivo, nadžupnik. Tiesno.
251 Mirić ot. Metod, dominikanac. Šibenik.
252 Mišetić dr. Roko, liečnik. Dubrovnik.
253 Mišica ot Frano, župnik. Vrhpolje-Knin.
254 Mladinov dr. Ante, liečnik. Šolta.
255 Mladinov dr. Josip, liečnik. Imotski.
256 Modrić Josip, prof., veleposjednik. Benkovac.
257 Monti Ugo, c. k. sudbeni pristav. Knin.
258 Moretti dr. Lujo, odvjetnik. Trogir.
259 Mocnaj dr. Adolf, Sisak.

260 Nazor dr. Ivan, liečnik. Supetar. Brač.
261 Nedved Ante, župnik. Šterna. Buje.
262 Nekić pop Ivan svećenik u m. Jesenice. Obrovac.
263 Nekić don Mate, prof. mužkog učiteljišta. Arbanasi. Zadar.

264 Nikšić Josip, trgovac. Gospić.
265 Novaković braća, trgovci. Sv. Martin. Brač.
266 Novaković Josip, profesor. Zagreb.
267 Novaković pl. Mihovil, c. i kr. major. Beč. Alleegasse 21.

268 **O**bćina Makarska.
269 Obćina Metković.
270 Obćina Novska. Stari Kaštel.
271 Obćina Ston.
272 Olivieri Vladimir, trgovac. Senj.
273 Orebica Viktor, c. k. sudbeni pristav. Metković.
274 Ortner Juraj, župnik. Sela kod Siska.
275 Ostojić Šimun, sudb. pisar. Trogir.
276 Oštrić dr. Ognjan, odvjetnik i kr. jav. bilježnik. Križevci.

277 **P**ajkurić Higin, pomor. kapetan. Rieka.
278 Pasarić Josip, prof., urednik „Obzora“. Zagreb.
279 Pasarić Ivan, kr. pošt. činovnik. Karlovac.
280 Pavelić dr. Ante, zubar. Zagreb.
281 Pavelić Lovre i sin, veletržci. Gospić.
282 Pavičić Ivo, podžupnik, Bogomolje. Hvar.
283 Pavičić Petar, lučki kapetan. Split.
284 Pavletić Elsa, gospodična. Rieka.
285 Pavletić Krsto, profesor. Senj.
286 Pazman dr. Josip, sveučilištni profesor. Zagreb.
287 Pejačević grof Pavao, vlastelin. Podgorač.
288 Peklić Metel, odvjetnik. Jastrebarsko.
289 Pelicarić Tomo, trgovac. Drniš.
290 Penić ot. Ante, župnik. Lišane-Benkovac.
291 Perić pop Andrija, župnik. Gdinj. Bogomolje.
292 Peričić dr. Božo, ravn. bolnice. Zadar.
293 Perišić ot. Pavao, župnik. Vrlika.
294 Perković ot. Šimun, župnik. Gradac-Drniš.
295 Peršić dr. Andrija, odvjetnik. Gjurgjevac.
296 Perušić Andre, trgovac. Rieka.
297 Pervan Tomo Gjurov, c. kr. gruntovničar. Vrgorac.
298 Petković Grlimir Budak. Stankovci.
299 Petrić pop Juraj, župnik. Brusje. Hvar.
300 Petrović Nikola, posjednik i trgovac. Škaljari. Kotor.
301 Petrović Šime, župnik. Preseka. Križevac.
302 Pijavski Sokol. Pijavičino-Kuna.
303 Pilar Martin, arhitekt. Zagreb.
304 Plazonić Drago, trgovac. Benkovac.
305 Plepel ot. Petar, župnik. Suhi Dolac. Trogir.
306 Pliverić Ivan, kanonik. Zagreb.
307 Pliverić dr. Jakša, ravnatelj sjemeništa. Osiek.
308 Pliverić dr. Josip, sveučilištni profesor i zastupnik naroda. Zagreb.
309 Pliverić Stjepan, sudbeni viećnik. Zagreb.
310 Plivelić Stjepan, vjeroučitelj. Križevci.
311 Pobor Josip, sudbeni pristav. Osiek.
312 Poduje dr. Miko, c. kr. pristav. Sinj.
313 Polić Ivan, ljekarnik. Crikvenica.
314 Porges Bertold, odvj. perovodja. Zagreb.
315 Posedel dr. Josip, gimnazijalni ravnatelj. Dubrovnik.
316 Poščić dr. Ivan. Volosko. Istra.
317 Potočnjak Ardoje, bilježnik. Novi. Vinodol.
318 Požar Paško, trgovac. Knin.
319 Predojević dr. Albert, odvjetnik. Zagreb.
320 Premuš dr. Dinko, nadbiskupski tajnik. Zagreb.
321 Preradović Radovan, činovnik I. hrv. štedionice. Zagreb.
322 Prpić Dujo, c. i kr. pukovnik. Prag, Kaprova ulica 49.
323 Puratić ot. Serafin, župnik. Živogošte-Iglavi.
324 Pušić Vinko, kr. sudbeni pristav. Novi-Marof.

325 **R**abar Ivan, ravnatelj gimnazije. Osiek.
326 Radeljak Ivan. Zadar.
327 Radičević Lovro, prebendar. Zagreb.
328 Radimiri Ivan, kanonik. Kotor.
329 Radković Pavao, posjednik Otočac.
330 Rado dr. Eugen, zubar. Zagreb.
331 Rajmodi Josip, mitronosni opat. Trogir.
332 Rako ot. Ante, nadžupnik. Imotski.
333 Raković pop Mihovio. Drežnik.
334 Ramljak ot. Petar, župnik. Unešić. Drniš.
335 Ratković Božo, trgovac. Gospić.
336 Ratković dr. Ivan, odvjetnik i narodni zastupnik. Rieka.
337 Ravlić ot. Franjo, župnik. Lovreć.
338 Relja L. P., trgovac. Arbanasi kod Zadra.
339 Rihtarić Mato, vojnički kurat. Zagreb.
340 Rilov Radoslav, pomoćnik. Kambelovac. K. Stari.
341 Rojc Milan, odvjetnik. Bjelovar.
342 Rosić Ćiril, nadžupnik. Budua.
343 Rossi Ljudevit, kr. domobranski satnik. Karlovac.
344 Rubelli Franjo, tajnik vrhovnog sudišta. Beč, IX. Lichtensteinstrasse Nr. 90, Th. 26.
345 Rubignoni dr. Vjekoslav, bilježnički zamjenik. Trogir.
346 Rukavina Ivan, major infant. Regiment Franz Ferdinand Nro. 19. Jaroslav. Galicija.

347 Rukavina Ivan, župnik. Krap. Toplice.
348 Rukavina Martin, trgovac. Gospić.
349 Rumira don Petar, župnik. Povljane. Pag.
350 Runjić ot. Jere, župnik. Konjevrata. Šibenik.
351 Ružević dr. Petar, odvjetnik. Starigrad.

352 Sabbioncello Mihovil, posjednik. Trpanj.
353 Sabo Tito, gradski viećnik. Varaždin.
354 Samostan ss. Petra i Pavla. Livno.
355 Samostan oo. Franjevaca. Otok. Korčula.
356 Samostan oo. Franjevaca. Sinj.
357 Sekanina Josip, trgovački poslovodja. Knin.
358 Senji Franjo, činovnik kod kr. stola sedmorice. Zagreb.
359 Sigur Mato, trgovac. Sisak.
360 Sintić Josip, c. kr. pukovnik. Zagreb.
361 Sisarić ot. Vice, župnik. Vrgorac.
362 Skarpa Vicko Juraj, župnik. Zaton. Šibenik.
363 Skračić ot. Ante, župnik. Zlopolja. Muć.
364 Slavica ot. Šimun, duh. pomoćnik. Oklaje.
365 Slavić Marko, trgovac. Knin.
366 Smodlaka dr. Josip, odvjetnik. Spljet.
367 Smokovina Frano, trgovac. Sušak.
368 Smrekar Milan, savjetnik z. vlade. Zagreb.
369 Sova Ljudevit, kr. kot. sudac. Samobor kod Zagreba.
370 Spinčić Vjekoslav, narodni zastupnik. Opatija.
371 Središnje katol. bogoslovno Sjemenište. Zadar.
372 Stahuljak dr. Avelin, odvjetnički perovodja. Velika Gorica.
373 Stalio Petar, c. kr. bilježnik. Omiš.
374 Stanić pop Petar, župnik. Mrzlopolje. Žumberak.
375 Starec Antun, prebendar. Zagreb.
376 Stepinac Matija, kanonik. Varaždin.
377 Stojanov Roko, c. kr. sudb. pristav. Drniš.
378 Stojković Josip, župnik. Podgora. Makarska.
379 Strižić dr. Miroslav, javni bilježnik, odvjetnik. Bjelovar.
380 Strmić Laurent Frano, župnik. Drvenik. Trogir.
381 Stunković Mato, računarski savjetnik. Zagreb.
382 Suk dr. Feliks, kanonik. Zagreb.
383 Schwalba dr. Gajo, obć. liečnik. Oriovac.

384 Šafran pop Josip, župnik. Grgjevac.
385 Šandri pop Jerolim, župnik. Vinišće. Trogir.
386 Šilović dr. Josip, sveuč. prof. Zagreb.
387 Šimat Lujo, mag. pharm. Rieka.
388 Šimeta Pavao, veletržac. Kaštel-Stari.
389 Šimić ot. Mate, exprovincial. Metković.
390 Šimić pl. Vladimir, ravnatelj štedionice. Krapina.
391 Šimončić Gjuro, župnik. Gradec. Belovar.
392 Šimunković pop Ivo, župnik u miru. Potomnje. Kuna.
393 Šipuš Ivan, veletržac. Sisak.
394 Šipuš Nikola, veletržac. Sisak.
395 Širmer Ivan, župnik. Bučje. Oriovac.
396 Šega Rudolfo, kr. prof. Križevci.
397 Škarica pop Petar, župnik u m. Podgradje. Omiš.
398 Špero Dane, trgovac. Knin.
399 Srepel dr. Milivoj, kr. sveuč. profesor. Zagreb.
400 Štaněk Franjo, c. i kr. pomorski inžinir. Pulj.
401 Štanger dr. Andrija, odvjetnik i načelnik. Volosko.
402 Šuhaj dr. Artur, vojni pomorski liečnik. Pola.
403 Šulentić B. Novi. Bosna.
404 Šuperina dr. Benjamin, odvjetnik. Sisak.

405 Tadić Dubravko, c. kr. carinarski preglednik u miru. Split.
406 Tebaldi Josip, učitelj. Vinjerac. Novigrad.
407 Teodor Ippena, c. kr. generalni konzul. Skadar. Albanija.
408 Tilić Ivan Krst., obćinski tajnik. Sinj.
409 Tironi dr. Ivo, c. kr. sudbeni pristav. Trogir.
410 Tomas ot. Josip, župnik. Bristivica. Trogir.
411 Tommaseo dr. Leonardo, odvjetnik. Split.
412 Tommaseo dr. Nikola, liečnik. Split.
413 Tomašić dr. Nikola, kr. sveuč. profesor, zastupnik naroda. Zagreb.
414 Tomić Dragutin, veleposjednik. Knin.
415 Tonković dr. Franjo, odvjetnik. Zlatar.
416 Tonković ot. Franjo, župnik. Vrgorac.
417 Travica Dane, profesor. Gospić.
418 Trevisani Franjo, trgovac. Trst. Via Carintia Nr. 19.
419 Trinajstić dr. Dinko, odvjetnik i načelnik. Pazin.
420 Trumbić dr. Ante, odvjetnik i zastupnik naroda. Split.
421 Turković Dragutin, veleposjednik. Zagreb.
422 Turković Ivan, vlastelin. Rieka.
423 Tuškan Grga, zastupnik naroda. Sisak.
424 Tuškan Ivan, sudac. Varaždin.
425 Tuškan Makso, stud. med. Karlovac.
426 Tvrdka Markotić i Kisić, trgovci. Brod. Slavonija.

427 **U**čiteljski zbor gimnazije. Požega.
428 Urlić Grgur, gimn. profesor. Zadar.
429 Ušalj Roko, župnik. Vrsi kod Nina.

430 **V**aniček Milan, činovnik Prve hrvatske štedionice. Zagreb.
431 Varga braća, c. i kr. dvorski i komorni fotografi. Zagreb.
432 Velikanje Josip, kurat. Juršići. Vodnjan.
433 Verona dr. Adam, obć. liečnik. Kotor.
434 Vertovetz Antun, pomor. kapetan. Pola.
435 Vid Franjo, posjednik. Trpanj.
436 Vidović Ivan, kanonik. Šibenik.
437 Vlahović Drago, trgovac. Senj.
438 Vlašić Rade, prisjednik začast. duhov. stola. Prezid.
439 Vranyczany-Dobrinović barun Ljudevit, veleposjednik. Zagreb.
440 Vranyczany barun Juraj, veleposjednik. Rieka.
441 Vratarić Franjo, činovnik banke „Slavije" Zagreb.
442 Vučetić pop Kuzma, kor. vikar. Hvar.
443 Vukelić Franjo, trgovac. Gospić.
444 Vukelić Ivan, prefekt trg. obrtne škole. Zagreb.
445 Vukušić ot. Marinko, exdefinitor i župnik Runović. Imotski.
446 Vurster Cvjetko, kr. inžinir. Otočac.
447 Vuščić dr. Josip, odvjetnik. Križevci.

448 **W**ittasek Josip, ravnatelj tiskare. Zagreb.

449 **Z**affron Ivan, posjednik. Korčula.
450 Zaffron dr. Josip, odvjetnik i narodni zastupnik. Korčula.
451 Zanchi pop Ivan, župnik. Seget. Trogir.
452 Zanella don Polde, začastni kanonik. Vis.
453 Zanini Amos, trgovac. Korčula.
454 Zlatar pop Petar, župnik. Donji Humac kod Nerežišća. Brač.
455 Zmajić barun Vinko, kr. kot. pristav I. reda. Sušak.

456 **Ž**ugčić Stjepan, profesor. Karlovac.

J. Predplatnici „Starohrvatske Prosvjete".

1 **A**mbrinac Vjekoslav, župnik. Sarajevo.
2 **B**abogredac Mato, upravitelj župe. Hrtkovci, Mitrovica.
3 Bartulić dr. Josip, kot. liečnik. Udbina.
4 Brlić dr. Vatroslav, odvjetnik. Brod na Savi.
5 **C**. kr. mužko učiteljište. Arbanasi kod Zadra.
6 **Č**itaonica. Klanjac. Zagorje.
7 Čitaonica plemićkog konvikta. Zagreb.
8 Čitaonica. Županja. Slavonija.
9 Čitaonica. Pola.
10 Čvek pop Jure, župnik. Bela. Varaždin. Maruševac.
11 **D**rašković grof Dionis Trakošćanski. Mali Bukovec. Ludbrieg.
12 Dragičević Tomo, c. i kr. oružnički stražmeštar. Žepče. Bosna.
13 **G**imnazijalna biblioteka. Kotor.
14 Gradska učiteljska knjižnica. Mitrovica.
15 **H**rvatska čitaonica. Jelsa.
16 Hrvatska čitaonica. Makarska.
17 Hrvatska čitaonica. Trsat.
18 Hrv. djačko družtvo „Javor". Osiek.
19 **K**aić Ante, veleposjednik i trgovac. Livno.
20 Karadžole Vinko, začastni kanonik. Šibenik.
21 Kendjelić dr. Martin, savjetnik vrhov. sudišta. Sarajevo.
22 Kešer Antun, odvjetnik. Križ.
23 Knjižara E. pl. Schönfelda. Zadar.
24 Knjižara L. Hartmana (Kugli i Deutsch). Zagreb.
25 Kotarska učiteljska knjižnica. Korčula.
26 Kr. vel. gimnazija. Zagreb.
27 **L**aneve pop Jure, župnik. Trpanj.
28 Literarno družtvo „Plug" slušatelja gospodarskog i šumarskog učiteljišta. Križevci.
29 **M**arčelić dr. Ivan, liečnik. Zadar.
30 Melada pop Joakim, župnik. Belina-Tiesno.
31 Miler Pavao, opat. Mitrovica.
32 Milić Vicko, načelnik, zastupnik naroda. Split.
33 **N**adbiskupsko sjemenište. Travnik.
34 Nemičić dr. Milan, gradski fizik. Karlovac.
35 **O**bćina Slano.
36 Obćina Vis.
37 Obćina Šibenik.
38 Orlić dr. Antun, kanonik i župnik. Krk.
39 **P**avlinović Miho, kanonik i ravnatelj biskupskog sjemeništa. Split.
40 Poici Fran, ingenieur. Gospić.
41 Premuda pop Vinko, duhovni pomoćnik. Krk.
42 **R**ivnače Fran, knjižar. Prag.
43 **S**amostan oo. Franjevaca. Fojnica.
44 Samostan oo. Franjevaca. Karlovac.
45 Samostan oo. Franjevaca. Mostar.
46 Samostan oo. Franjevaca. Trsat.
47 Senjska štediona. Senj.

48 Šimek Ivan, subsidiar. Krapina.
49 Tkalčić Ivan, prebendar. Zagreb.
50 Valenko dr. Vladoje, državni odvjetnik. Varaždin.
51 Varešanin Marijan od Vareša, c. i kr. Feldmarschall-lieutenant. Nagy-Szeben. Sedmogradska.
52 Voršak dr. Angjeo, biskup. pomoćnik. Djakovo.
53 Vranyczany barun Vladimir, vlastelin. Laduč. Savski-Marof.
54 Ženski licej. Zagreb.

K. Znanstvena družtva, časopisi i politički listovi, kojima se „S. P". u zamjenu šalje.

1 Accademia Romana. Bucarest.
2 Academie d'archéologie. Anvers. Belgija.
3 Academie d' archéologie de Belgique. Bruxelles.
4 Alterthumsgesellschaft. Insterburg. Allemagne.
5 Alterthumsgesellschaft. Prussia. Königsberg. Allemagne. Atteneo Veneto. Venezia.
6 Amministrazione del „Nuovo Bullettino di arheologia cristiana", presso la libreria Spihöver. Roma, Piazza di Spagna 84—85.
7 Bergens-Museum. Bergen. Norvège.
8 Bulletin d' historie ecclésiastique et d' archéologie religieuse. Romans. France.
9 Commission des antiquitées Département De La Cote D' or. Dijon. France.
10 Časopis společnosti starožitností českých. Prag. Česka.
11 Družtvo Šumadija. Prag.
12 Gesellschaft f. Schleswig-Holstein-Lauenbergische Geschichte. Kiel. Allemagne.
13 Geschichts- und alterthumsforschender Verein. Eisenberg. Allemagne.
14 Geschichts- und Alterthums-Verein von Langerhausen und Umgegend. Langerhausen. Allemagne.
15 Glasgow Archeological Society. Glasgow. Ecosse.
16 Grossherzogliche badische Universitäts-bibliothek. Heidelberg. Allemagne.
17 Historisch-antiquarische Gesellschaft von Graubünden. Chur. Suisse.
18 Historisch-antiquarischer Verein. Schaffhausen. Suisse.
19 Historischer Verein der fünf Orte: Luzern, Uri, Schwyz, Unterwalden und Zug. Luzern. Suisse.
20 Historischer Verein der Oberpfalz und von Regensburg. Regensburg.
21 Historischer Verein. Glarus. Suisse.
22 Hrvatski radnik. Zagreb.
23 Imperatorska akademija nauk. St. Petersburg.
24 Imperatorska arheologičeska komisija. St. Petersburg.
25 Imperatorský Universitet. St. Petersburg.
26 Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko. Ljubljana.
27 Jugoslavenska akademija. Zagreb.
28 L' université Royale de Norvège. Christiania.
29 Mannsfelder-Blätter. Mittheilung des Vereines für Geschichte und Alterthümer der Grafschaft Mannsfeld zu Eisleben.
30 Missouri historical society. St. Louis. United States of Amerika.
31 Mittheilungen der k. k. Central-Commission für Kunst- und Histor. Denkmale. Wien.
32 Mittheilungen des mährischen Gewerbe-Museums. Brno.
33 Mittheilungen des Musealvereines f. Krain. Ljubljana.
34 Museum Franciscus Carolineum. Linz.
35 Oberhessischer Geschichtsverein. Giessen. Allemagne.
36 Ortsverein für Geschichte und Alterthumskunde. Braunschweig. Wolfenbüttel. Allemagne.
37 Obštestvo za Arheologiju, Historiju i Etnografiju pri Imperatorskom kazanskom Universitetu. Kazan. Rusija.
38 Röm.-germ. Central-Museum. Mainz.
39 Royal archeological institute of Great Britain and Irland. London.
40 Slovansko muzealno družtvo u Turč. S. Martinu. Ugarska.
41 Société des artes et des sciences. Carcassonne. France.
42 Società di Archeologia e belle arti. Torino.
43 Société archéologique de Sens. Sens.
44 Société Nationale Academique. Cherbourg.
45 Société Savoisiene d' historie et d' archéologie. Chambéry. France.
46 Thüringisch-sächsischer Verein für Erforschung der vaterländ. Alterthümer. Halle.
47 Troms Museums. Aarsberetning Tromsö. (G. Kjeldseths Bogtr.).
48 Uredničtvo „Bošnjak". Sarajevo.
49 Uredničtvo „Bullettino Archeologico". Split.
50 Uredničtvo „Glasnik zemalj. muzeja za Bosnu i Hercegovinu". Sarajevo.

51 Uredničtvo „Jedinstvo“. Split.
52 Uredničtvo „Hrvat“. Gospić.
53 Uredničtvo „Hrvatska“. Zagreb.
54 Uredničtvo „Hrvatska Kruna“. Zadar.
55 Uredničtvo „Hrvatsko Pravo“. Zagreb.
56 Uredničtvo „Hrvatska (Croatia)“. Zadar.
57 Uredničtvo „Narodne Novine“. Zagreb.
58 Uredničtvo „Naša Sloga“. Trst.
59 Uredničtvo „Novi List“. Rieka.
60 Uredničtvo „Obzor“. Zagreb.
61 Uredničtvo „Slovanski Svet“. Trst.
62 Uredničtvo „Srpski Glas“. Zadar.
63 Uredničtvo „Vienac“. Zagreb.
64 Uredničtvo „Znanost“. Split.
65 Uredničtvo „Vrhbosna“. Sarajevo.
66 Verein für das Museum schlesischer Alterthümer. Breslau. Allemagne.
67 Verein für die Geschichte der Stadt. Meissen. Allemagne.
68 Verein für Meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde. Schwerin. Allemagne.
69 Verein für Westfälische Geschichte und Alterthumskunde. Münster. Allemagne.
70 Věstnik česko-slovanských muzeí a spolků archeologických v Čáslavi. Česka.
71 Viestnik hrvat. arheologičkoga družtva. Zagreb.
72 Viestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zem. arkiva. Zagreb.
73 Věstník slovanských starožitností. (Dr. Lubor Niederle). Prag.

L. Kojima se „S. P.“ na poklon šalje.

1 Franjevačka gimnazija. Sinj.
2 Harrach dr. grof Ivan, predsjednik družtva za promicanje blagostanja u Dalmaciji. Beč.
3 Kallay pl. Benjamin, ministar. Budapest.
4 Klarić ot. Dane, exprovincijal. Visovac. Skradin.
5 Knjižnica oo. Dominikanaca. Dubrovnik.
6 Knjižnica dalmatinskoga namjestničtva. Zadar.
7 Kubitschek Wilhelm, profesor universe. Beč, IX. Pichlergasse 1.
8 Madirazza dr. Frano, c. kr. kot. poglavar. Kotor.
9 Nardelli Nikola, c. k. dvorski savjetnik. Zadar.
10 Patsch dr. Karlo, gimnazijalni profesor. Sarajevo.
11 Pavić Pfanenthal Alfonso, umir. predsj. namjest. Zadar.
12 Reinecke Paul, dr. phil. Mainz. Njemačka.
13 Rhonfeld pl. David, podmaršal i kraljevski namjestnik. Zadar.
14 Tomašić ot. Vicko, franjevac. Zadar.
15 Tonković ot. Ivan, župnik. Podbablje. Imotski.
16 „Zbor duhovne mladeži“. Pečuh.

Izplatiše članarinu za godinu 1898., 1899., 1900. i 1901.:

P. N. Gospoda: Frano Rubelli, Beč.

Za godinu 1899. i 1900.:

O. Ante Bilović, Šibenik. — Mijo Jozić, Gorjan.

Za godinu 1899., 1900. i 1901.:

Vladimir Olivier, Senj. — Josip Nikšić, Gospić.

Za godinu 1899.:

Robert Koprivski, Požega.

Za godinu 1901.:

O. Krsto Maretić, O. Šimun Slavica, Oklaje. — Don Mate Nekić, Zadar. — Don Mate Ivanković, Ervenik. — Ravnateljstvo kr. realne gimnazije, Osiek. — Armin Haladi, Gore. — Grlimir Petković, Budak. — Božo Rafković, Gospić. — Dr. Ivan Kukolić, Zagreb. — Kr. vel. gimnazija, Sušak. — Dr. Milivoj Šrepel, Zagreb. — Ivan Tuškan, Varaždin. — Dr. Josip Pliverić, dr. Jos. Silović, dr. Nikola Tomašić, dr. M. Maurović, dr. L. pl. Andrassy, V. Mažuranić, Ivan Pliverić, Ante Starec, Lovro Radičević, dr. D. Premuš, Gjuro Bezuk, dr. Drag. Goldman, Milan Lenuci, Stjepan Pliverić. Svi u Zagrebu. — Dujo Prpić, Prag. — Tvrdka Brauns, Reisberg. — O. Petar Ramljak, Unešić.

Za godinu 1901. i 1902.:

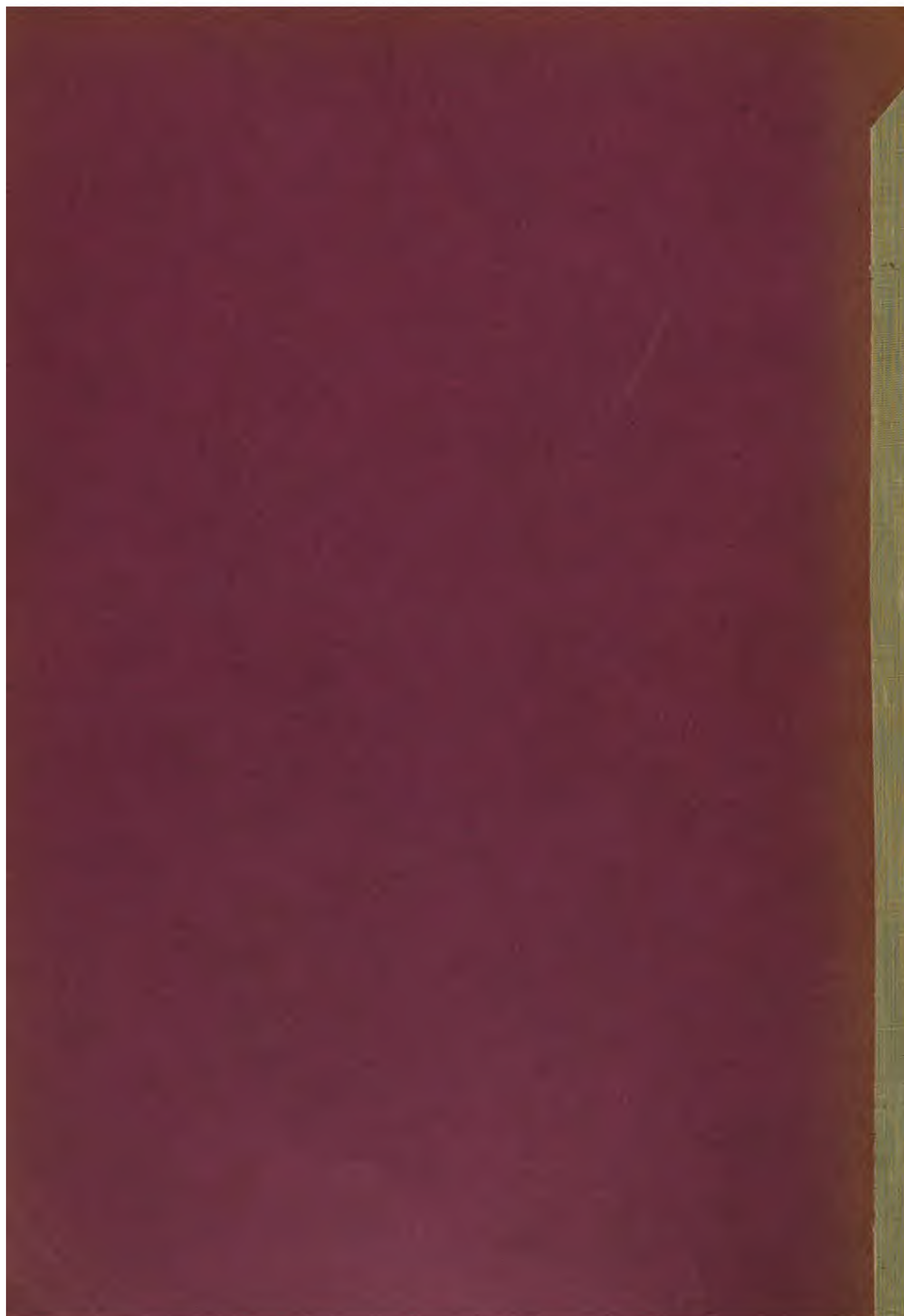
P. N. Ugo Monti, Knin.

Izplatiše predplatu na „S. P." za godinu 1901.:

P. N. Dr. Stjepan Boroša, Zagreb. — Hrvatsko djačko lit. družtvo »Javor«, Osiek. — Kamilo Blagaić, Delnice.

Poslaše milodare:

P. N. Dr. Dinko Vitezić, Krk, kr. 10. — Odbor za proslavu tridesetgodišnjice urednikovanja »Narod. Lista« g. Jurja Biankinia, Split, kr. 107·52. — Dr. Rikard Barić, Knin, kr. 2, mjesto brzojavne čestitke prigodom vjenčanja dr. Ivana pl. Grisogona s gdjicom. Nevenkom Tripalo. — Obitelj Karkessy, Knin, kr. 5.

	DATE DUE		